

ئاستانه

منڊى اقرأ الثقافى
www.iqra.ahlamontada.com

نهنگترين چه وانشه كارى

ره خنه گرتن له و بنه مايانه مى موحه ممد شه حرور
ته رزه كانى له سهر بنيات ناوه

◀ نووسين: يووسف سه مريـن

◀ وه رگيران: م. بيلال جهلال هدداد

یوسف سمرین

یوسف سمرین توئہریکی فہلہستینیہ.

* خاوەنی پروانامەى بەکالۆریۆسە لە فێقە و تەشریح
لە زانکۆى قودس/ کۆلیژی الدعوة و اصول الدین.
* ھەلگری پروانامەى ماستەرە لە بواری فەلسەفە
لەسەر تیزی (موقف ابن تیمیة من المعرفة القبلية
وشئ من آثاره الفلسفية).

چەندی بەرھەمی کتییی ھەیە، لەوانە:

١- بۆس التلیق: ئەم کتیبەى بەردەست کە بەناوی
(نەنگرین چەواشەکاری) بە کوردی کراوە.
٢- تناقضات منهجية لە ڕەخنەگرتن لەسەر تیزی
دکتۆراکەى عەدنان ئیبراھیم.

٣- القراءة العلمانية للتاريخ الإسلامی

٤- بیع الوهم_تھاافت طرح أیلال رشید عن صحیح
البخاری.

* خاوەنی چەندی بەرھەمە لە پۆژنامە و گۆڤار و
دیمانە و بەشداری وائەگوتنەوہی خولی ھزری.
* پێشکەشکردنی چەندی وائەى بەسوودی ھزری و
فەلسەفی و ئەدەبی و ڕەخنەگرانە.

نهنگترین چهواشهکاری

په‌خنه‌گرتن له‌و بنه‌مایانه‌ی موحه‌مممه‌د
شه‌دروور

ناوی نووسەر : یوسف سه‌مرین
ناوی وه‌رگیپر : بیلال جه‌لال جه‌داد
دیزاینی ناوه‌وه و به‌رگ : ریک‌خراوی ئاستانه
نۆبه‌تی چاپ : یه‌که‌م ۲۰۲۳
تیـــــراژ : ۱۰۰۰ دانـــــه

له به‌ریوه‌به‌رایه‌تی گشتی کتبخانه گشتیه‌کان - هه‌ریمی کوردستان
ژماره سپاردنی (۱۸۷۵) ی سالی ۲۰۲۳ پێدراوه

نهنگترین چه و اشته کاری

په خنه گرتن لهو بنه مایانه ی موحه ممد شه دروور
ته رزه گانی له سر بنیات ناوه

نووسینی:

یوسف سه مرین

وه رگیرانی:

بیلال جه لال جه داد

پېشەكارى ۋە رەگىز

بەناۋى خۋاى گەۋرە ۋە مېھرىبان، سۇپاس ۋە ستايش بۇ خۋاى پەرۋەردگارمان،
 ۋە لاۋاتى بىچ ئەندازە بۇ سەر پەيامبەر ۋە يار ۋە ياوران ۋە خاۋخىزانى، پاشان..
 لەم سەردەمەدا، ھەولەكانى تېكەل كەردنى ھەق ۋە باتل زۆر بوون، ۋەكو
 پەيامبەرمان (ﷺ) نامازەى بۇ كەردوۋە، ھەروەھا فېتنە ۋە ناشوۋەكان ۋەكو
 شەپۇلى دەرياكان بەتىن دەبن.

ئەم سەردەمە تارىكسان ۋە شەپۇلى ناشوۋەكان ھاتوون، لەگەلىشدا لاۋازى
 ۋە كەساسى ھالى مۇسلمانان.

بەلام ھەول ۋە تېكۆشانەكانى ھەندىكى زۆر كەم لە مۇسلمانان بۇ تېكۆشانى
 فېكىرى بەرۋوى شەپۇلەكان ۋە تارىكىيەكاندا دەدرەۋىتتەۋە، دىخۇشكارن،
 نەۋىيەكى بوڭر ۋە وريا ۋە ھۇشيار ۋە خوتنەۋار بەرھەم بەيتن بە يارمەتى خۋاى
 گەۋرە.

خۋاى گەۋرە لېمان قېۋول بىكات ۋە لەبەر پەزەزى خۇى يېت كارەكانمان.

ئامىن ئامىن

بىلال جەلال ھەداد

پېش دەستپېك

زۆرن ئەو عدقلانەي (ژىرىيانەي) كە مرقاىەتى بەرھەمى ھىناون بۆ
پېشەوايەتى مليۆنان خەلک بۆ چەندىن سالى، ئىتر ئەو رابەرايەتییانە بەرھەم خىر
بووین یاخود شەر، بەلام كەسى ژىر، ورد دەپتەو لىيان و بەراوردیان دەكاتەو
بە بنەماکانى بىرى چەسپار و بۆچوونى پىكراو بۆئەو پوون بېتەو تا
چەند دېتەو لەگەل ژىرى و فېترەتا، ناخۆ ناستى پاراوى چەندە لە نەبوونى
تېكگىران و دژەكبون.

سا لەبەر ئەمە خواستېكى پېوېست پەيدا بوو بۆ دامەزراندنى زنجىرەك لەم
«تېزى فېكرىيانە»، جا لەم كىتەپەدا نووسەر يوسف سەمرىن رەخنەكانى پېشكەش
دەكات لەسەر كەسايەتییەكى جى مشتومرى دەیان سالى نۆ گۆرەپانى ئىسلامى،
ئەو كەسەي كە لەم دواييانەدا دووبارە ھىتراوتە پېشەو و لە (رەمەزانى سالى
۲۰۱۸) دا جارېكى تر ھىترايەو بەر دیدى خەلکى، گوايە بىرىارېكى ئىسلامىيە و
كەسېكى تازەگەرە «موحەمەد شەحرور»، بۆئەو دووبارە شېرزیەكانى خۆى
نۆى بکاتەو بۆ ماناكارى بى سەروىن لە بواری زمانەوانى (قورئانى پېرۆز و
سوننەت) بۆ بەلارېدا بردنى مەبەستەكانیان، بۆ ئەمەش نووسەر بە دەرپىنېكى
پوخت و چر و بە ناماژىەكى پېوېست بۆ دەرختىنى گشت لایەنەكانى پېرۆگرام و
مەنھەجى شەحرور كار دەكات، ئەمەش بە بەلگەي بنەماكانى شەحرور خۆى و
بەلگەي قسە و گوشتار و کردارەكانى خۆى.

دەروازە

زۆر ھەولدىرا بۇ دەرھىنانى قورئانى پىرۆز لە دل و ژيانى موسلماناندا، بەلام دواى ئەو بۆيان دەرکەوت كە ئەستەمە وشەكانى بگۆرپن و يارى بە پىتەكانى بگەن، ناچار پەنایان برد بۇ گۆرپىنى ماناكانى لەژىر پەردەى "خوتندەوہى سەردەمیانە بۇ قورئان"، جا لادان و بىدەى وەھيان کردووە بۇ وشە و دەقەكانى لە پاقە و مەبەستەكانىدا ھەرگىز خواى گەورە بەو پەھەندە پەيامەكەى نەئاردووە، ھەرگىز موسلمانان لە ماوہى ۱۴۰۰سالدا لادانى وایان نەبینیوہ، لەم ھەولەدا؛ رېچكەى كرۆكگەراكان (باتنىيەكان)يان گرتووەتەبەر، بەلام بانگەشەى ماناكارى بۇ قورئان بە شىوازىكى تر كە بە جۆرىك بوو كەس نایزانىت جگە لە ئەوان!

لەم سۆنگەيەوہ سەمەرەى لادانى ماناكانى قورئانيان ھىنايەكايەوہ لەژىر پەردەى دروشمەكانى «تازەگەرى» و «سەردەمیانە»، لە نكۆلىبوونى «مەزگەوتى ئەقسا» لە فەلەستىن دەستيان پى کرد و بە فەرمانکردن بە ئافرەتى موسلمان كە پىوستە لەسەرى لەكاتى سوورپى مانگانە و زەيسانىشدا نوژ و پۆژوو بگرت، ھەروەھا زىناکردن و داوئىپسى ھەرگىز حەرام نىيە و برىتى نىيە لە پەيوەندى سىكىسى دەرەوہى گرتەبەستى ھاوسەرگىرى، بىنگومان حەلالە و كىشەى نىيە! ھەروەھا جنۆكە بوونەوہرى پەنھان بوونيان نىيە و جۆرىكن لە ئادەمىزادى ھاوشىوہى خۆمان، جا لەبارەى نوژە فەرزەكانىشەوہ ھەندىكىان دەلێن سى فەرزە و ھەندىكىان دەلێن يەك فەرزە و ھەشيانە دەلێ حەوت فەرز ھەيە، سەمەرەى ترشيان ھەيە كە دەلێت نوژ تەنيا نزاكردنە و كرنۆش و سوجدەى ھەر نىيە! يەكىكى تر لە سەمەرەكانى بىدەيان برىتييە لە باسى بالاپۆشىي ئافرەتان كە پىي وایە ئەو

به‌شانه‌ی جه‌سته‌ی نافرته که حیجایی له‌سەر هاتوو، ته‌نیا شه‌قی مه‌مکیته‌ی له مانای (جیوب) که له سوورته‌ی نووردا هاتوو و باسی حیجایی شه‌رعی لایان وه‌کوو خورافیات و لادانه، جه‌سته‌پۆشین نه‌ویه که ته‌نیا شه‌ق و ژیری گۆی مه‌مک و بنی بال و دامین و سمت پۆشیت نه‌مه‌ش به پپی بیروپایی شه‌حرور! ده‌شلیت: "زۆر ناساییه نافرته باقی جه‌سته و نه‌ندامه‌کانی لاشه‌ی دهریخات و بینریت." ^(۱) جا ئیستا به‌راورد بکه‌ن له‌نیوان نه‌مانه و ناینزاکانی نه‌هلی کیتاب که خوی گه‌وره له قورنانی پیروژدا له‌بارمیانوه ده‌فرموویت: ﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُودْنَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ^(۲)

ئیمامی ئیبن کەسیر به‌رەحمەت بێ له‌رافه‌ی ئەم نایه‌ته‌دا ده‌فرموویت: "خودای گه‌وره لی‌ره‌دا باسی جووله‌که ده‌کات (نه‌فره‌تی خودایان به‌سه‌ردا بباریت)، چونکه کۆمه‌لێکیان فرمایشته‌کانی خوی گه‌ورمیان له‌ماناکه‌ی لاده‌دا بۆ مه‌به‌ستی تر و وشه‌کانیشیان ده‌گو‌پری و دایانده‌تاشی بۆ نامانجی تر، تا‌کوو نه‌زانه‌کان واتینگهن نه‌وه‌ش به‌شیکه له‌فرمایشته‌کانی خودای گه‌وره، نه‌مانه‌شیان به‌ناوی خوداوه ده‌کرد، که‌چی درۆش بوو به‌ناوی خوداوه دروستیان کردبوو، خودی نه‌و جووله‌کانه‌ش ده‌یانزانی که هه‌مووی درۆ و ده‌له‌سه‌ی خۆیانه به‌ناوی خودای گه‌وره‌ی ده‌که‌ن." بۆیه خودای گه‌وره له‌بارمیانوه ده‌فرموویت: ﴿وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ ^(۳) واتا:

(۱) ئەم پۆشاکه‌ی که به «پکینی» ناسراوه بۆ که‌نار ده‌ریا به‌کاردیت کاکه شه‌حرور هیناویه‌تی بۆ ماناکردنی نایه‌تی حیجاب، له‌په‌رتووکی (الکتاب و القران) لاپه‌ره‌ی (۶۰۶-۶۰۷). جا ده‌لێت وشه‌ی (جیوب) له‌چاوگی (جوب) هوه‌هاتوو، له‌کاتیکدا راست ناکات و له‌چاوگی (جیب) هوه‌هاتوو هه‌روه‌کوو له‌فه‌ره‌نگه‌کانی زمانی عه‌ره‌بیدا هاتوو وه‌کوو (لسان العرب) ی ئیبن مه‌نزرو (۷۳۶/۱)، هه‌موونه‌کانی پێشوو که هیناومانه هه‌ر قسه‌ی شه‌حرور و هه‌ندیکێ تره له‌هاوناوازه‌کانی که به‌ناوی «قورئانییه‌کان» یان «نکو‌لیکارانی سونه‌ت».

(۲) سورة [آل عمران: ۷۸].

(۳) سورة [آل عمران: ۷۸].

«درؤ به ناوی خواوه ده‌کهن و باشیش ده‌زانن درؤ ده‌کهن.» نیمامی موجهید و شعی و حه‌سینی به‌سپی و قه‌تاده و په‌بیعی کوری ئه‌نه‌س (خوایان لی) رازی بیت) فهرموویانه: ﴿يَلُؤُونَ آلَ سِنْتَهُمْ بِالْكِتَابِ﴾ واته: «ماناکه‌ی لار ده‌کهنه‌وه بۆ مه‌به‌ستی تر.»

هه‌روه‌ها نیمامی بوخاری ده‌یگێرتیه‌وه له ئیبن عه‌باسه‌وه (په‌زای خودای لی بیت): "ئه‌وان ماناکانیان به‌لاری‌دا ده‌برد و وشه و قسه‌شیان بۆ زیاد ده‌کرد، هیچ که‌سیک له میلیله‌تان ناوی خودای گه‌وره‌ی له په‌رتووکه‌کاندا نه‌سپه‌وه‌وه، به‌لام ماناکانیان به‌لاری‌دا برده‌وه، به‌شیویه‌ک مانایان ده‌کرد که ئامانجی په‌رتووکه‌که و ناردنه‌که‌ی به‌لاری‌دا ده‌برد."

سا سوپاس بۆ خودای میهره‌بان که خۆی پاراستنی په‌رتووکه‌که‌ی له‌نه‌ستۆگرتوه‌وه. جینی باسه‌که موحه‌مه‌د شه‌حروور له‌دایکبووی شاری دیمه‌شقه له سالی ۱۹۳۸، وه له سالی ۱۹۶۴ رۆیشتوه بۆ ولاتی یه‌کیته‌یی سو‌قیه‌ت به‌مه‌به‌ستی به‌ده‌سته‌یانی دبلۆمی ئه‌ندازیاری شارستانی له زانکۆی مۆسکو (هه‌ر له‌به‌ر ئه‌مه‌یه که تۆمه‌تی مارکسی بوونی ده‌درتیه پال که له‌و ماوه‌یه‌دا باوبوه)،^(۱) دواتر به‌ پله‌ی دکتۆرا له زانکۆی دیمه‌شق داده‌مه‌زریت، پاشان ژماریه‌ک په‌رتووکه به چاپ ده‌گه‌یه‌یتت له‌ژێر بانگه‌شه‌ی "خوێندنه‌وه‌ی فیکری سه‌رده‌میانه" که تییدا باسی لێهه‌نجینی قورئان ده‌کات به دیدگایه‌کی زمانه‌وانی سه‌رده‌میانه، یه‌که‌م نووسینیشی به په‌رتووکی (الکتابو القرآن خوێندنه‌وه‌یه‌کی سه‌رده‌میانه) ده‌ستی پێ کرد که له سالی ۱۹۹۰ دا بوو، وته‌کانی لێ‌ده‌دا زۆر به‌راشکاوانه و ناشکرای پهبوون له لادان و گومرایی بۆ ماناکردنی قورئانی پیروژ و دروشمه‌کانی ئیسلام، سه‌رباری شپزی نووسینه‌کانی زۆریک له نووسه‌ر و بیریاران و بانگه‌وازن و پسپۆرانی ئیسلام له‌و سه‌رده‌مه‌دا به‌ره‌رچ و وه‌لام و پروونه‌که‌وه‌ی هه‌له و په‌له‌کانیان

(۱) له‌م سه‌رده‌مانه‌ی شه‌سته‌کاندا لای خو‌شمان باو باوی شیوعیه‌ت بووه.

دایه‌وه به شیوهی کورته نووسین و نامیلکه و تویرینه‌وه و پەرتووک که به‌جوانی پروونی خالە خراب و لادەره‌کانی شه‌حرووریان ناشکرا ده‌کرد.

بیگومان هەندیک له‌و نووسینانه؛ کاریگه‌ری سۆز و عاتیفه‌ی پیوه‌دیاره‌که کاری کردووته سەر لایه‌نی پەخنه‌یی و زانستی نووسینه‌کانیان، هەشیانبووه به‌ته‌واوسی پەخنه‌یی ورد و پێڕه‌ویی زانستیانه‌ی گرتووته به‌ر بۆ ده‌رخستنی حه‌قیقه‌تی پێبازی شه‌حروور، جا له‌و پەرتووکانه‌ی که جینی باسن:

۱. (بیضة الדיک _ پەخنه‌ی زمانه‌وانی) بۆ پەرتووکێ (الکتاب و القرآن) نووسەر: (یوسف الصیداوی)، چاپی: التعاونیه. که باس له‌لایه‌نی بۆش و به‌تالی شه‌حروور ده‌کات به‌ ته‌نیا له‌ سنووری زمانه‌وانیدا، چونکه نووسەر (یوسف الصیداوی) خۆی پسپۆری زمان بووه له‌ به‌شی زمانی عه‌ره‌بی له‌ کۆلیژی ئاداب له‌ زانکۆی دیمه‌شق.

۲. (المارکس‌لامیه و القرآن) یان (الباحثون عن عمامة لدارون و مارکس و زوجة النعمان)، (قرأة فی دعوی المعاصر) نووسینی: پارێزەر (محمد صیاح المعراوی)، چاپ: المکتب الإسلامی.

۳. (تهافت القراءة المعاصرة) نووسینی: (منیر محمد طاهر الشواف)، چاپ: دار قتیبة.

۴. (الإشکالية المنهجية فی الکتاب و القرآن، دراسة النقدية) نووسینی: (ماهر المنجد)، چاپ: دار الفكر المعاصر.

ئیمه‌ش له‌م کاته‌دا ئەم پەرتووکە به‌ خوێنه‌ری موسلمان پیشکەش ده‌که‌ین، داواکارین له‌ خودای میهره‌بان بیکاته‌ هۆی سوود، هۆکاریک بێت بۆ زیاتر پوونکردنه‌وه‌ی پێڕه‌و و به‌رنامه‌ی ئەو کابرایه‌.

پېشەكارى

الحمد لله، والصلاة والسلام على رسول الله، وبعد:

يىگومان پەرتووك لە ھەموو بوارەكاندا زۆر بوو، لەكاتىكدا زۆر ئىكەن ھىچ بۆ بارخانى مەعريفى زىاد ناكات، جا لە سەردەمىكدا كە چاپ و پەخش و بلاو كەردنە و ھىچ پەرتووك ناسانە، لەپراستىدا نووسىنى پەرتووك بە ئامانجى بازارگانى لە گەل ئامانجە زانستىيە كاندا تىكەلە بوو، ھەندىك وادەزانن ھەرچى بىرسكەى داىوھە زىرە، لەم بارەدا لىيان تىكەلە دەيت، و وادەزانن سوودى پەرتووك بە زۆر بۆر كەردنى ژمارەى لاپەرەكانى زياتر دەيتەو، جا لەبەر كارانەبوونى بىرى رەخنە گرى كە ھۆكارە بۆ كەم كەردنەوھى پەرتووكە شەرۆلەكان، ھەندىك كۆلكە نووسەر سەرمەست دەبن بە پر كەردنەوھى پەرەكەكان بەناوى پەرتووكەكانەو، نەگەر چى تەنيا پووشوبەلاش بنووسىتەو و ھىچ بەھايە كىشى نەيت، خو چەپلەر پىزانى ھاونا وازەكانى ھەر بازارى بۆ گەرم دەكەن.

جا لە نموونەى ئەو پەرتووكانەى كە دەنالىيت بەدەست نەخۆشى قەبەبون و قەلەو بوونى نووسىن و پەرەكانىيەو پەرتووكەكانى «موحەممەد شەھرور»، لەكاتىكدا بەم تەرزە لە نووسىن و ھونەرى پر كەردنەوھى سەدان پەرەى رەشەو كراوى شەھرور، دەكرت لە چەند پەرەيەكى كەمدا كورت بكرتەو، كەچى ئەو «شەھرور» گالە بە پەرتووكى فيقھى ئىسلامى دەكات گرايە درژدادپن، جا دەليت: "فيقھى پەرستشەكانى وەكوو دەستنۆژ و نوژ و ھەج و زەكات ھىندە زۆر بوو گەيشتووتە چەندىن بەرگە پەرتووك، لەكاتىكدا پەرستشەكان بۆ زانا و نەزان بەروونى ھاتوون و بۆ خەلكى گشتى و تايبەتەكانىش بە وردى ھاتوون،

ھېچ پېرسىست بەم ھەمبو پەرتوۋىكە فقھىيە ناكات" (۱)

ئەم كابرايە خۆى لەبىر كەردوۋە! دەى جا ئەگەر بابەتەكان بەو پەرونىيەبن كە خۆت دانى پىدا دەنىيت نىتر بۆ سەدان پەپە دەنوسىت و دەم دەكوتى لە ھەمبو بابەتىكى ئايىنى؟! خۆى گوتەنى ئايىنەكە بۆ ھەمبو كەسىكى تايبەت و گشتى ھاتوۋە، نىتر بۆ خۆى ئەو ھەمبو پەرتوۋىكەى نووسى؟

لېرەدا باسى شتى پروكەشمان بەلاۋە گرنگ نىيە، درىژى قسەكانى و كورتىشى ھەر گرنگ نىن، ھېچ ئەندازە و قەبارەيەكان بەلاۋە گرنگ نىيە ھەركەسىك فېكەر و بىروباۋەپرى خۆى تىدا بىلاۋ دەكاتەۋە، چونكە باسى گوتارمان لېرەدا لە بوارى ھونەرى و جوانكارىيەۋە نىيە، باسى پەوانىيژىش نىيە، بەلكوۋ لەلايەنى مەعرفىيەۋە قسە دەكەين، چونكە چارى پەخەنگر وردىيەنە بۆ گرنگرتىن خال، ئەۋەش ئەۋىيە كابرا لە بوارى شەرىعەدا قسەى كەردوۋە، ھەر لە بىنچىنە (أصول) و باۋەر و شەرىعەتەش بەشۋەيەكى گشتى قسە دەكات و دەنوسىت.

جا با. موحەممەد شەحرور بىمانبورى نازناۋى (دكتور) مان لەناۋەيىنانى سەپوۋەتەۋە، چونكە ئەو لە بوارى ئەندازىارىدا پەسپۆرە، لېرەشدا باسەكان بە ناكارىكدا دەپرات كە لە پەسپۆرىيەكەى ئەو نىيە، چونكە ئەو لە ناۋەندە ئايىنىيەكاندا زىاتەر ناسراۋە بەھۆى نووسىنەكانىيەۋە، ئەو پەرتوۋىكانەى كە بىلاۋى دەكەردنەۋە بە بانگەشەى خۆندەنەۋىيەكى تازە و بىنچىنەى تازەۋە! گوايە لەسەر پەسايەكى تازەدا دەپرات، ھەر بۆيە بە گوتەى خۆى ۋەسفى دەكات و دەلىت: "پەسايەى ئىمە لە خۇدى خۇيدا خالە گەرتەكان دىارى دەكات، بەيى سۆزىارى و خۆشەۋىستى". (۲)

(۱) الدولة و المجتمع، محمد شحرور، الاهالي للطباعة و النشر و التوزيع، دمشق، سورية، ص ۲۳.

(۲) نحو أصول جديدة للفقہ الاسلامي، محمد شحرور، الاهالي للطباعة و النشر، دمشق-سورية، الطبعة الأولى ۲۰۰۰م، (ص ۱۵).

جا ده‌مارگیری (که خۆی ناوی ناوه به‌رنامه) ده‌گاته نهو ناسته‌ی که شیوازی مامه‌له‌ی له‌گه‌ڵ ڤا جیاکانیدا بگاته نهوه‌ی ناتۆره‌ی هه‌رامکاری کلتیسی بڤاته پالیان و پینان بلیت: "توراس په‌رستان"^(۱)، به‌بیج نهوه‌ی سل بکاته‌وه که نه‌م ده‌برپینه به‌ پروونی مانای به‌کافر دانانی تیدایه و تانه‌ی نه‌ومیان لی ده‌دات که جگه له په‌روه‌ردگار ده‌په‌رستن.

لی‌روهه‌ پرسیاره که دروست ده‌ییت، نه‌م مه‌نه‌ج و پ‌پ‌روهه‌ چیه که موحه‌مه‌د شه‌هروور له‌سه‌ریه‌تی که ده‌توانی تا‌کوو کو‌ی په‌ربکات؟

هه‌روهه‌ا دوا‌ی لا‌بردنی نه‌و هه‌موو په‌په‌پ‌کردنه‌وه‌ی که له په‌رتوو‌که دوورود‌ر‌ت‌زه‌کانیدا پ‌پ‌ی کردووه‌نه‌ته‌وه، ناخۆ ده‌کر‌ت به‌ کورتی به‌ چ نه‌ه‌جام‌یک بگه‌ین له تیزه‌کانیدا؟ له‌سه‌ر چ بن‌چینه‌یه‌ک پ‌و‌یشته‌وه؟ به‌جۆر‌یک که که‌سیک خۆی بڤاته پال مه‌نه‌جه‌که‌ی نه‌ک خودی شه‌هروور، هه‌روهه‌ا بتوان‌ر‌ت نه‌و پ‌پ‌بازه‌ بگ‌رت‌ه‌به‌ر و بتگه‌یه‌ن‌یتته‌ نامان‌ج به‌بیج خودی شه‌هروور، نه‌ک هه‌ر چه‌م‌کیکی بگ‌ر‌یت سه‌رت له بۆ‌چوونه‌ خزاو و خوا‌ره‌کانی شه‌هروور‌وه ده‌ربکات، که هه‌یج کۆ‌کار‌یکی تیۆری کۆ‌ی نه‌کاته‌وه و نا‌کام‌یکی نه‌ییت.

نه‌مه‌ش نه‌و باب‌ه‌تانه‌ ده‌بن که له‌م په‌پ‌انه‌دا وه‌لام ده‌در‌ت‌نه‌وه، بۆ‌نه‌وه‌ی و‌ینای ته‌رزه‌که‌ی بکه‌ین وه‌کوو خۆی به‌بیج ناوه‌ژوو‌کردنه‌وه و پا‌زانه‌وه، به‌ نامان‌جی ده‌رخستن و چاره‌کردنی نه‌نگیه‌کانی به‌ پ‌توهره‌کانی پ‌ه‌خنه، جا له‌به‌ر نه‌وه‌ی هه‌موو جار‌یک به‌ گ‌ژ‌ی پ‌ه‌خنه‌گرانیدا ده‌چ‌یت‌ه‌وه که له نه‌پ‌یارانییه‌وه ناراسته ده‌کر‌ن، گوایه پ‌ه‌خنه‌که له باب‌ه‌ته‌کان ده‌ر‌چووه و پ‌ووی کردووه‌ته خودی که‌سیتی نووسه‌ر، بۆ‌نه‌وه‌ی نه‌م بیان‌وه نه‌می‌ن‌یت له‌پ‌ووی نه‌م چه‌ند د‌ی‌ره‌دا ده‌وتر‌ت: "نووسه‌ریش هه‌ر مرۆ‌فه و پ‌نگه‌ی هاوتای پ‌نگه‌ی پ‌ه‌خنه‌گرانه، پ‌نگه‌ی

(۱) تجفیف منابع الإرهاب، محمد شحرور، مؤسسة الدراسات الفكرية المعاصرة، بیروت-لبنان، الأهالي للتوزيع، دمشق-سورية، الطبعة الأولى: ۲۰۰۸، (ص ۸۶).

نووسەر بەرزتر نىيە لەوەى كە ناوى نەهێنرێت و گوتارى ئاراستە نەكړت و
پەخنەى ئاراستە نەكړت و قسەى كەى لەروو نەدرت.

جا كاتێك نووسەرێك سینگ دەردەپەڕێت؛ لێرەدا خۆنەريش مافى
خۆيەتى پەخنەى لى بگرت، لەبارەى شياوێتى و ئەهلىيەتى ئەم نووسەرە
پېرسیت، ئەمەش -هەرچەندە ئاراستەى كەسێتى نووسەرە كە دەكړت- چونكە
بابەتە كە پەيوەستە و بەگشتى بەندە لەسەر تەرزى نووسەر كە خستووەتيە
روو نەك بابەتيكى تايەتى كەسێتى، بۆيە ئەمەش پێوستى بەم هەموو
دارشتنەويە نىيە و پەيوەندى بە خۆبەهەڵدەبەردن نىيە لە بيانووى پەخنە و
كێشەى شەخسى^(۱)، چونكە ئەگەر پەن و كۆلەوارى نووسينەكەى هێندە
قوول بن كە بگاتە تانەدان لە خودى نووسەرە كە بەهۆى نەبوونی شياوێتى و
شايسەيى بۆ نووسين لە بابەتيكدا، نيتەر پەخنەگر لۆمە ناكړت كە بۆچى
ناوى كەسى نووسەرى هێناو! چونكە نووسەر خۆى خەتابارە بەوەى پێش
پێگەيشتن دەستىداووە نووسين و سنگ دەپەراندن، لێرەو بە ئەو حال و بيانوانە
ئەم چەند دێرەى ئێمە نەگرتەووە كە پەخنەنامێزانە لەبارەى نووسينەكانى
موحەممەد شەحروورەو دەينووسين، بە ئەلێن لە خودى كەسە كە تان داو، بە لكوو
ئەو خودى شەحروورە كە بانگەوازی بۆ دەكات لە ژێر دروشمى "بۆ هەموو
عەقلىكى پەخنەگرى پرووناكبير كە دەكۆلتەووە بۆ گەيشتن بە هەقىقەت
لە هەر كۆى بێت." ^(۲) وەكوو وتراو: بانگەوازه كەت گەيشت، بگرە وەلامى
هاوئاستيش بۆ خۆت و ئەوانەش كە شوێنت كەوتوون.

يێگومان بێر كردنەوێ پەخنەگرانە هەميشە پێوستە هەبێت، چونكە پەخنە

(۱) حول تعريف هذه المغالطة، انظر: المغالطات المنطقية، عادل مصطفى، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ۲۰۰۷م، (ص ۶۹).

(۲) م الكتاب و تفصيلها، قراءة معاصرة للحاكمية الإنسانية تهافت الفقهاء و المعصومين، محمد شحرور، دار الساقى، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۵م، (ص ۱۳)..

خوشتی زینده‌گی فله‌سه‌فیه^(۱)، له‌وێدا هیچ جوړه مه‌عرفیه‌ک نامیتێ به
بێ په‌خنه‌ی عه‌قڵی^(۲)، وه‌کوو ناشکرایه‌ ته‌مه‌ش له‌ که‌له‌پووری ئیسلامیماندا
به‌شیویه‌کی زیندوو زانراوه‌، لێره‌دا چه‌ندین ناوی پرشن‌گدار ده‌بینیت له‌ بواری
په‌خنه‌ی فهرمووده‌دا وه‌کوو: «ئێبێن مه‌دینی، نه‌حه‌مه‌دی کو‌ری حه‌نبه‌ل و ئێبێن
موعین» (په‌حه‌مه‌تی خودایان له‌سه‌ر یێت). جگه‌ له‌ته‌مانه‌ش. ئای چه‌ند پێوستمان
به‌ نمونه‌ی نه‌و پیاوانه‌ هه‌یه‌ له‌م پوژ‌گاره‌دا که‌ شان به‌ شانی په‌خنه‌گرانی
فیکروه‌ هه‌بن! هه‌روه‌کوو ته‌وه‌ش ناشکرایه‌ زانایانی فهرمووده‌ هه‌ر به‌ خوێندنه‌وه
و په‌خنه‌ی بواری فهرمووده‌وه‌ نه‌وه‌ستاون، به‌ل‌کوو په‌خنه‌گری بواری فیکریش
بوون، به‌ شوێن په‌گ و پێش‌اله‌ی فیکر و ده‌رخستنی نه‌نگی و عه‌یه‌کانیدا بوون
بو‌ته‌وه‌ی به‌سه‌ر خه‌لکیدا تێنه‌په‌ر یێت و نه‌زانسته‌ به‌سه‌ریدا گو‌زه‌ر نه‌که‌ن. نمونه‌ی
ته‌م زانایانه‌ش ئێبێن ته‌یمیه‌ و ئێبێن قه‌ییم و زو‌ری تریش جگه‌ له‌ ته‌مان (په‌حه‌مه‌تی
خوایان لێ یێت)، ته‌ماشاکه‌ ئیمامی ئێبێن قه‌ییم (به‌په‌حه‌مه‌ت یێت) چه‌ند جوان
ده‌هۆنێته‌وه‌ و جاری به‌رده‌وامی ده‌دات له‌سه‌ر په‌خنه‌گرانی فیکره‌ لارییه‌کان:

وَأَفْضَحْتَهُمْ عَلَى رَأْسِ الْمَلَأِ وَلَأْفَرَيْنَ أَدِيمَهُمْ بِلِسَانِي

وَأَكْشَفْنَ سَرَائِرًا خَفِيَّتْ عَلَى ضَعْفَاءِ خَلْقِكَ مِنْهُمْ بَبَيَانٍ^(۳)

واتا: له‌ناو خه‌لکیدا ئابروویان ده‌بهم - چاتو‌له‌ی سه‌ریان داده‌روخێنم به‌ زمانم
نه‌نگی و نه‌ینیان له‌ خه‌ل‌کانی ل‌اواز دیار نییه‌ - به‌پروونی و به‌ناشکرایه‌
به‌یانی ده‌که‌م

(۱) بحثا عن عالم أفضل، کارل بوهر، ترجمه: أحمد مستجير، مهرجان القراءة للجميع، القاهرة، ۱۹۹۹م، (ص ۲۲۵).

(۲) بحثا عن عالم أفضل، (ص ۳۵).

(۳) الكافية الشافية في إنتصار للفرقة الناجية، محمد بن أبي بكر بن أيوب ابن قيم الجوزية، تحقيق: محمد بن عبدالرحمن العريفي - ناصر بن يحيى الحنيني - عبدالله بن عبدالرحمن الهذيل - فهد بن علي المساعد، دار عالم الفوائد، مكة، الطبعة الأولى: ۱۴۲۸هـ (ص ۱۵۵)..

جا بۆ بهردووامی که ژاوهی ره‌خنه، نهم چهند دپره ره‌خنه پیشکەش ده‌که‌ین له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایانه‌ی که موحه‌ممه‌د شه‌حرور ته‌رزه‌کانی له‌سه‌ر پیشکەش کردوون، له‌به‌ر نه‌وه‌ی کاری ره‌خنه‌گرانه‌ش له‌شیکاری دانا‌پریت، هه‌ل‌ده‌ستین به‌شیکارکردنی نه‌وه‌ی نووسه‌ر (شه‌حرور) ده‌یلت، گه‌پاندنه‌وه‌ی بۆ بنچینه‌کانی، هه‌رچه‌نده‌ هه‌ندیک باب‌ه‌تی ته‌نیا به‌ ده‌رخستنی بنه‌ماکه‌ی هه‌ل‌ده‌وه‌ریت و شوێنی ملیچدانی ده‌ق بۆ که‌ش و باره‌ تایبه‌ته‌که‌ی ڤوون ده‌که‌ینه‌وه، ناخۆ تا چهند په‌یه‌سته به‌ مه‌به‌سته خوازراوه‌که‌ی؟ ئایا چۆن ده‌ییت ته‌گه‌ر وته‌ و ده‌رپینه‌کانی هه‌یچ بنه‌مایه‌کی له‌ بنه‌ماکانی به‌لگه‌ و بوره‌ان نه‌ییت؟! هه‌رچۆن پشکنینی مه‌ودای گونجایی ته‌رزه‌ فیکریه‌کانی ده‌که‌ین، نه‌وهاش ناستی چه‌واشه‌کانی ده‌رده‌خه‌ین، تا بزاین تا چهند (تیکه‌له‌یه‌کی نا‌رێک‌پێکی کردوه‌ له‌ بۆ‌چوونگه‌لێکی جیاوازی دژبه‌یه‌کی ڤه‌ها له‌ فه‌لسه‌فه و پێشه‌کی تیۆری و پێوه‌ر سیاسیه‌کان).^(۱) نهم پێوه‌ره‌ش بۆ‌چوونه‌کانی بواری بیروباوه‌ری و فیه‌هی و هاوشیوه‌کانی تریان ده‌گرته‌وه‌.

جا بۆ پێداگیری خۆتندنه‌وه‌ی هه‌موو نه‌وانه‌ی موحه‌ممه‌د شه‌حرور نووسیوونی به‌ دڵنیا‌یی‌یه‌وه‌ نهم په‌رتووکه‌ به‌‌ودا‌دا‌چوونی کردوه‌ بۆ نهم په‌رتوو‌کانه‌ی خواره‌وه‌ که موحه‌ممه‌د شه‌حرور نووسیویانیتتی:

۱. الکتاب و القرآن.

۲. القصص القراني (جزاین)

۳. الإسلام الأصل و الصورة.

۴. الإسلام والإيمان.

۵. الدولة والمجتمع.

(۱) الموسوعة الفلسفية، بإشراف: روزنتال، يودين، ترجمة: سمير كريم، مراجعة: صادق جلال العظیم، جورج طرابيشي، دار الطليعة للطباعة و النشر، بيروت-لبنان، (ص ۵۲۴)، بتصرف يسير.

۶. نحو أصول جديدة للفقہ الإسلامی.
۷. السنة الرسلیة و السنة النبویة و رؤیة جدیدة.
۸. الدین والسلطة قراءة معاصرة للحاکمیة.
۹. تجفیف منابع الإرهاب.
۱۰. دلیل القراءة المعاصرة للتنزیل الحکیم.
۱۱. الإسلام والإنسان: من نتائج القراءة المعاصرة.
۱۲. أم الكتاب.

به‌راستی من به‌دوای هه‌موو ورده‌باس و بابه‌تیکی لاوه‌کیدا نه‌گه‌پاوم له نووسینه‌کانی شه‌حروردا، به‌لکوو هه‌موو وردبوونه‌وم چر‌کردووه‌ته‌وه له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایانه‌ی که‌کۆی نووسینه‌کانی له‌سه‌ر بوونیاد ناوه، له‌پرووی بابه‌تی و گونجان و نه‌گونجان و بنه‌مای فیکرییه‌وه، نه‌گه‌ر چی هه‌ندی‌ک جار ده‌بینیت پۆشتوومه‌ته‌ نۆ باسیکی لاوه‌کییه‌وه نه‌ویش له‌به‌ر هه‌بوونی په‌یوه‌ندی به‌ بنه‌ماکه‌یه‌وه، هه‌روه‌ها بۆ پوونکردنه‌وه‌ی لایه‌نی پراکتیکی یان بۆ پوونکردنه‌وه‌ی پۆستییه‌کانیه‌تی.

یوسف سه‌هرین

شاری قودس

دژنی چه سپاوه کان!

ئەو ناوێشانە زادهی هەلچوون و زێدەرپووی نییه بە مەبەستی بەدکاری، بەلکوو ئەوە خودی بانگەشەیی موحەممەد شەحروورە کە دەلیت: "فیقهی ئیسلامی وەکوو ئەوێ فووقەهای سەدەکانی دووهم و سێهەمی کۆچی بۆیان دەرشتوین، هەروەها زانستەکانی قورئانیش هەموو پێوستی زۆریان بە دووبارە چاپیداخشاندەنەو هەیه، بەتایبەتی ئەوێ ناویان لێناوە چەسپاوه کان یان بنەماکان. لە کاتی کەدا ئێمە لەم پۆژگارە پێوستمان بە دووبارە بنەواکردنەوێ خودی بنەما چەسپاوه کانە، هەروەها دووبارە چار پێداخشاندەوێ ئەوێ پێی دەلێن ئەحکامی شەری و بەلگەکانییەتی." (۱)

ئەو دیه‌وێت بە هەموو بنەما و چەسپاوه کاندای بچینه‌وه، ئەلبەتە ئەو بنەما و چەسپاوه‌نە کە شەحروور بە خەلکە کە دەلیت: "بەندەکانی توراس"، ئیتر هیچ نامۆ نییه لێرەو هێرش بکاتە سەر ئیمامی شافعی -کە یەكەم زانایە بنەماکانی ئوسوڵی داناییت، کە شەحروور بە نکۆڵیکارییەو دەپرسیت: "ناخۆ ئێمە توانیومانە شافعی تێپەرێنین لە ئوسوڵی فیه‌دا و خۆمان ئوسوڵیکی تر دابھێنین؟" (۲)

جا بەم ئاستەشەو نەوێستەو، بەلکوو گەیشتووە بەوێ تانە لە ئیمان و دینداری ئیمامی شافعی (بەرەحمەت بیّت) دەدات، دەلیت: "شافعی دینی

(۱) تجفیف منابع الإره‌اب، (ص ۳۰۴)..

(۲) الدولة و المجتمع، (ص ۲۲۸).

خۆی فروشتوو به دونیای خه‌لکی. ^(۱) به‌لکوو تۆمه‌تی نه‌وی داوه‌ته پآلی که
"زانای کاسه‌لیسی ده‌سه‌لات بووه و له بابته‌تی فیه‌هیدا خاترا نه‌ی گرتوون." ^(۲)
جا با بزانی مه‌ودای تیگه‌شتنی شه‌حرور بو و ته‌کانی شافیعی له چی
ناستیکدایه؟!

له‌م وته‌یه‌یدا ده‌رده‌که‌وئت: (ئیمامی شافیعی له‌ په‌رتووکی (الرساله) دا
نکو‌لی له‌ پۆلی هه‌وال و فه‌رمووده‌ی ئاحاد ده‌کات له‌ بواری باوه‌ر و
عه‌قیده‌دا.) ^(۳)

ده‌بینی لێ‌ده‌دا بانگه‌شه‌ی نه‌وه ده‌کات که شافیعی (به‌ره‌حه‌ت ییت)
له‌ (الرساله) دا فه‌رمووده‌ی سه‌حیحی په‌تکردوو ته‌وه و وه‌رینه‌گرتوو نه‌گه‌ر
هه‌والده‌ر و پاوییه‌که له‌جو‌ری ئاحاد بوویت له‌ بواری بیروباوه‌ر دا که نه‌مه‌ش
ته‌نیا درۆیه‌که، هه‌رگیز ناتوانیت له‌ هیچ دێ‌ژیکێ په‌رتووکی (الرساله) دا نه‌و
به‌رگه‌یه به‌یئیت که ژێ‌ده‌ری بانگه‌شه‌که‌ی ییت، به‌لکوو ئیمامی شافیعی
یه‌ک ده‌روازه‌ی سه‌ربه‌خۆی له‌ په‌رتووکی (الرساله) دا داناوه به‌ دوور و درێ‌ژی
باسی چه‌سپاندنی هه‌وال و فه‌رمووده‌ی ئاحاد ده‌کات، که پێ‌یسته وه‌رگه‌یرت
وه‌کوو و به‌لگه و هه‌رکه‌شیش وه‌رینه‌گرت له‌ گو‌نپرایه‌لی په‌یامبه‌ر (ﷺ)
لایداوه، به‌لکوو نه‌ ئیمامی شافیعی و نه‌ هیچ زانابه‌کی نه‌هلی هه‌دیس هیچ
جیاوازیان نه‌کردوو له‌نیوان نه‌و فه‌رموودانه‌ی بو بابته‌تی نه‌حکامن له‌گه‌ڵ
نه‌و فه‌رموودانه‌ی له‌ بابته‌تی سیفاتی خۆی په‌روه‌ردگارمان، به‌لکوو جیاوازی
نه‌کراوه و نه‌بووه له‌نیو هاوه‌لان و تابعین و نه‌وانه‌شی شو‌نریان که‌وتوون و
به‌لکوو نه‌زانراوه له‌ زانایانی ئیسلامه‌وه، به‌ پێ‌چه‌وانه‌وه نه‌م جیاکارییه له‌ نه‌هلی

(۱) تجفیف منابع الإره‌اب: (ص ۸۴)..

(۲) تجفیف منابع الإره‌اب: (ص ۸۴)..

(۳) نحو أصول جدیدة للفق‌ه الإسلامی، (ص ۱۱۱)..

بیدعه و ناره‌زویازنه‌وه بیستراوه و زانراوه.^(۱)

یئگومان نهم قسه‌یه داهینراوه، هرگیز نیمامی شافیعی (به‌رحمت بیت) جیاوازی نه‌کردوه له‌نیوان فهرموده‌ی نا‌حاد که له‌بابه‌تی بیروباوهردا (ناو و سیفاته به‌رزه‌کانی په‌روهردگار) هاتبی له‌گه‌ل نه‌وه‌ی له‌بابه‌تی نه‌حکام و فیه‌دا هاتبیت، جیاواز له‌بانگه‌شه‌که‌ی شه‌روور ده‌یلت! به‌لکوو نیمامی شافیعی (به‌رحمت بیت) له‌په‌رتوکی (الرسالة) دا به‌دهق فهرموده‌تی: "ئیسلامه‌تی و به‌لگه به‌هوال و پریایه‌تی یه‌ک که‌سیش ده‌چه‌سپیت به‌مه‌رچیک که‌سه‌که متمانه و پراستگۆ بیت." له‌مه‌شدا پشت به‌کرداری په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) ده‌به‌ستیت: په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) که‌تیبه و نه‌میره‌کانی دنارد -هم‌مووشیان ده‌سه‌لاتداری نه‌و شوئنه‌بوون که‌بو‌ی نارد‌بوونی- فرمانی یخ ده‌کردن که‌بانگه‌وازه‌که‌بگه‌یه‌دن به‌و خه‌لکه‌ی که‌پیشان ده‌گه‌ن و جیهادی نه‌وانه‌ش بکه‌ن که‌شیای جینگ و جیهادن، نهم فرمانه‌ش بو‌هم‌وو والی و به‌رپرسیک بوو، له‌کاتیکدا ده‌کرا له‌یه‌ک به‌رپرس زیاتر بنیژت بو‌نه‌وه‌ی بینه‌به‌لگه‌ی موته‌واتیر، وه‌کوو ناردنی دوو یان سی یان چوار بانگ‌خواز و والی بو‌شوئنه‌کان.

له‌کاتیکدا له‌یه‌ک ماوه‌دا دواتره‌نیردراوی نارد بو‌دواتره‌پادشا، بانگه‌وازیان کردن بو‌ئیسلام، خو نهم تاکه که‌سانه‌ی ته‌نیا بو‌چه‌سپاندنی به‌لگه‌ی ئیسلام و نه‌مانی بیانوی ناموسلمانان دنارد.^(۲) ده‌یین نیمامی شافیعی (به‌رحمت بیت) نه‌وانه‌ی سه‌روه‌ی کردوه به‌به‌لگه‌ی چه‌سپاندنی هه‌والی نا‌حاد بو‌گه‌یاندنی ئیسلام و له‌گه‌یاندنی بیروباوهر و عقیده‌شدا پروونیشی کردوه‌ته‌وه که‌په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) ده‌یتوانی زیاتر له‌یه‌ک که‌س بنیژت بو‌نه‌و مه‌مله‌که‌تانه

(۱) مختصر الصواعق المرسلة على الجهمية و المعطلة، ابن قیم الجوزية، تحقيق: سيد عمران، دار الحديث، القاهرة، ۲۰۰۵م، (ص ۵۷۰)..

(۲) الرسالة، محمد بن إدريس الشافعي، تحقيق: أحمد شاکر، مكتبة دار التراث، القاهرة، الطبعة الثانية: ۱۹۷۹م، (ص ۴۱۷، ۴۱۸)..

بۆ بانگه‌وازی کردنیان بۆ ئیسلامی مەزن، لێره‌شەوه؛ بە‌پروونی دەرکەوت کە شە‌حرور درۆی هە‌لبە‌ستوو بۆ ئیمامی شافعی (بەر‌پە‌حمەت ییت)، بە‌وه‌شەوه نە‌و‌ستاوه تاگە‌یشتوو بە‌ تانە‌دان لە‌ دین و ئیمانی شافعی (بەر‌پە‌حمەت ییت)، جا ئە‌م نموونە‌یه‌ دەیە‌وێت لە‌ سنوورە‌کانی ئیمامی شافعی (بەر‌پە‌حمەت ییت) تیپە‌پێت، لە‌ کاتی‌کدا نە‌گە‌یشتوو بە‌ قۆله‌ پێی شافعی (بەر‌پە‌حمەت ییت)، بە‌ل‌کوو ئە‌وە‌ندە‌ بێ‌ تە‌ماعە‌ رازییە‌ بە‌ درۆ هە‌لبە‌ستن و تە‌واو، هێندە‌ بێ‌ ڕووه‌ درۆ‌کە‌شی داوتمە‌ پال پە‌رتووکی (الرساله)، وه‌ کوو بلیی کە‌س دە‌ستی بە‌ پە‌رتوو‌کە‌ کە‌ ناگات و درۆ‌کە‌ی نا‌شکرا ناییت، لە‌ کاتی‌کدا پە‌رتوو‌کە‌ کە‌ چاپ‌کراوه‌ و بە‌رده‌سته‌ لە‌ پە‌رتوو‌ک‌خانه‌ کاندای، بە‌ل‌کوو لە‌ ئینتە‌رنێت و پێ‌نگە‌ کاندای هە‌یه‌ و ئاسانە‌ بێ‌سنرتە‌وه‌، ئە‌م شی‌وازه‌ نە‌زۆ‌کە‌ی درۆ‌کردن لە‌ زۆریه‌ی نووسینه‌کانی شە‌‌حروردا بە‌رچاو دە‌کە‌وێت کە‌ زۆر‌جار تە‌نیا ناوی پە‌رتوو‌کە‌‌کان لە‌ پە‌راوێزی نووسینه‌کانیدا دە‌هێنیت تە‌نیا بۆ پێ‌شاندانی وه‌ کوو سەر‌چاوه‌ و ژێ‌دەر، وه‌ کوو بلیی جوان لێ‌کۆ‌لیی‌تە‌وه‌ و خۆ‌ندبیت‌یه‌وه‌.

بە‌هەر‌حال شە‌‌حرور ئە‌فە‌نی دەیە‌وێت لە‌ (الأصول) و بنە‌ماکان قوتار ببیت، بۆ ئە‌وه‌ی دەر‌گای قسە‌کردنی فراوان ببیت‌وه‌ بە‌بێ‌ هیچ بە‌ریه‌ست و بنە‌مایە‌ک، دواتر لە‌م ڕێ‌گە‌ خوارو‌خێ‌چە‌وه‌ خۆی وه‌ کوو موحته‌هید نیشان بە‌دات، سە‌رباری ئە‌وه‌ی نە‌زانە‌ بە‌ هە‌موو پێ‌وه‌ر و بنە‌ماکانی ئیجت‌هاد لە‌ زانسته‌کانی شە‌‌ریعت، جا دە‌لێت: "بێ‌گومان ئە‌گە‌ری ئیجت‌هاد لە‌نی‌وان ئە‌و چوار‌چۆ‌یه‌یه‌ی کە‌ لە‌ سە‌ده‌کانی دووهم و سێ‌یه‌مدا دانراوه‌ بە‌سەر‌ چووه‌، لە‌م سە‌رده‌مه‌دا ئیجت‌هاد بە‌و پێ‌وه‌رانە‌ زۆر نە‌سته‌مه‌ مە‌گەر تی‌یان پە‌رێ‌نین و لی‌یان بو‌گ‌زە‌رین و بگە‌ین بە‌ خۆ‌ندە‌نە‌وه‌ی نویی ڕۆژ‌گارانه‌ بۆ قورئان، بە‌ پشت بە‌ستن بە‌ بنە‌مای تازه‌ بۆ تە‌شریعی ئیسلامی." (١)

(١) الدين و السلطة قراءة معاصرة للحاكمية، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت-لبنان، الطبعة الأولى: ٢٠١٤م، (ص ٢٩٦).

نهو بنه‌مای تازه‌ی ده‌ویّت بو ته‌شرعی نیسلامی، بویه ناشکرای ده‌کات که "نهوی ناونراوه بنه‌ماکانی فیهی و ریکاره‌کانی شهرعدت توانای کارکردنی له‌ده‌ست داوه له زۆریه‌ی کایه‌کاندا، نه‌گهر نه‌لین هه‌مووی." (١)

نه‌ویشی به ناشکرا وتوو که "قسه‌لۆکی به‌ناو (أصول الفقه) که شافعی دایتاشیوه و ناویشانی لی هه‌لواسیوه به قورئان و سوننه‌ت و کوپایی و پتوهر." (٢)

"شوئنه‌کووتنی وته‌ی پشین هه‌له‌یه‌کی زه‌قه و چه‌واشه‌کردنی خه‌لکیه." (٣)

جا شه‌حرور ده‌یه‌ویّت له هه‌موو نهو بنه‌ما ریکاره‌کانه‌ی خو‌ی قوتار بکات بو‌نه‌وه‌ی هه‌ندی‌ک «ریکاری تازه» وه‌کوو خو‌ی له باره‌یه‌وه ده‌لیت:

"یئگومان په‌یامه‌ین (ﷺ) هه‌موو نه‌رکه‌کانی سهرشانی به جوانترین شیوه گه‌یاندوو (وه‌کوو نێردراو) له باره‌ی هه‌موو بابته‌ په‌نهانی و غه‌یبیه‌کانه‌وه که به وه‌حی پێی دراوه، که نه‌مه‌ش به‌شیکێ گه‌وره‌ی په‌رتووکی قورئانی که‌رمه، جا په‌یامه‌ین (ﷺ) جگه‌ له گه‌یه‌نه‌رئکی بابته‌ غه‌یبیه‌کان شتیکی تر نه‌بووه، چونکه به‌رپه‌های ییگومانین له‌وه‌ی هه‌چی لێنه‌زانیه‌وه، له‌به‌ر نه‌وه‌ش بووه که هه‌رگیز خو‌ی نه‌داوه له رافه‌کردنی بابته‌ غه‌یبیه‌کان، چونکه کلیلی بابته‌ په‌نهانه‌کان له ناو خودی قورئاندا شه‌شاردراوه، نه‌وه‌ش مانای ورد و درشتی قورئانه، هه‌رگیز له په‌یامه‌ینه‌وه (ﷺ) ده‌رنه‌خراوه، به‌لکوو تیفکران و وردبوونه‌وه له مانا‌کانی غه‌یب دراوه به‌ده‌ستی نهو خه‌لکه‌وه که په‌یامی قورئانیان بو نێردراوه و په‌یامه‌ینیش (ﷺ) ته‌نیا گه‌یاندوو‌یه‌تی و به‌بێ رافه‌کردن، تا‌کوو بیته‌ به‌لگه‌ی په‌یامه‌رئتی، بیشبێته‌ به‌لگه‌یه‌ک بو مه‌ودای

(١) السنة الرسولية و السنة النبوية و رؤية جديدة، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت-لبنان، الطبعة الأولى: ٢٠١٢م، (ص ٢١١).

(٢) المصدر السابق. (مانای وشه‌کان: الکتاب و السنة و الإجماع و القیاس، و أقوال السلف)..

(٣) القصص القرآنی قراءة معاصرة، محمد شحرور، دار الساقی، بالإشتراك مع مؤسسة الدراسات الفكرية المعاصرة، بیروت-لبنان، الطبعة الأولى: ٢٠١٠م، ١/ص ٢٤٢..

زانستى پەيامبەرئىيە كەي. "(۱)"

بەم بىنەمايە شەحرورر يىت، پەيامبەرى ئىسلام (ﷺ) لە ماناي زۆرىنەي قورئانى پىرۆزى نەزانيو، بەلكو تەنيا گەياندوويەتى بە خەلكى، گەياندىش بەپىي بىرى شەحرورر واتا تەنيا خۆئىندەنەي بەسەر خەلىكدا و تەواو، وەكوو بلىي نووسراونكى پىر نەيتى بگەيەنيت بە خەلكى و هيچيان بۆ پروون نەكاتەو، لە كاتىكدا خەلكە كەش هيچ زانيارىيەكيان لەسەر قورئانە كە نىيە، لەبەر ئەمەش بوو كە رافەي نەكردوو و شى نەكردوو تەو بۆ هيچ كەسنىك! بەراستى ئەمەي شەحرورر دەيلىت تەنيا تىكەلويىكەلەيە، چونكە درۆي نەزانيو دەداتە پال پەيامبەرى خوا (ﷺ) ئىتر چۆن مافى شيكردنەو قورئانى بداتى؟! كەچى لەولاه ئەركى تەفسىرى ئايەتەكانى باسى غەيب دەداتە دەستى جگە لە پەيامبەر (ﷺ)، بەم شىوئە پىنگە و پلەيەك دەدات بە خەلكى كە بە پىغەمبەرى (ﷺ) رەوا نايىنيت! چونكە دەيلىت تىگەشتن و وردبوونەو و تىفكران لەم ئايەتەكانى كارى خەلكىيە! وەك بلىي پەيامبەر (ﷺ) لە قورئان وردنەبوويىتەو و تىنەفكرائىت و مافى ئەوئەشى نەبوويىت! تۆ بلىي كى باشتىن و تىگەيشتووترىن كەس يىت لاي شەحرورر؟! و

دەيلىت: "باشتىن رافەكارى ئايەتەكان لە بارەي بەديھەتەكانى مەروۇفەو بىرىيە لە زاناي پلە بەرز «چارلز داروين»! جا ئاخۆ داروين هيچ لە قورئانى زانيو؟ شەحرورر دەيلىت: "هيچ گرنگ نىيە لە قورئان بزائىت، لەبەر ئەوئە داروين بە شوئى هەقىقەتى بنچىنەي مەروۇفا گەراو، قورئانىش باسى هەقىقەتى بەديھەتەكانى مەروۇفى كەردوو، بۆيە پىويستە قورئان و داروين ھاوپا بن ئەگەر داروين لەسەر ھەق بوو، چونكە باوەرم وايە تىۆرەكەي داروين لەسەر بەديھەتەكانى مەروۇف بە شىوئە گشتىيەكەي راستە." (۲)

(۱) المصدر نفسه، (ص ۱۰۳).

(۲) الكتاب و القرآن: (ص ۱۰۶) ..

ئەم كابرانە پىيى واىە پەيامبەرى خوا كە قورئانى بەسەردا نازل بۈۋە و بە زىمانى خۇشى بۈۋە، كەچى ھىچى نەزانىۋە لە بارەى زۆرىنەى قورئانەۋە، لەۋلايشەۋە دەلىت: "داروین باشتىن رافە كارى بەشىكە لە ئايەتەكانى قورئان بەبى ئەۋەى پىۋىست يىت داروین لە زىمانى قورئان ھىچىشى زانى يىت!" بە بىيانۋى ئەۋەى كە شەخروور پىيى واىە گۋايە تىۋرىيەكەى داروین راستە و تەۋاۋە، يان دەلىت: "مادام داروین وىستۋىيەتى بىگات بە ھەقىقەت، كەۋاتە لە گەل قورئاندا دىتەۋە و كىشەى نىيە!" توخوا ئەمە كەى مەنتىقە؟! جا دەلىت: "پەيامبەرىن (ﷺ) پەيامەكە و ھەۋالى پەنھانەكان و چىرۋكى پىشۋەكانى گەياندۋە بەبى ئەۋەى ھىچ لە ماناكانيان تىگەشتىت، بەلكۈۋ بەبى ئەۋەى تواناى رافە و شىكردنەۋەى ھەبۋىت بۇ خەلكى سەردەمەكەى خۇى، بۇيە بەراستى نەركىكى گەۋرە و قورسى ھەبۋە، چۈنكە ئاخۇ چەند قورس بۈۋە لە سەرى ئەۋ خەلكە تىگەيەنەت لە شتانىك كە تواناى تىگەشتىيان بۇى نەبۈۋە، نىۋەنى بابەتەكانى كۆرپەلەزانى." (۱)

كۈرە ئەم كابرانە، پەيامبەر (ﷺ) بە ئامىرى دىر خورندەۋە تىگەشتۋە، جا لەبارەى گەياندن و بانگەۋازى پەيامبەرھۋە (ﷺ) دەلىت: "بلاۋى كردۋەتەۋە بە دەنگ و زىمانى خۇى بۇئەۋەى خەلكى بىيىستىت، بەلام بەبى ئەۋەى يەك وشەى لى پروون بىكاتەۋە." (۲) ئەم كابرانە ۋەكۈۋ رادىۋ و ھىلى پەخش و كاغەز و ئامىرەكانى چاپ و پەخش لە پەيامبەر دەرۋانىت، بە بىيانۋى ئەۋەى گەيەنەرى پەيامى پەرۋەردگارەتى، بەراستى ئەمە سەيرە! چۈنكە گەياندن پەيامى پەرۋەردگارى پىۋىستە گەيەنەرەكە سەرەتا خۇى لى تىگەشتىت، چۈنكە كۆمەلىك بەلگە و پەيامى ھىنايىت بۇ خەلكى و خۇشى ھىچى

(۱) السنة الرسولية و السنة النبوية رؤية جديدة، (ص ۱۰۳) ..

(۲) دليل القرآءة المعاصرة للتنزيل الحكيم، محمد شعور، دار الساقى، بالإشتراك مع مؤسسة الدراسات الفكرية المعاصرة، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۶م، (ص ۵۴) ..

لَیْ نَهْزَانِی بَیْت، بیگومان گه‌یاندنی به‌لگه‌ی خوابی به‌م شیویه ناچه‌سپیت له‌سهر خه‌لک، له کاتیکدا په‌روهرد گارمان ده‌فهرموویت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ﴾^(۱) واتا: «هرگیز په‌یامبه‌رنکمان نه‌ناردووه بو نه‌ته‌ویه‌ک به‌ زمانی خو‌یان نه‌بوویت بو‌ته‌وه‌ی په‌یامه‌که‌یان به‌جوانی بو‌ پروون بکاته‌وه.» ده‌ی ناشکرایه قورنانی پیروژ به‌ زمانی عه‌ره‌بی نازل کراوه، په‌یامه‌ینیش که‌سیکی عه‌ره‌ب بووه، بو‌ته‌وه‌ی په‌یامه‌که‌ پروون بکاته‌وه بو‌ نه‌ته‌وه‌که‌ی خو‌ی له‌ سه‌ره‌تاوه (دواتریش بو‌ زمانه‌کانی تر به‌هو‌ی وهرگیر و وه‌فد و بانگ‌خوازه‌کانه‌وه گه‌شت)، که‌واته مه‌به‌ست له‌ ناردنی په‌یامی خوابی پروون‌کردنه‌ویه نه‌ک ته‌نیا خو‌تندنه‌وه، چونکه (البیان، لَبَّيْنِ): بریتیه له‌وه‌ی که‌ باسه‌که‌ خو‌ی له‌ خو‌یدا پروون بیت بو‌ هه‌رکه‌سینک که‌ بیه‌وی لَبَّی تَبَّیگات.^(۲) وشه‌ی (الإبانه و التبیین): کرداره بو‌ پروون‌کردنه‌وه، نه‌ویش بریتیه له‌ ده‌رکردنی بابه‌تینک له‌ حاله‌تی لَبَّيْنَه‌گه‌یه‌نراوی بو‌ حاله‌تینک که‌ هه‌قیقه‌ته‌که‌ی نیمکانی تینگه‌شتن لَبَّی ناسایی بیته‌وه.^(۳) جا کاتیک شتینک پَبَّی ده‌وتریت: (مبین = پروون)، واتا: گو‌نگر به‌جوانی و ناسانی له‌ هه‌قیقه‌ته‌که‌ی تَبَّیگات، له‌به‌ر نه‌مه‌ش په‌روهرد گارمان ده‌فهرموویت: ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ﴾^(۴). واتا: «ته‌ی نی‌ردراوی خوا نه‌وه‌ی بو‌ت نازل کراوه بیگه‌یه‌نه به‌ خه‌لک، نه‌گه‌ر وانه‌که‌ی په‌یامی په‌روهرد گارت نه‌گه‌یاندووه، هه‌ر په‌روهرد گارت که‌ له‌ خه‌لکی پاراستووتی.»

(۱) سورة [إبراهيم: ۴].

(۲) الإحكام في أصول الأحكام، علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي أبو أحمد، دار الآفاق الجديدة، بيروت-لبنان، ۱۴۰۳هـ-۱۹۸۳م، (۴۰/۱)..

(۳) الإحكام في أصول الأحكام، (۴۰/۱).

(۴) سورة [المائدة: ۶۷].

ههروههها فهرموویه تی: ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ﴾^(۱) واتا: «به وهحى خواىى فهرمانم پىكراوه كه هوشدارستان بدهمى بهم قورثانه و بۆ نه وانه شى كه پهيامى قورثانىيان پى ده گات.» جا هوشداريدان به قورثانى پيرۆز كاتىك بهرجهسته دهيتت كه خهلكه كه لى تىبگن و گهيه نه ره كهش به جوانى تىبگه شتبيت و گه يانديتتى. نهك زۆرينه ي زۆرى پهيامه كه هيچ پروون نهيتت كه چى گه ياننده كه ي بهرجهسته بيتت وه كوو شه حروروتى!

په روهرد گارمان ده فهرموويت: ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾^(۲) واتا: «بىگومان پهيامان بۆ نازل كردوويت بۆ نه وهى ههرچييان بۆ ده نيرىن بۆيان پروون بكه يته وه و بهلكوو نه وانيش بيرىك بكه نه وه.»

كه چى شه حروروت جارى نه وه ده دات كه تىبگه يشتن و تىفكرين له قورثان دراوه به خهلك و پهيامبر (ﷺ) مافى نه و تىبگه شتنه ي پى نه دراوه، گوايه مافى رافه و شىكردنه وه و پروونكردنه وهى نه بووه، چونكه شه حروروت خوى له گىلى ده دات له باره ي بنه ماى (الاستفسار: داواى پروونكردنه وه) كه له لای (أصوليه كان برىتيه له: داخوازى هينانى مانا و واتاى ههر وشه يهك كه له پهيامىكدا ناروون و شاراوه بيت.)^(۳) چونكه له راستيدا پهيامبر (ﷺ) هه نديك نايه تى كه ته فسير نه كرديتت ته نيا له بهر پروونى و ناشكراىى بووه نه كه له بهر نه وهى خویشى له نايه ته كه نه گه يشتبيت! بهلكوو له بهر نه وه بووه كه نايه ته كه ته واو پروون بووه له لایه ن گوينگران و خهلكه وه، به بهلگه ي نه وهى

(۱) سورة [الأنعام: ۱۹].

(۲) سورة [النحل: ۴۴].

(۳) الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية-كويت، طباعة: ذات السلاسل-كويت، الطبعة الثانية: ۱۴۰۶هـ-۱۹۸۶م، (۵۹/۴) ..

نە كېشەيان ھەبۋە و نەپرسىيارىشيان كىردوۋە تا پەيامبەر (ﷺ) بۆيان پروونتىر بىكاتەۋە، ئاخۇخۇ خۇدى پەيامبەر (ﷺ) چۆن لىي تىنەگەشتوۋە؟ ۋە كوۋ شەحرورور بانگەشەى بۇ كىرد!

پاشان ئەم كابرەيە بانگەشەى ئەۋە دەكات كە قورئانى پىروۆز بەجۋانى باسى كۆرپەلەزانى كىردوۋە، كەچى دەلىت پەيامبەرى گەيەنەرى قورئانەكە تىي نەگەشتوۋە، جا خۇ بەم پىۋەرەى شەحرورور بىت تەنانت زانايانى فىزىا و زىندەۋەرزانىش دەبىت ۋاز لە وردەكارى خۇيان بەيىن و شوپن ئەم بنەما سەمەراندەى شەحرورور بىكەون بۇ گەيشتن بە ھەقىقەتەكان، جا نەگەر گەيشتن بە شىتىك بەپىي ماندوبوونى خۇيان لە دەرۋەى قورئانى پىروۆز ئەۋا گەيشتون بە زانستى سروشت، بەلام ئاخۇخۇ شەحرورور بەم بنەما بىمانايانەى خۇى ھىچ بەرھەمىكى دەست مەۋقايەتى خستوۋە؟ ھىچ دۆسىيەكى شىكار و چارەسەر كىردوۋە؟! يان ھىچ بەرھەمىكى نىيە!

لەپاستىدا ئەم ھەموو ھەۋلە تىكەلەۋىنكەلەى داۋە بۇ ئەۋەى رېنگە خۇش بىكات لەژىر بىيانوۋى ئىجتەھاددا، تەنانت نەگەر پىچەۋانە و دژى فەرموۋدە و وتە و تىگەشتى زانايانى ئىسلام ۋەستايەۋە لىي نەگىرەت، چونكە شەحرورور پىي ۋابوۋ جوانترىن تەفسىر لای داروینە مادام بەدۋاى ھەقىقەتدا گەپراۋە و شەحرورورىش پىۋايە تىۋرىيەكەى راستە، نىتر پەۋايە بەلایەۋە كە ھەموو مۇسلمانان نەزان بوۋىن بە پەرتوۋكەكەى پەروەردگار، ئەگەر چى ھەموو تەمەن و ھەۋل و تىكۆشانىيان خەرجكردىت لەۋ ھەموو سەردەمانەى رابردوددا، لەۋلاشەۋە داروۋىن بەبىچ ئەۋەى لە يەك وشەى قورئان تىبىگات، نە زمانى قورئان نە خورندەۋە و تەنانت ئىمانىشى پىي نەبوۋىت، بەلام توانىيىتى باشتىن تەفسىر بۇ ئايەتەكان بىكات! ھاتوۋە دەلىت: "باشتىننى رافەكاران داروینە!" بەبىچ ئەۋەى وشەيەك لە داروینەۋە ھاتىت كە بلىچ ھەۋلى تىگەشتن و رافەى قورئانى دايت، يان بۆى بگەپىت و ملەكەچى پەيامەكەى بىت!

ته نانهت نیمان و باوه‌ری به په‌روه‌رد گاریش نه‌بووه،^(۱) ناخۆ چ وێژانه‌یه که بیری
نهم شه‌حرووره تا گه‌یشتووه بهم تیگه‌لکردنه وێژان و بی سهرویه‌ره؟!

سهرباری نه‌وه‌ش ده‌لیت: "گه‌وره‌ترین هه‌له‌کاری نه‌ویه که ئیمه بمانه‌وێت
بۆ تیگه‌یشتن له ئیسلام له سه‌ده‌ی بیسته‌وه بگه‌رێینه‌وه بۆ سه‌ده‌ی چه‌وته‌م له
شیوازه‌کانی بیرکردنه‌وه‌ماندا."^(۲) جا نهم کا‌برایه نایه‌وێت ئیسلام به‌و شیوه‌ی
په‌یام‌به‌ر (ﷺ) هینا‌ویه‌تی وه‌رگرت، چونکه په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) له سه‌ده‌ی
چه‌وته‌می زاینی ته‌شریفی هاتووه بۆ جیهان! جا ده‌یه‌وێت وته‌کانی بی‌په‌چیته‌وه
به‌رێگه‌ی دیبلۆماسی، ده‌لیت: "ئیمه سه‌رزه‌نشتی رافه‌کارانی توراسی
سه‌رده‌مه‌کانی حه‌وت و هه‌شت نا‌که‌ین له‌وه‌ی که تینه‌ده‌گه‌یشتن له‌ ئایه‌ته‌کانی
قورئان، له‌به‌ر نزمی ئاستی مه‌عریفه‌تیان."^(۳)

خۆی له‌پراستیدا نه‌زانی و تینه‌گه‌یشتنی داوته پال په‌یام‌به‌رمان (ﷺ)
که له زۆرینه‌ی قورئانی پی‌روژ تینه‌گه‌شتووه، بۆیه نهم تۆمه‌ته‌ی کورت
هه‌لنه‌هاتووه له‌سه‌ر ته‌فسیره‌کانی توراس وه‌کوو لهم بر‌گه‌ی کۆتاییه‌دا ده‌لیت،
به‌ل‌کوو شتیکی تریش هه‌یه نه‌ویش نه‌ویه شه‌حروور ده‌لیت: "نه‌بوونی تیگه‌یشتنی
زانایانی ته‌فسیر به‌هۆی له‌بارنه‌بوونی که‌شی مه‌عریفییان بووه." به‌مه‌ش دوو
پاستی ئاوه‌ژوو کردووه‌ته‌وه:

۱. زانسته قه‌تیس‌کراوه‌کان (سنووردیاره‌کان): وه‌کوو زمانی عه‌ره‌بی، زانسته
شه‌رعیه‌یه‌کان که کۆ‌پایی هه‌یه له‌سه‌ریان، به‌چه‌شنیک که له هیه‌چ چاخ و
سه‌رده‌مه‌یکدا شتیکی په‌نهنانی تازه‌ی لی دهرنه‌هینراوه‌ته‌وه دوا‌ی چه‌سپاندنی،

(۱) داروین به‌ باوه‌ری (نازانم) مرد که نه‌ باوه‌ری به‌ په‌روه‌ردگار هه‌بوو نه‌ بی‌باوه‌ر، انقر: قصه
حیاه تشارلز داروین، تحریر: فرانسیس داروین، ترجمه و مراجعه: مجدی محمود الملیجی، المرکز
القورمی للترجمه، القا‌هره، ۲۰۱۱م، (ص ۳۱۶).

(۲) الکتاب و القرآن، (ص ۵۶۶).

(۳) الکتاب و القرآن، (ص ۵۶۶).

بۇ نمۇنە زانايەك نەھاتوۋە ئايەتلىكى نوۋى بدۆزىتەۋە يان فەرمودەيەك پەيدا بىكەتەۋە كە پىشتەر نەزانرايىت، يان باسلىكى زمان كە عەرەب پىي ئاشنا نەبوۋىيىت.

۲. زانستە ئاقەتسىكراۋەكان (سنوورى دياريان نىيە): نمۇنەى زانستى: «گەردوونى، كىمىيا، فىزىيا، ئەندازىيى» كە پسپۆرىيەكەى خودى شەحرورە، لەم زانستانەدا؛ ئەكرى و راستە كە شتائىكى نوۋى بدۆزىتەۋە تىيدا كە پىشتەر نەزانراۋ بن، دەشكرى ئاشنا بن بە شتائىك كە پىشتەر ھىچ پروون نەبوۋىيىت.

بەلام شەحرور دىيەۋىت زانستەكانى نمۇنەى يەكەم ۋەكوو نمۇنەى دوۋەم تەماشىا بىكرىت، بە دەستىيىكى ئەۋەى دەكرى بوۋىرى لى بوارى ئەندازىيارىدا كۆمەلىك شىمان دەستخستوۋە و دۆزىۋەتەۋە كە لە سەردەمى ھاۋەلاندا نەزانراۋ، كەۋاتە كەشى زانىاريمان فراۋانترە لەۋان و لەبەر ئەمەشە دەكرىت ئىمەشتائىك بزائىن لە قورئاندا كە ھاۋەلان نەيانزانى يىت، بەلكوۋ تەنەنەت پەيامبەرىش (ﷺ) لىي نەزانى يىت، كە ئەمەش ئاۋەروۋكردن و تىكەلاۋ كىردنى دوو جىھانى جىايە، چونكە زانىارى و تىگەشتىنى ھاۋەلان بۇ زمانى عەرەبى فراۋانتر و وردترە لە ھەموو خەلىكىك كە دۋاى ئەۋان ھاتىيىت، ھەروەھا تىگەشتىنيان لە قورئان و شەرىعەتەكەى پەروەردگار و فىقھى حوكمەكانىش. بۇيە ئەستەمە ئەۋان لە بوارى ئاينى ئىسلامدا شتائىك نەزانن و دۋاى ئەۋان ئاشكرا بىكرىت، چۆن ۋا نەيىت لە كاتىكدا پەيامبەر (ﷺ) لە نىۋاندا بوۋە و تىگەشتىنيانى چەسپاندوۋە، ئەگەر كەسىكىشىيان لە مەبەستى ئايەتلىك تەۋاۋ نەگەشتىيىت پەيامبەر (ﷺ) بۆى راستكردۋەتەۋە، حوكمەكەشى بۇ راست كىردۋەتەۋە. بۇ نمۇنە لەۋ ھالەتەى تىگەشتىنى «عودى كورى ھاتەمى» راست كىردۋە بۇ ئايەتى ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾ [البقرة: ۱۸۷] ۋاتا: «بخون و بخونەۋە ھەتاۋەكوو ھىلى سېى لە ھىلى رەش جىادەكەنەۋە لە بەرەبەياندا، ئىتر پۆزوۋەكە بەردەۋام

بکه‌ن تا کوو نیواره.

عوده‌ی (خودا لئی رازی بیت) ده‌لیت: ﴿لَمَّا نَزَلَتْ﴾: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ﴾ [البقرة: ۱۸۷]، (عَمَدْتُ إِلَى عِقَالٍ أَسْوَدَ وَإِلَى عِقَالٍ أَبْيَضَ، فَجَعَلْتُهُمَا تَحْتَ وَسَادَتِي، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ فِي اللَّيْلِ، فَلَا يَسْتَبِينُ لِي، فَغَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ).^(۱)

واتا: «کاتیک نایه‌ته که دابه‌زی په‌تیکی ره‌ش و په‌تیکی سپیم هی‌نا و له‌ژی‌ر نورینه‌کم دانابوو، کاتی پارشیو ته‌ماشایانم ده‌کرد و نانم ده‌خوارد تاوه‌کوو نه‌و کاته‌ی ده‌متوانی لیکیان جیا بکه‌مه‌وه، به‌لام جوان بۆم جیا نه‌ده‌کرایه‌وه، نیت‌ر رۆشتمه‌ خزمه‌تی په‌یامبه‌ری خوا (ﷺ) و باسه‌که‌م بۆ کرد، نه‌ویش فرموی: به‌لکوو نه‌وه جیا کردنه‌وه‌ی هی‌لی ره‌شی شه‌وگاره له‌ هی‌لی سپیده‌ی به‌ره‌به‌یان.»

که‌وایت زانسته‌کانی شرع جیا‌وازه له‌ پیش‌که‌وتنی زانسته‌کانی فه‌له‌کی و فیزیا و نه‌ندازیاری و هاوشیوه‌کانی، بۆیه‌ هه‌رگیز نه‌وه رپوونادات که هه‌ر کاتیک له‌ زانسته‌کانی تاقیگه‌ شتیکی تازه بدۆزنه‌وه‌ خوایه‌کی تر بدۆزنه‌وه جگه‌ له‌وه‌ی هاوه‌لانی په‌یامبه‌ر (ﷺ) ده‌یانپه‌رست، هه‌رگیز ناگه‌ن و نادۆزنه‌وه له‌ په‌نه‌انییه‌ک له‌ نیسلا‌مه‌تیدا که زیاتر بیت له‌و تینگه‌شتنه‌ی هاوه‌لانی هه‌یان بوو، به‌لام نه‌و بابه‌تانه‌ی که هاوه‌لانی نه‌یانزانیوه له‌ بواری زانسته‌کانی دنیا و جگه‌ له‌ هاوه‌لانی شتی تازه بدۆزنه‌وه؟ بی‌گومان نه‌مه‌ شتیکی ناسایییه، به‌لام نه‌م کابرایه‌ دوو بابه‌تی تیکه‌لوییکه‌ل کردوه، بۆنه‌وه‌ی له‌و ته‌مومژه‌دا به‌ بیانوی نه‌وه‌ی گوایه‌ شاره‌زایه له‌ نه‌ندازیاری، شورنیک بۆ خۆی بکاته‌وه له‌نیوان زانایانی شه‌رع‌ناسدا.

(۱) صحیح البخاری، محمد بن‌إسماعیل البخاری، دار بن کثیر، دمشق-بیروت، الطبعة الأولى: ۱۳۳۳هـ-۲۰۰۲م، (ص ۴۶۱) حدیث رقم (۱۹۱۶)..

بەلگىۋە لە ميانەى قسەكانىدا بانگەشەى ئەۋەش دەكات كە شتائىك دەۋزىتەۋە كە پەيامبەرمان (ﷺ) و ھاۋەلانىشى نەيانزانىۋە، چونكە كەشى زانىارىيان لەبار. نەبۈۋە بۇئەۋەى لەو بۈرەى شەرەكەدا تىبگەن! ئاخۇ ئەمە بنەماى تازەيە كە شەحرورۋ بانگەشەى بۇ دەكات؟ يان لە بنەرەتدا ماناى قسەكەى برىتىيە لە داتاشىن و ھىنانى ئاينىكى سەرتاپا تازە؟

با ببىنىن خودى شەحرورۋ چۆن ۋەلامى ئەو پەرسىيارەمان دەداتەۋە: "كۆتاهاتنى پەيامەكان و دەستپىكى چەرخى تازە لە مېژۋى مەۋقايەتدا برىتىيە لە دەمى دۋاى دابەزىنى پەيامى خۋاى لەبەر گشتىگىرىيەكەى، چونكە ۋەكوو سەردەمىكى نوئى و ھاندانىكى خۋاى دەبىرنىت بۇ مەۋقايەتى، بۇئەۋەى پىشت بە خۋى بىستىت لە دارشتەۋەى تەشرىع و ياساكانى شەرەكەدا." (۱)

تەماشابەكەن، دەلىت: "كۆتايىي سەردەمى دابەزىنى پەيامى خۋاى دەبىتە ھاندانىك بۇ مەۋقايەتى تا خۇبەخۇ دەست بىكاتەۋە بە تەشرىعات بەپىيى وىستى خۋى." جا ئەم كابرەيە بانگەشە بۇ دارشتى ئاينىكى تازە دەكات بە بىيانۋى تازەگەرىيى، بە بىيانۋى ئەۋەى پەيامبەرمان (ﷺ) نەزان بوۋە بە زۆرىنەى ئايەتەكانى قورئان، لەۋلاشەۋە دارۋىن باشتىن راقەكارە بۇ ھەندىك لە ئايەتەكانى قورئان، لەبەر ئەمەشە دەلىت: "ئەۋ فىقھەى كە ۋەكوو مىراتىك ماۋەتەۋە بە ھەموو لق و پۆلەكانىيەۋە لە درۋشەكان و پەرسشەكان و لە تەشرىعات و ياسادانان و عادەتەكان ھەموۋى پىۋىستى بە خۋىندەۋەىكى تازە ھەيە، بۇئەۋەى شەكۋىەك بۇ ئىسلام بگەرپىنىنەۋە، سىفەتى جىھانگىرىيەكەى بۇ بگەرپىتەۋە كە بەھۋى فىقە و فۇقەھاۋە لە سەروۋى ھەموۋىشەنەۋە شافىيەيەۋە لە دەستى داۋە، خوا بىيانبۋىرت." (۲)

(۱) السنة الرسولية و السنة النبوية رؤية جديدة، (ص ۱۴۰).

(۲) القصص القرآني: (۱۵۱/۲).

جا شه‌حرور دوژمنایه‌تییه که‌ی بهم نزا و پارانه‌وانه پهرده‌پوش ده‌کات، نه‌گینا به‌و پهری بی حورمه‌تییه‌وه تۆمەت و سووکایه‌تی به‌ نیمان و دینداری زانایانی نیسلام ده‌کات، وه‌کوو ده‌لّیت: "فوقه‌ها و راقه‌کارانی قورشان، پشتی په‌یامبه‌رتتی موحه‌مه‌دیان شکاندووه!"^(۱) هه‌روه‌ها ده‌لّیت: "فوقه‌ها خۆیان کردووه به‌ شهریکی خوی گه‌روه له‌ هه‌رامکردنی شتانی‌ک که له‌ بنه‌په‌رتدا ده‌لّاله."^(۲)

جا بهم شیویه شه‌حرور ده‌رگا بوّ خۆی ده‌کاته‌وه که له‌ هه‌موو باب‌ه‌تی‌کدا قسه‌ بکات، دواتریش بلّیت: "ئه‌مه تازه‌گه‌رییه"، له‌بەر ئه‌وه‌ی بنه‌ماکانی فیه‌قی و فیه‌قه و فوقه‌هاش هه‌موو داده‌پوخینّیت، ئیتر وا نازانین پیوستی به‌ زمان و بنه‌ماکانی زمانی عه‌ره‌بیش بمینّیت، به‌و شیویه ئاینی نیسلام هه‌موو مانایه‌کی وێران له‌ خۆ ده‌گرێت، دواتریش هیچ مانایه‌ک بوّ نیسلامه‌تی نامینّیت. ئه‌وه‌شمان بیر نه‌چیت ئه‌م رپۆشوننه‌ی شه‌حرور تازه‌ نییه، پیش ئه‌م پیاوانی که‌نیسه هه‌ولیانداوه به‌رانبه‌ر په‌رتووکی ئینجیل ئه‌وها بکه‌ن، ئه‌وه‌تا له‌ ئیجلیدا هاتووه که که‌سێک به‌ مه‌سیح (علیه‌ السلام) ده‌لّیت: "ئه‌ی مامۆستای چاکه‌کار، چ کارێک باشه بوّ ژیا‌نی زنده‌گانی؟ مه‌سیح وتی: "جا بوّچی پیم ده‌لّی چاکه‌کار؟ که‌س چاکه‌کار نییه جگه له‌ یه‌کی‌ک که ئه‌ویش (الله)یه، به‌لام نه‌گه‌ر و‌یستت بگه‌یت به‌ ژیا‌نی زنده‌گانی ئه‌وا ئامۆژگارییه‌کان بپارێزه."^(۳)

له‌م ده‌قه‌ی سه‌ره‌وه‌دا سوودی ئه‌وه ده‌بینین که به‌ ده‌قی ئینجیل ده‌سه‌لمیّت که مه‌سیح خوا نییه، یه‌کسانیش نییه به‌ خوا، چیرۆکی سی‌ خوا له‌ یه‌ک

(۱) الکتاب و القرآن، (ص ۸۸).

(۲) الدین و السلطه، (ص ۱۸۷).

(۳) الکتاب المقدر، نداء الرجاء-شتوت‌گارت-ألمانيا، ترجمة: فاندایاک البستانی، منقحه: ۱۹۹۱م، إنجیل متی، الإصحاح (۱۹)، العددان (۱۷-۱۸).

مانادا پراست نییه، نه گهرنا مه‌سیح له وته‌ی پیاوه که پرازی ده‌بوو که به‌وناوانه بانگی بکات، نه‌وه‌شی که له وه‌لامی نه‌و پیاوه‌دا وتی، پریک مانای نه‌ویه که هەرگیز مه‌سیح خوا نییه و له پله‌ی خوایه‌تیشدا نییه، به‌لکو مه‌سیح نه‌و قسه‌یه‌ی کرد "بۆ پیم ده‌لتی چاکه‌کار؟" بۆ نه‌وه‌ی پریگری بکات له زیاده‌پره‌ویی خه‌لکی له ناستی مه‌سیحدا، ده‌بینین له سوننه‌تی په‌یامبه‌ریشماندا هه‌مان نمونه هه‌یه، له‌و فهرمووده‌ی: (انطَلَقْتُ فِي وَفْدِ بَنِي عَامِرٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْنَا: أَنْتَ سَيِّدُنَا. قَالَ: السَّيِّدُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى. قُلْنَا: وَأَفْضَلُنَا وَأَعْظَمُنَا طَوْلًا. قَالَ: قُولُوا بِقَوْلِكُمْ، أَوْ بَعْضُ قَوْلِكُمْ، وَلَا يَسْتَجِرِّيَنَّكُمْ الشَّيْطَانُ..)^(۱) واته: «کاتی‌ک که گرو‌ی نه‌وه‌کانی عامر هاتنه خزمه‌تی په‌یامبه‌ر (ﷺ)، وتمان: "تۆی سه‌روه‌ر و شکو‌دارمان." فهرمو‌وی: "ته‌نیا (الله) سه‌روه‌ر و شکو‌دارمانه." جا وتمان: "باشترینمان و گه‌وره‌ترینمانی." فهرمو‌وی: "وته‌ی چاک بلین، یا هه‌ندی‌ک له‌مانه، به‌لام وریای شه‌یتان بن په‌لکیشتان نه‌کات بۆ زیاده‌پره‌وی."

ده‌بینین زیاده‌پره‌وی لا په‌سه‌ند نه‌بووه و پریگری کردووه له‌وه‌ی سه‌ربکی‌شیت بۆ خراپتر. نیستا ده‌پرسین، قه‌شه‌کان چۆن مامه‌له‌یان کرد له‌گه‌ل فهرمایشته‌که‌ی مه‌سیحدا که له نینجیلدا هاتووه؟

نه‌مبروسیوس (نه‌سقوف میلان) وه‌لامان ده‌داته‌وه، (یینگومان کوپه‌که‌ی خوا لی‌زه‌دا وه‌کوو مرو‌فیک ده‌دوت، له کاتی‌کدا له‌گه‌ل یه‌کی‌ک له نووسه‌ره‌کانیدا قسه ده‌کات، که نووسه‌ره‌که له‌گه‌ل خوادا قسه ده‌کات به‌پر‌گی "ته‌ی ماموستای چاکه‌کار"، به‌لام دان به‌وه‌دا ناییت که خوایه، بۆیه ده‌بینین نووسه‌ره‌که به‌وردی دانی به‌وه‌دا نه‌ناوه که مه‌سیح خوایه و مه‌سیحیش هه‌ستا

(۱) خرجه أبو داود (۴۸۰۶) واللفظ له، والنسائي في ((السنن الكبرى)) (۱۰۰۷۴)، وأحمد (۱۶۳۵۹) باختلاف يسير والرواية: أخرجه أحمد (۱۲۵۷۳) واللفظ له، والنسائي في ((السنن الكبرى)) (۱۰۰۷۸) من حديث أنس بن مالك رضي الله عنه.

بە تیگەیانندی، بەمەبەستی رێنیشاناندانی بەروو باوەرپەیمان بە کۆرەکە ی خوا
نەک بلیت: "مامۆستای چاکەکار"، بەلکوو پێویستە بلیت: ئە ی خودای
چاکەکارم.^(۱)

دەبین لە خودی ئینجیلدا پەیامبەر مەسیح (علیە سلام) دەرباری خۆی
ناماژە بەو دەکات کە مەوۆفە بە دانپانانی ئەسقف لەسەرەو، کەچی سەرباری
رپوونی قسە کە ئەسقف گوی لە قسە ی خودی مەسیحیش نادات و گرنگی بە
حالی پیاو پرسیارکارە کەش نادات، بەلکوو بەپێی لیکدانەوی خۆی شیکردووە،
نەک هەر ئەوێش بەلکوو مانا هەلە کەشی بەو شیوەیە دەرستەو کە خۆیان
دوای سەردەمی مەسیح دایانتاشیو کە مەسیح خودایە! ئاخۆ ئەمە هەمان
رێگە ی شەحروور نییە؟ لەسەر ئەو بنەمایە ی کە دەقیکی ئاینی بیژەری
یە کەمی سەر زەوی کە پەیامبەرە کە یە (علیە سلام) لێی تێنەگەشتووە، ئەو
خەلکەشی پەیامە کە یان راستەوخۆ لە پەیامبەرە کەووە بیستووە هیچی لێ
تێنەگەشتوون، بەلکوو دوای چەندین سەدە کەسانێکی دوور لە سەرچاو و
سەردەمی پەیامە کە لێی تێدەگەن، چونکە کەشیان لەبارتەرە بۆ تیگەشتنی
پەیامە کە؟! هەتا وای لێ حالی دەبن و شەکانی پەیامە کە مانایەکی
پێچەوانە ی دەقەکانی دەبەخشن! وەکوو چۆن ئەسقف وتی: مەسیح مەبەستی
ئەو بوو هەکەخۆی خودایە مادام فەرماشتی مامۆستای چاکەکاری پەسەند
نەکرد و وتی: "تەنیا خودا چاکەکارە!"

بەم رپۆشوتنە بۆ شەحروور ئاسان دەبێت هەرچی بە میشکیدا هات بلیت،
و دواتریش قورباتی ئەو لێ بدات و بلی: "ئەوانە ی پیش ئیمە لە قورئان
تێنەگەشتوون!" جا لەسەر ئەم بنەما سەقەتە ی دەروازە ی لەسەر خۆی فراوان
کرد تا کوو هێر شەکانی بگەیهێتە سەر زانایانی زمانەوانی، ئەوێش لەبەر

(۱) شرح الإيمان المسيحي، أمبروسيوس (أسقف ميلان)، ترجمة: نصحي عبد الشهيد، المركز
الأرثوذكسي للدراسات الآبائية، القاهرة، ۲۰۰۵م، الكتاب الثاني: (فصل ۱: فقرة ۱۷).

نهوى پېچه‌وانه‌ى بۆچونه‌كانى شه‌حروورن له‌ بابته‌ى سزای داوښپيس، ده‌لېت: "رافه‌كاران و زانايانى زمانناس و خاومنى فده‌نگه‌كان به‌چه‌شنى رپوكه‌شانه له‌ بابته‌كانيان رپوانيوه وئهم چه‌شنه‌ى كه‌ ماناى وشه‌كان به‌ حه‌قى وهرده‌گريټ و نكۆلى مه‌جاز ده‌كات هو‌كارى داخستنى دهرگاكانه له‌ به‌رده‌م موفه‌سير و فوقه‌هادا." (۱)

ئه‌هلى زمانى عه‌ره‌بى له‌ زمانى خو‌يان تي‌نه‌گه‌يشتبون، هه‌تا جه‌نابى شه‌حروور هات و پټانى گوت هه‌له‌تان كردوو، هو‌كاره‌كه‌شى نه‌ويه‌ نينكارى مه‌جازيان كردوو، (۲) سه‌مه‌ره‌ى شه‌حروور له‌مه‌دايه كه‌ نكۆلى و سه‌رزهنشتى خاوه‌ن زمانه‌كه‌ ده‌كات له‌ شتي‌كدا كه‌ خو‌يان زۆر له‌ شه‌حروور شاره‌زاترن تي‌دا، زۆرينه‌ى زانايانى زمانى عه‌ره‌بى و به‌لاغه‌ت و ئوسول رايان وايه كه‌ له‌ زماندا مه‌جاز هه‌يه، (۳) به‌مه‌ش دهركه‌وت پېچه‌وانه‌ى بانگه‌شه‌كه‌ى شه‌حروور ده‌لټن، رپوونيشه‌ ئه‌وان له‌ زمانه‌كه‌دا له‌ لوتكه‌ى تي‌گه‌شتندان، گه‌رچى هه‌نديك له‌ زانايان نكۆلى مه‌جازيان كرديټ وه‌كوو ئيبن ته‌يميه، كه‌ نه‌ميش پيشيني هه‌يه له‌ زانايانى زمانه‌وانى عه‌ره‌بى، (۴) ليره‌شدا؛ نكۆلى مه‌جازيان به‌و مه‌به‌سته‌ نيه‌يه كه‌ ماناى وشه‌ بۆ ئاراسته‌ى تر نه‌چيټ، نا، نه‌وه‌ هه‌يه و

(۱) القصص القرآني قراءة معاصرة، محمد شحرور، دار الساقى، بيروت-لبنان، الطبعة الاولى: ۲۰۱۲م، (۸۹/۲).

(۲) مه‌جاز = بابته‌تيكى رپه‌وانبي‌زيه و له‌ زمانى عه‌ره‌بى و كورديدا هه‌يه. مه‌جاز: بريتيه له‌ به‌كاره‌تنانى وشه‌يه‌ك بۆ مه‌به‌ستى‌كى تر، به‌مه‌رجي‌ك په‌يوه‌ندى هه‌بيټ له‌نيوان وشه‌مه‌جازيه‌كه‌ و مانا مه‌به‌سته‌كه‌دا، مه‌جاز سه‌ر به‌زانستى به‌لاغه‌يه، به‌شى زانستى به‌يان. نموونه‌يه‌كى ساده‌: جاده‌كه‌ چوو به‌يه‌كه‌دا (چوو به‌يه‌كه‌دا: مه‌جازه) بۆ وه‌سفكردى لايه‌نى (قه‌ره‌بالغى شه‌قامه‌كه‌) به‌كارهاتوو هه‌چونه‌كه‌ له‌نيو خه‌لكدا دهربرپنى مه‌جازى به‌كار ديټ. (وه‌رگير).

(۳) انظر: الحقيقة و المجاز في الكتاب و السنة و علاقتهما بالأحكام الشرعية، حسام الدين موسى عفانة، إشراف: ياسن الشاذلي، جامعة أم القرى/كلية الشريعة و الدراسات الإسلامية (رسالة ماجستير: ۱۹۸۱-۱۹۸۲م)، (ص ۱۰۱).

(۴) انظر: الفتاوى و الرسائل الصغرى، أحمد الغماري، جمع و ترتيب: عبدالله التليدي، الطبعة الأولى: ۲۰۰۱م، (ص ۱۱۰).

ھاورپان، بەلام مەبەستە كە ئەۋەپە كە لە مەجازدا پەچاۋى رەستە و دەرىپىنە كە و ھەلبەستە كانى دەق بىكرىت بۆئەۋى بىگەين بە حەقىقەتى مانا و مەبەستى گوفتارەكان،^(۱) كە ئەمەش ھىچ كات نايىتە پروونكارى بۆ بۆچۈنەكەى شەحرور، چونكە شەحرور شەرم ناكات و درۆ ھەلدەبەستى بۆ ئەۋانەى راجىاي ھەپە لەگەلىندا، ۋەكوو وتمان زۆرىنەى زانايان فەرمايشتيان بە ھەبوونى مەجاز كىردوۋە كەچى شەحرور دەلىت: نا، نا، بەلكو نكۆلى دەكەم مادام باۋەپريان بە بەردبارانى (پەجم)ى داۋىتپىس ھەپە!

لەراستىدا؛ ئەۋ زانايانەشى كە دەفەرموون مەجاز ھەپە لەگەل ئەۋ زانايانەى بە چەشنىك نكۆلى دەفەرموون، ھەموو بە تىكرا ھاورپان لەسەر ئەۋ بىنەمايەى كە (بىنەۋ لە ۋشەكاندا حەقىقەتى ماناكەيەتى) مەگەر بە ھۆپەك لابەت، بەم پىيەش دەگەين بەۋەى كە (مەجاز لقىكە لە حەقىقەت، چونكە لە بىنەرەتدا بەكارھىنەنى ۋشە بۆ حەقىقەتى ماناكەى دانراۋە، بەلام مەجاز بۆ بەكارھىنەنى مانايەكى تر بەھۆى ۋشەپەكى ترەۋەپە، ئەمەش لەبەر ھەبوونى پەيوەندى ماناكارى لەنىۋان حەقىقەت و مەجازى ۋشەكەدا.)^(۲) بۆپە ئەۋ زانايانەى لەگەل ئاساىى بوونى مەجازدان، پايان وايە كە پرووكەشى ماناكان لار ناكىرئەۋە بە مەبەستى پۆچۈن بۆ قوۋلايىپەكى ناپەسەند و ناخگەرەپى و ناخكارى،^(۳) بە مەبەستى دارۋخاندنى پرووكەشى حەقىقى

(۱) انظر: الحقيقة المجاز، أحمد ابن تيمية، تحقيق: محمد بن حامد بن عبد الوهاب، دار البصرة، الإسكندرية، (ص ۳۹).

(۲) الإشارة إلى الإيجاز في بعض أنواع المجاز، عز الدين عبدالعزيز بن عبدالسلام، دار المعرفة، بيروت- لبنان، (ص ۱۸).

(۳) الباطنية: بىرىكى نەنگە كە لەخۆۋە ماناي دوور دروست دەكەن بۆ ۋشەكان بە بيانوى مەجازەۋە ھەرچى ۋاتايەك پىيان خۆش بىت دايدەنن بۆ ۋشەكان، دانەپەكىان دەلىت: "ۋالتىن ۋالزيتون) ۋاتا ئىمامى ھەسەن و ھوسەين!، لىرەدا و لە قسەكانى ئىمامى غەزالىدا مەبەست لەم بىرەپە ۋ ھاۋشپەكانىيەتى كە دەلىت باطنى يان ناخگەرە. (ۋەرگىزى)..

شەرىعت، لەبەرئەمەيە كە ئىمامى غەزالى دەفەرمووت: "جىاۋازى ھەيە لەنتوان دەبرېنى پۈۈكەش بۇ ناخى وشەكان لەگەل تېبىنىدان لە ماناكانى ناخى وشە لە پىڭەي پۈۈكەشى وشەكەۋە بە چەسپاندنى ماناكانى پۈۈكەش، بۆيە بەم وردەكارىيە دەتوانىت پارىزراۋ بىت لە بىرى ناخگەراكان."^(۱)

جا لىرەدا جىاۋازى ھەيە لەنتوان ئەۋەي كە نكۆلى ماناى پۈۈكەشى دەقەكان بىكرىت بە بىيانۋى مەبەست و ناخگەرايى (باتنىيەت) لەگەل ئەۋەي مانا پۈۈكەشىيەكەي بچەسپىنرىت لەگەل ھەبوۋنى تېبىنى لەسەر مەبەستى وشەكان، بەبىج ئەۋەي بىتتە ھۆي لەناۋچوۋنى مانا ھەقىقىيەكەي، ئەگەرنا ئەمكارانە سەردەكىشىت بۇ پىچكەي «باتنىيەكان = ناخگەرايان» كە مانا پۈۈكەشەكانى دەقەكانيان ھىندە لاروخوار دەكردەۋە تا لە ماناكەي دەردەچوۋ و دوۋر دەكەۋتەۋە، بە بىيانۋى گرنگيدان بە مەبەستى وشەكان، واتا ناخ و ناۋپۇكى وشەكان، سەربارى ئەم نەنگىيە گەۋرەيەي باتنىيەكان، ھەرگىز بە بىيانۋى مەجاز ئەم نەنگىيەيان نەدەكرد، چونكە ھىندە خوتندەۋار بوۋن كە دەيانزانى بەلارىدا بردنى ماناكان لەگەل بنەماكانى مەجازدا نايەتەۋە.^(۲)

جا ھال و بارى باتنىيەكان گەشتە ئەۋ ناستەي كە بلىن: "دلىيان كە (اللە) نە ھەيە و نە نىيە!"^(۳) جا دوۋ بابەتى دژەكيان پىكەۋە كۆكردەۋە بە بىيانۋى ئەۋەي گۈايە ئەمە وردترىن مانايە بۇ بابەتى شايەتوۋمانى يەكخاۋەرەستى بۇ (اللە) سىبحانە، ئەمەش دۋاي كەۋتنە ژىر كارىگەرى پىسا شاۋاۋەكانى ئەفلاتۇنى داھىنراۋ، (سەربارى ئەمەش نەياندەۋت ئەم تىگەشتەمان لەلای

(۱) إحياء علوم الدين، محمد الغزالي (أبو حامد)، وبذيله: المغني عن حمل الأسفار في الأسفار في تخرىج ما في الإحياء من الأخبار، عبدالرحيم بن الحسين العراقي، دار إحياء الكتب العربية، فيصل عيسى البابي الحلبي القاهرة، (٦٢/١).

(۲) انظر: دامغ الباطلو جتف المناضل، علي بن الوليد، تقديم و تحقيق: مصطفى غالب، مؤسسة عزالدين، بيروت-لبنان، ١٩٨٢م، (١٤٩/١).

(۳) انظر: دامغ الباطلو جتف المناضل (١٣٥/١).

زانایانى پیشیندا نه بووه که بیران بۆى نه چووییت، به لککوو دهیاندایه پال نال و بهیتی په یامبه (ع.ک.ه)، دهیانگوت: ئیمه به میرات له بانگهواز و بۆچوونى نه وانهوه بۆمان ماوه ته وه.^(١) چونکه دهیانزانى چهند ترسناکه بۆیان نه گهر بلین نهم بۆچوونانه مان تازهیه، چونکه نه بووه دانپندانانى خۆیان که خه ربكى بیدعه کارین له نیسلامه کهى خوای په روهرد گاردا، ناخۆ نهمه نه گهر بیدعه نه بیئت نهى چیه؟! جا ناخگه رایی سهریاری نه وهى بانگه شهیه کى خراپه و سه لهف و نال و بهیت به گومرا و تینه گه یشتوو له قه لهم ده دات، واش نیشان ده دات نه مانه هاتوون و په رده یان له سهر شارواه کانی نیسلام لابر دووه و کۆده نه نییه کانی ده قه کانیا ن اشکرا کردووه!

جا نهم کابرایه (شه حروور) هاتووه هه نیک بنه مای تایبته به خۆى داناوه بۆ نه وهى له ریانه وه له (أصول و کلام أهل اللغة) چه سپاوه کان گوتارى خاومن زمانیش ده ریا ز بیئت و نکۆلى هه رچی تیگه یشتنه کانی پیشینه بکات، جا ده لیئت: "هه موو زانستی پیشینمان به لاه ناوه و له سفره وه ده ستمان پی کرد."^(٢) تو بلین له سه رووی نهم سفره وه چ به ره هه میکی هینا بیئت؟ جا دواى نهم سفره ناسانه بۆى که هه رچی عه لاجه وى هیه بیلیت له ژیر په رده ی تو ژینه وه و لیکو لینه وه له ریگه ی مه جازه وه! دواى بانگه شه ی له ناویردنى زانسته کانی پیشین، وه کوو بلین نهم شیعه ده خو نیتته وه بۆ شو نکه وتووانی:

فها هو مات عنکم واسترحتم فعاطوا ما أردتم أن تعاطوا

وحلوا واعقدوا من غیر رد علیکم وانطوى ذاک البساط^(٣)

(١) تناقضات منهجية، نقد رسالة عدنان إبراهيم للدكتوراه، يوسف سميرين، مركز دلائل، الرياض الطبعة الأولى: ١٤٣٨هـ (ص ١٢٣).

(٢) أم الكتاب محمد شحور، (ص ٢٠).

(٣) الجامع لسيرة شيخ الإسلام ابن تيمية خلال سبعة قرون، محمد عزيز شمس علي بن محمد العمران، دار عالم الفوائد، مكة المكرمة، الطبعة الثانية: ١٤٢٢هـ (ص ٥٢٦).

واتا: ئەۋەتا ئەو مرد و پرزگارتان بوو لىي - جا ئىستا چىتان پىخۆشە بىلین
و بىھىنن

پابخەن يان بىيچنەۋە رېنگرتان لە بەردەمدا نىيە - خەمتان نەبى چۈنكە
ئەۋى پىشوو پىچرايەۋە.

تۆ بلىي شەحرور چى بلىت ئەگەر بنەماكانى خۆي بەكاربەيت و
بۆچۈنەكانى بخاتەگەر بە ناۋى «رېساي بابەتە شەرعىيەكان»؟

با لە گرنگترىيانەۋە دەست پى بىكەين بزائىن لەبارەي ئىمان بە خوا و ناو و
سىفاتەكانىيەۋە چى دەلىت؟

هه لوڤستى شه حروور له باره ی باوهربوون به خواى گه وره و سيفه ته گانى

وه كوو رابوورد پيشتەر كه شه حروور هه نديك پرته ويژله ي كردبوو به سهر
ئوسول و فيقه و زمانناسان و تهفسيره كاندا، ينگومان پرته ويژله شى هه يه
له سهر نهو باوهربانه ي كه جياوازن له بوچوونه گانى، بويه بانگه شه ي نهو
ده كات كه نهو بيروباوهربانه بگوردرين تاوه كوو له گهل شه حرووردا بيتته وه، جا
ده لئيت: "پتريسته ئيمه ي موسلمانان بيروباوهربه كه مان راست بكهينه وه!"^(۱) ئيمه
ده زانين كه گرنگى باسكردن و پوونكردنه وه ي بيروباوهربى ئيسلامى چه ند
گه وره يه! به لام ناخو نهو راستكردنه وه يه چيه كه شه حروور هاوارى بو ده كات
له بوارى بيروباوهربى ئيسلاميدا؟

ينگومان شه حروور زور به سانايى قسه گانى دهست پي ده كات له باسى
بوونى خواى په روهردگار له سهر پيشه كيه گانى فلهسه فه كه به بابه ته
بنچينه ييه گانى فلهسه فه ناسراون، كه بريتييه له په يوه ندى مادده كان به
فيكره وه، په يوه ندى شته كان (موجودات = بوون) به هوشى مروقه وه، هه روه ها
په يوه ندى هه ستپيكره وه كانيش به هه ستپينه كراوه كانه وه. جا ده لئيت: "گه وره ترين
كيشه ي فلهسه فى بريتييه له ديارىكردنى سنورى په يوه ندى نيوان بوونى شته
دياره كان له گهل ويناى بوونيان له زهينى خه لكيدا."^(۲)

رافه ي نه وه ش - به پشت بهستن به بنه ما گانى فلهسه فه ي ماددى - بهم شيويه

(۱) القصص القرآني، (۱۵۶/۲).

(۲) الكتاب و اقرآن، محمد شحرور، الأهالي للطباعة و النشر و التوزيع، دمشق-سورية، (۳۰، ۳۱).

دەكات و دەلەت: "پەيۋەندى نىۋان ھۆش و بوۋنى ماددى بابەتتىكى بىنچىنەبى
فەلسەفىيە، بىنگومان ئىمە دەستمان بە ديارىكردنى ئەو پەيۋەندىيە كىردوۋە كە
سەرچاۋەى مەعرفى مەرۋفایەتى برىتىيە لە «جىھانى ماددى لە دەرۋەى زاتى
مەرۋفایەتى»، ئەمەش واتا مەعرفەتى حەقىقى ناۋەھمى: برىتىي نىيە لە تەنيا
ئەندىشەى كى ناۋەز، بەلكوۋ شتائىكى بەرجەستەى واقعى لە بەرانبەرىدا ھەيە،
چونكە شتگەلىك لە دەرۋەى ھۆشى مەرۋف دەبىتە خودى حەقىقەت، لەبەر
ئەمەيە ئىمە وتەى فەلسەفىيە بالاکان رەد دەكەينەۋە كە دەلەت: مەعرفەى
مەرۋفایەتى تەنيا برىتىيە لە دووبارە دارىشتەۋەى بىرەكانى پىشوو." (۱)

ئاخۇ بەم پىۋەرانە بىت شەحرور چۆن تەماشای بوۋنى پەرۋەردگار دەكات
لەسەر بنەمای ئەو دابەشكارىيەى دەستى پىكردوۋە؟ ئاخۇ (اللە) لای شەحرور
بەرجەستەى كى شياۋە بۆ ھەست پىكردن؟ ياخود بوۋنىكى دەرۋەى ناۋەزى
مەرۋفە؟ يان رەھايە كە كە بوۋنى نىيە جگە لە بابەتتىك لە زىھنى مەرۋفدا و
وجودىكى حەقىقى نىيە؟!

هەلۆیستەمان شەحروور لەمەر بوونی (الله) سبحانە وتەعالی:

شەحروور دەلیت: "باوەرپوون بە خوا لای من (شەحروور) بریتییه لە
ملکەچی، منیش ملکەچم بۆ بابەتی بوونی خوا و پڕۆژی دوا، ئەمەش
چەسپاوە، چەسپاویش بابەتیەکە کە بە هیچ شێوەیەک ناکرێ پوونکردنەوی
بۆ بدرت، هەرچۆن ناتوانرێت بە زانستیش پۆچەڵ بکەرێتەوه، بۆیە ناگونجێت
کە مولحیدێک کە نکۆڵی لە بوونی خوا دەکات بلیت: من مولحیدم چونکە
مولحیدبوون هەلۆستەیه کی زانستییه! هەروەها ناشییت باوەردارێک بە بوونی
خوا بلیت: من باوەردارم چونکە باوەرداری هەلۆستەیه کی زانستییه! بۆیە لای
من هەردوو لایەنی باوەر و ئیلحاد دوو بابەتن کە مەرقە کە خۆی هەڵدەبژێرت
بۆ خۆی." (١)

جا دەوترێت: ئەگەر مەبەستی لە پوونکردنەوی زانستی بریتی یێت لە
پشکنین و تاقیگەیی، خۆ پەرتوو کەکانی خۆی خالین لییان. بەمەش واتا
دانیناوه بەوەیدا کە خۆی کەسیکی زۆر نازانستییه. دانیش بەوەدا بنیت کە لە
هیچ دێرێکیدا نە بەلگە و نە بورهانیکی نەبووه لە پەرتوو کەکانیدا، ئەمەش
گرێتی فیکرییه کە یێت بنەماگەلیک دابنیت و بلیت هەرچی لە گەڵ
زانستی تاقیگەدا نەهاتەوه وەری ناگرین، دەی هەمان پێبەندی فەلسەفی دەیت
نە ک نازانستی، بەمەش دەگەرێتەوه بۆ بنەمای یە کەم و هەڵدەوهشیتهوه.

(١) الإسلام الأصل و الصورة، محمد شحور، طوى للنشر و الثقافة و الإعلام، لندن، الطبعة الأولى:
٢٠١٤م، (ص ٥).

خو نه گهر مدهستی له برگه‌ی «زانستی» لهو مانایه‌ی سهره‌وه فراوانتر بیت که به‌لگه عه‌قلیه‌کان بگریته‌وه، نه‌وا لی‌ره‌شدا؛ نه‌وه‌ی شه‌حروور ده‌لیت تنیا و تنیا دووباره‌کردنه‌وه‌ی وته‌ی «نیمانوئلا کانت»، چونکه هەر کاتیک که کانت له‌پروانگه‌یه‌که‌وه دهستی کردیت به‌توژینه‌وه له‌باره‌ی خواوه له‌ده‌روه‌ی توانای عه‌قل بۆنه‌وه‌ی لاهووتی لا به‌رجه‌سته بیت و له‌هموو په‌خنده‌یه‌ک به‌دوور بیت، له‌پروانگه‌یه‌کی تره‌وه‌ده‌رگا‌کانی به‌لگه هینانه‌وه‌ی عه‌قلی له‌خوی داده‌خست، هه‌میشه له‌کوژتاییدا پابه‌ندی بنه‌ما‌کانی خوی ده‌بووه‌وه، ده‌ریش ده‌که‌وت که نه‌سته‌مه سه‌لمانندی بوونی خوا تنیا له‌پرووی عه‌قله‌وه بیت، هه‌میشه ری‌نگه‌که‌ی چهند ده‌بووه به‌لگه به‌ده‌ستیه‌وه هینده‌ش به‌لگه بو به‌سه‌ر خویه‌وه، جا له‌هه‌ندیک پروانگه‌وه هه‌لده‌ستا به‌بچو‌ک‌کردنه‌وه‌ی عه‌قل بۆنه‌وه‌ی بی سنووری نه‌کات به‌سه‌ر خواوه به‌په‌خنده‌گرتن، نه‌مه‌ش به‌بیانووی نه‌وه‌ی که هه‌سته‌وه‌ره‌کان درک به‌خوای گه‌وره‌نا‌کن، که‌چی له‌پروویه‌کی تره‌وه‌تووشی ری‌نگری ده‌بوو له‌په‌هایه‌تی عه‌قل بۆ سه‌لمانندی بوونی خوا.^(۱)

هه‌موو مانای قسه‌کانیشی نه‌ویه که به‌لگه‌کانی باوه‌ردار و مولحید هاوتای یه‌کن، ناشتوانریت راست و چه‌وتیان لیک جیابکرته‌وه، پاشان له‌پرووی به‌لگه‌هینانه‌وه و زانسته‌وه هه‌ردوو لایه‌ن ته‌رب ده‌پۆن و یه‌کسان، بۆیه هیچ ته‌وفیرنکی نییه چ نیمان بیت یان ئیلحاد.

به‌لام قسه‌که‌ی «کانت» ته‌ندروست نییه، چونکه عه‌قل له‌توانایدا هه‌یه که هه‌ق له‌باتل جیابکاته‌وه، نه‌و بنه‌مایه‌ش که «کانت» کردوویه‌تی به‌پێوه‌ر هه‌رگیز ناچه‌سپیت، له‌به‌ر نه‌وه‌ی بانگه‌شه‌که‌ی ده‌لیت: "خودا باب‌ه‌تی‌که که هه‌ستی پیناکریت!" لی‌ره‌دا کات نا‌کوژین بۆ پوچی قسه‌که‌ی، به‌لام نه‌وه ده‌لیین که کانت نه‌م قسه‌پوچه‌ی له‌لاهووتی کلێساوه‌وه‌رگرتووه، دواتر فه‌لسه‌فه‌که‌ی

(۱) موقف ابن تیمیة من المعرفة القبلية و شيء من آثاره الفلسفية، يوسف سميرين، إشراف: سري نسيبة، جامعة القدس، فلسطين، (رسالة ماجستير/ ۲۰۱۷م)، (ص ۱۸).

له سهر نهو قسه پوچه بوونیات ناوه بۆنهوهی لاهووت پرزگار بکات له بهرانهر ههژموونی رهخهکان، بۆیه ههر کارهکهی خۆی بوو به پرنگر له بهردهم بهلگه کاری بۆ سهلماندنی خوا، له ملامشهوه نهوهمان لی پوونه که شهحرور هاتوو به بی هیچ بهلگهیهک باوهر دابمه زرنیت و دهشیکات به هاوتای نیلحاد، بهم شیوهش یه کسانیان دهکات، دووباره تهماشای قسهکهی بکهن: "ناشییت باوهر دارنک به بوونی خوا بلیت: من باوهر دارم چونکه باوهر داری هه لۆیستهیه کی زانستییه!"^(۱)

ناخۆ نهمه نهوه دهگهیه نیت که شحرور باسی بابتهی نازانستی دهکات؟ له کاتیکیدا ههر خۆی دهلیت: "نهو بهرنامهی که نیمه پشتی پیده بهستین هه مووی بهنده له سهر بنه ما زانستییه کان."^(۲) که واییت مهنهجه کهی زانستییه، که چی دهلیت: "سهلماندنی خوی پهروهردگار بابتهیکی نازانستییه!" له گه ل نه مه شدا شهحرور قسه له بابته کانی ناو قورئانی پیروژ دهکات که بهشیکه له سهلماندنی خوی پهروهردگار.

نازانم نهه کابرایه ناگای له خۆیهتی چی دهلیت؟!

بابته که زیاتر بهردهوامه له گه ل شهحروردا و دهلیت: "پیوسته له سهر باوهر دار که تۆسقائیک گومانی هه ییت بهرانهر بوونی خوا و پیوسته له سهر مولحیدیش که تۆسقائیک گومانی له نیلحاده کهی خۆی هه ییت."^(۳)

باشه نه گهر بوونی خوی پهروهردگار لای شهحرور هه قیقی ییت، له ولاشهوه بوونی خوا بابته تیک ییت له دهرهوهی زهین و ناوهز، وه کوو خۆی وتی: "ههر

(۱) الإسلام الأصل والصورة، (ص ۵).

(۲) الإسلام و الإنسان من نتائج القراءة المعاصرة، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت-لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۶م، (ص ۲۰۵).

(۳) دليل القراءة المعاصرة للتنزيل الحكيم، (ص ۶۰).

كەسنىك نىكۆلى بوونى خوا بىكات لوتبەرز و كەللە رەقە! نەى بۆ لىرەدا دەلىت: "ھەر كەس باۋەرى بە خوا ھەيە پىۋىستە ھىندەى تۆسقالىكىش بىت گومان بىكات لە بوونى خوا، ھەروھە پىۋىستە لەسەر نىكۆلىكار و لوتبەرزىش كە گومان بىكات!" باشە نە كرى بىروباۋەرىكى ھەقىقىي بىخەيتە جىي گومان و مولھىدە كانىش ناچار بىكەيت بە گومان؟ يان نەم شەحرورە لە بىنەرەتدا باۋەرى نىيە بە ھەقىقەتى بوونى خوا، باۋەرى بەۋەش نىيە كە بەلگە عەقلىيەكان سەلماندىيەنە و لە دل و فىترەتى خەلكىدا چەسپاۋە، شەحرور ھاتوۋە داۋاى گومانىيان لى دەكات لەبارەى بوونى خواۋە! ئاخۇ شەحرور نازانىت كە يە كىك لە مەرەجەكانى دامەزراۋىي ئىمان برىتىيە لە «يەقىن و نەبوونى گومان»؟^(۱) باشە قسەكانى شەحرور لە گەل نەم فەرماشتەى خۋاى پەروەرد گاردا چۆن يەكدەگىر تەھۋە كەدە فەرموۋىت: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا...﴾^(۲) واتە: «تەنبا نەوانە باۋەردارن كە باۋەرىيان بە (اللە) و پەيامبەرە كەى ھىناۋە و ھەرگىز گومانىيان لى ناكەن».

خۇ نە گەر بوترىت: گومان ھەنگاۋىكە بۆ لىكۆلىنەۋە و گەيشتن بە ھەقىقەت، پىي دوترىت: دەى كاتىك دەلىت بوونى خۋاى پەروەرد گار ھەقىقەتە كەۋاىت باۋەردار گەيشتۋە بە مەبەست، خۇ نە گەر گومان بوىت بە ھۆكارىك بۆ گەيشتن بەم لوتكەى باۋەرە، ئى گەيشت بە ھەقىقەت و باۋەر، ئىتر بۆ گومان بىكاتەۋە ۋە كوو شەحرور دەلىت؟ لوتكەى باۋەرە كەى تىكېداتەۋە نە گەر بە تۆسقالىك گومانىش بوۋە!

چۈنكە (گومان و دوۋدلى لە باۋەردا ھەرگىز جىي سۈپاس نەبوۋە بە كۆراى مۇسلمانان، بەلكوۋ بابەتە كە ھەموۋى برىتىيە لەۋەى كە ھەر كەسىك

(۱) فتح المجيد شرح كتاب التوحيد عبدالرحمن بن حسن بن محمد بن عبدالوهاب، حقه: عبدالقادر الأنزوط، مكتبة دار البيان، دمشق-بيروت، الطبعة الأولى: ۱۹۸۲م، (ص ۹۱)
(۲) سورة [الحجرات: ۱۵].

زانستی نکۆلی یان سه‌لماندنی شتیکی پی نه‌بوو نه‌وا پیوسته بیده‌نگی هه‌لبژێرت، خو ته‌گه‌ر که‌سیک هه‌بوو زانا و تیگه‌یشتوو له‌ زانستی هه‌ق به‌ به‌لگه‌ خوازراوه‌کانی به‌و شیوه‌ی په‌یامبه‌رمان (ﷺ) پروونی کردووته‌وه‌ و زاناکه‌ش شوونی په‌یامبه‌ر (ﷺ) که‌وتیبت له‌ بابته‌که‌دا، نه‌وا بو که‌سی نه‌زان و سه‌رلیشیواو نییه‌ نکۆلی و مله‌جه‌پێ بکات له‌ دژی زانایه‌کی تیگه‌یشتوو پێش چار پروون، به‌لکوو پیوسته‌ له‌سه‌ر شانی نه‌زانه‌که‌ گوێپرایه‌ل و ملکه‌چی فره‌مایشته‌کانی زاناکه‌ ییت، چونکه‌ لیژانه‌ له‌ زانسته‌کانی مه‌عقول و مه‌نقوله‌کان^(۱)، نیتر چۆن ده‌کرێ بوتری پیوسته‌ له‌سه‌ر هه‌ردوولا که‌ گومان بکه‌ن له‌ بوونی خوا؟

لیرده‌ا پرسیارنک زه‌ق ده‌یته‌وه‌: باوه‌ره‌که‌ی شه‌حرور به‌ خوای گه‌وره‌ به‌ی به‌لگه‌ چۆن وای له‌ شه‌حرور کرد که‌ ناوه‌زی بوونی خوا بکات؟ له‌ کاتی‌که‌دا خوێ ده‌لیت: "(الله) له‌ خودی خویدا بریتییه‌ له‌ ته‌نیا بوونیک، واته‌ هه‌بوویه‌ که‌ که‌ خوێ هه‌یه‌ و ته‌واو."^(۲)

لیرده‌ا شه‌حرور تیورییه‌که‌ی خوێ به‌پاشکاوانه‌ ده‌خاته‌ پروو له‌ بابته‌ی بوونی خوا و ده‌لیت:

"بوونی شتیکی دانراو له‌ ده‌ره‌وی ناوه‌ز بریتییه‌ له‌ بوونی خوا."^(۳)

جا بون له‌ ده‌ره‌وی ناوه‌ز بریتییه‌ له‌ بوونی خوا له‌ تیوری شه‌حروردا، له‌ کاتی‌که‌دا ته‌م و ته‌ گشتگیره‌ مانای نه‌وه‌ ده‌به‌خشیت که‌ هه‌موو بوونیک له‌ ده‌ره‌وی ناوه‌زی مرو‌ف ده‌یته‌ خوا، له‌ هه‌مان کاتدا خوای میه‌ره‌بان بوونیکی

(۱) القاعدة المراكشية، ابن تیمية، تحقيق: ناصر بن سعد الرشيد - رضا بن نعان معطي، مطالع الصفا- مكة المكرمة، ۱۴۰۱هـ (ص ۵۵).

(۲) نحو أصول جديدة للفقہ الإسلامي، (ص ۳۷).

(۳) الكتاب و القرآن، (ص ۷۲).

دانراۋ نىيە لە دەرەۋەي ئاۋەز، بەلكوۋ ھەرچى شتىك بوۋنى ھەبوۋ لە دەرەۋەي ئاۋەز لاي شەحرورۋ برىتىيە لە بوۋنى خوداۋەند!

خۇ بەم پىۋەرەي شەحرورۋ بىت پىسىيەكان و قىزەۋىيەكان و شەيتانەكان و كافران و ھەرچى شتىك لە ھەق و لە باتل لە بوۋندا بوۋنى ھەيە، ھەموۋى برىتىيە لە بوۋنى خواۋەند، كەوايىت قسەكەي شەحرورۋ لە قسەي گاۋرەكان زۆر نەنگ و نەگريستەر، چونكە گاۋرەكان نكۆلى ئەم جۆرە قسانەيان كردوۋە و دەپرسن: "ئاخۇ دەكرىت بەدىيەنەر لە گەل بەدىيەنراۋەكانيدا ھەژمار بكرىت؟ چۆن دەكرى بەو پىۋەر و پىۋانە باسى بكەيت كە ۋەكوۋ بەدىيەنراۋەكان بىتە پىش چاۋ لە كاتىكدا خۇي ھەموۋيانى بەدىيەنراۋە؟" (۱)

ھەرچەندە ئەمە پىبەند نىيە بۇ شەحرورۋ تا بلىت: "من پىبەندى ئەم قسانە نابم." پىبەندى بۇچوۋنەكان برىتى نىن لە خودى بۇچوۋنەكە! بەلكوۋ ھەلۆستەي شەحرورۋ لەبارەي قورئانى پىرۆزەۋە مەبەستەكانىمان بۇ پروۋ دەكاتەۋە.

با بچىنە بابەتى دواتر بۇ ئەم مەبەستە...

هه لوڤسته له مه پ قورئانی پیرۆز:

موحه ممه د شه حروور ده لیت: "ئه گهر دهقی نهو قورئانه خوئناو و نووسراوهی بهردهستمان هه مان گوشتاری (الله) بیته مانای وایه خوا په گهز و جهستهی ههیه، په گهزیشی عه ره به، وته کانیشی وه کوو وتهی مرۆفه که له سه ره په یوهندی نیوان به لگه و به لگه بۆهینراو (دال و مه دلول) وه ستاوه ته وه، جا له بهر نه وهی خوا تاقانهی چۆنییه تییه و تاکیشه له چه ندیتیدا و نه عه ره به و نه ئینگلیزه پۆسته مانای قسه کانی له به لگه بۆهینراوه کاندای (مه دلوله کاندای) بهرجهسته بیته، وشه «خۆر» لای خوا خودی خۆره، وشه «مانگ» لای خوا خودی مانگه، وشه «لوت» خودی لوته، به مانایه کی تر هه رچی به دیهینراوی ماددی ههیه له گه ل ناوه کانیاندا به گشتی بریتین له خودی که لامی خوا." (۱)

جا هه رشتیکی به دیهینراو لای شه حروور بریتیه له قسهی (الله)، مانگ وتهی خوایه، خۆر و شه یتان و پیسایی، هه مووی که لامی خوایه، کاتیک که سییک پیسییه ک لا ده بات نه وه قسهی خوای لابر دووه!

جا به پنی وتهی شه حروور بیته ئه گهر وتهی خوا مه خلوق نه بیته نهوا مانای نهویه بوونیش مه خلوق نین، ئه مهش نهوه پوون ده کاته وه که موحه ممه د شه حروور هه ندیکجار وا هه ل سوکه وت ده کات که (الله) وه کوو جیهانی به دیهاتوه، هه ندیک جاری تریش به دیهینراوه کانی جیهانی بوون وه کوو وتهی خوا ده بینیت، له لایه کی تره وه نکۆلی نه وه ده کات که قورئانی پیرۆز به زمانی عه ره بی بیته به حساب نه بیته هۆی دیاری کردنی په گهز بۆ خوا، تا

نهوترتت خوا عه‌ربه مادام قورثانی به زمانی عه‌ره‌بی نازل کردووه! به‌راستی
نم قسانه‌ی شه‌حرور نه‌وه پوون ده‌که‌نه‌وه که نه زمانه‌که و نه فلسه‌ف‌ه‌ش
هیچی لی نازانیت، چونکه (الله) باوانی نییه و وه‌چه‌شی نییه، هیچ شتیک
له نمونده‌ی نه‌و نییه، که قورثانی به عه‌ره‌بی فرموویت هه‌رگیز مانای نه‌وه
نییه له وه‌چه و په‌گه‌زی عه‌ره‌ب بیت، چونکه عه‌ره‌ب باوان و وه‌چ‌هن.

به‌همان شیوه‌ش بۆ به‌دی‌ه‌پ‌ن‌راوه‌کانی خوا، هه‌رگیز ناوتری نه‌مانه و ته‌ی
خوان! چونکه قسه‌کردن سیفه‌تیکه بۆ خاوه‌نه‌که‌ی که قسه‌کار و خاوه‌نی
وته‌کانه، جا شه‌حرور به‌دی‌ه‌پ‌ن‌ه‌ری تیکه‌ل کردووه له‌گه‌ل به‌دی‌ه‌پ‌ن‌راوه‌کانیدا،
چونکه فرمایشتی خوا سیفه‌تیک‌کی خواجه، نه‌ک بلئی مادام مه‌خلوق قسه
ده‌کات، که‌واته قسه‌کردن مولکی مه‌خلوقه و خالق نابج قسه‌ی هه‌بیت،
له‌ولاشه‌وه بلئی هه‌موو به‌دی‌ه‌پ‌ن‌راوه‌کان بریتین له قسه‌ی خوا! به‌م پیه‌یش
شه‌حرور سنووری بیری گرۆی (وحدة الوجود)ی رابردوی تیه‌پ‌راندووه، سا
(نیین عه‌ره‌بی الطائی) که له سه‌رانی (وحدة الوجود)ه ده‌یگوت:

وکل کلام فی الوجود کلامه س‌واء علینا نثره و نظامه

واتا: هه‌موو گوته‌یه‌ک له بووندا گوته‌ی خواجه - لای ئیمه‌ هاوتایه په‌خشان
یان هۆنراوه

جا نیین عه‌ره‌بی و هاو‌پ‌یکانی زۆر ژیرتر بوون له شه‌حرور، چونکه هه‌موو
وته‌یه‌کیان دابویه پال په‌روه‌د‌گار، نه‌ک بلین هه‌موو بوونه‌وه‌ران بریتین له
کۆمه‌لیک وشه، نم وشانه‌ش و ته‌کانی خودان، چونکه نه‌مه تیکه‌له‌یه‌کی
پوونه (سه‌فسه‌ته‌یه)، که بوونه‌وه‌ران به و ته و به گۆ مانا بکه‌یت، دواتریش نم
وتانه بده‌یه‌ پال جگه له بوونه‌وه‌ره‌که، جا خۆ نه‌گه‌ر بوون (وجود) و ته‌ی خوا
بیت که بوونی ده‌ره‌کییه بریتی بیت له بوونی په‌روه‌د‌گار، نه‌و کاته و ته‌کان

دهبنه و تهی خوځیان نه ک و تهی خواى گه‌وره!

هاتوهاواری نیو ته‌رزه‌کانی نهم کابرایه به‌پرونی دیاره تیکه‌له‌یه کی کردووه له مانای قسه‌کردنه که سیفه‌تیکی سهریه‌خویه له‌گه‌ل شته به‌دیپیتراوه‌کان که له سیفه‌تی قسه‌کردن جیان، به‌لام نهم هاتووه بوونه‌وهرانی به‌دیپیتراو ده‌کاته خودی خوا، دواتریش هم‌موو بوونه‌وهر ده‌کاته‌وه به‌که‌لامی خوا، نه‌مه‌ش له‌پروویه کی تره‌وه له بو‌چوونه نه‌نگه‌کانی گاواره‌کان ده‌چیت که له نینجیلی یو‌حه‌نا هاتووه: "بوون (وجود) له سهر‌تادا ته‌نیا و ته‌ بووه، و ته‌ش لای خوا بوو، بو‌یه خواش ته‌نیا و ته‌یه ک بوو." (۱)

جا نه‌وان له ر‌افه‌ی نهم ده‌قه‌دا ده‌لین: "نهم و تانه‌ش بریتی نیین له که‌لامی خوا که گوی کردیت." (۲)

ده‌وتریت: زاراوه‌ی (بوون = وجود) ته‌نیا باب‌ه‌تیکی نیو ناوه‌زی مرؤفه له‌باره‌ی بوونه‌وهرانی دیاریکراو که له واقعی دهره‌وی ناوه‌زدان نمونه‌ی خۆر و مانگ، جا نه‌گه‌ر هم‌موو بوونه‌وهران بریتی بن له‌گوت‌ه‌ی خوا، نه‌ی خوا کوا؟ به‌راستی لای نه‌مانه خوا بوونی نامیتیت، چونکه به‌بنه‌ماکه‌ی نه‌وان بیت، بوونی خوا هه‌رگیز سهریه‌خۆ ناییت له‌بوونه‌وهرانی تر، وه‌کوو پیشت‌ر باس‌مان کرد که شه‌حروور ده‌لین: "بوونه‌وه‌ری به‌دیپیتراو خودی بوونی خودایه."، جا به‌راستی نازانم شه‌حروور نهم بو‌چوونه له‌گه‌ل قسه‌که‌ی تری که ده‌لین: "بوونه‌وهر بریتی به‌له‌ بوونی خوا." چۆن ده‌گونجیت؟!

شه‌حروور ده‌لین: "(الله) ره‌هایه، و ته‌که‌شی ره‌هایه." (۳)

ده‌وتریت: شتی ره‌ها ته‌نیا له‌ ناوه‌زدا هه‌یه، بو نمونه‌ کاتیک ده‌لین:

(۱) یوحنا، الإصحاح (۱)، العدد (۱).

(۲) شرح الإيمان المسيحي، (ص ۴۲).

(۳) الكتاب و القرآن، (ص ۱۵۲).

«يەك» لە بېردا نرختىكى پروتە و خالىيە لە ھەموو سيفەتتىكى ديارىكراو، بۆ شتتىكى ديارىكراو، بەلام ئەم «يەك» پەھايە، لە واقعدا بوونى نىيە، نە سيفەتە پەھاکانى بوونى ھەيە و نەبوونىكى تايبەتتى خوشى، بە ھەر حال لە ھەيە بوترتت: مەبەست لىرەدا لە وشەي پەھائە ھەيە بەرانبەر ماناي پىژمى بە كارھىنراۋ، لە ۋەلامدا دەوترت: مەعرفەي پىژمى ۋەكوو زانىنى سيفەتتى شتتىكە بەيى زانىارى لەسەر ھەموو لايەنى تى سيفەتەكانى، بۆيە مەعرفەي پىژمى نايىتە دژھواتا بۆ مەعرفەي پەھائە، بەلكو بەشتىكە لە مەعرفەي تەۋاۋ، بۆيە تاكوو زانىارى پىژمى پىژمەكەي زىاد بىكات ئەۋە نىكتەر دەيىتەۋە لە تەۋاۋبوونى تىگەشتن لە بابەتەكە، جا ھەركەسىك خۆي تۈۋشى ھەلەكردن بىكات لە تىكەلكردنى «مەعرفەي پىژمى» ۋەكوو دژھواتاي «مەعرفەي پەھايەتتى» ئەۋە تۈۋشى ھەلەي لىتتىكچوون بوۋە، لەۋەي كە «زانىنى تەۋاۋ لەسەر شتتىك» دەكاتە دژھواتاي «زانىنى پىژمى لەسەر شتەكە»، چونكە راستىيەكە ئەۋەيە كە بەشتىك لە زانىارى ھەرگىز دژى تەۋاۋىي زانىارى نىيە لەسەر شتتىك، بەلكو دەيىتە بەشتىك لىي، تاكىكە لە ھەموو بەشە گشتىيەكەي، نەك بلىي دژھواتايەتى.

لەسەر ئەۋە بىرگەيەي شەھروور دەليىت: "ئىمە پىژمىين"^(۱) بەۋ ھۆيەۋە ھەۋلەدات ناۋەزى مەۋۋ بەپىژمى بچوئىتت، بەۋەش بلىت: "ئەشى بىكرىتە دژە واتاي پەھايەتتى"، جا دەليىت: "قورئانى ھەكىم دابەزىنراۋ پەھايە لە خۆيدا، بەلام پىژمىيە بەنىسبەت خۆئەرانىيەۋە، چونكە پىژمىيەكەي شوئى ھۆكارەكانى پىشكەۋتنى نامرازەكانى مەعرفە دەكەۋىت لەلايەن مەۋۋەۋە."^(۲) لەمەشدا ئامانجى لىدانى زەينى زانايانى پىشىنەيە بۆ قورئانى پىرۋز، گوايە قورئان

(۱) الكتاب و القرآن: (ص ۴۶۹)

(۲) النص من على موقعه الرسمي:

رَهایه و زهینی نه‌وانیش پِژمبی بووه، نه‌وجا هەر شه‌حرورور نه‌بوو وتی هه‌موو بوون بریتیه له که‌لامی خوا؟! دهی به‌م پِژمهری خۆشی بی‌ت نیمه رَهاین، چونکه نیمه هه‌ین و که‌لامی خوا‌ین که‌واته رَها‌یشین، بۆ‌نه‌وی که‌سیک نه‌لِیت قسه‌ی شه‌حرورور وایک مه‌ده‌نه‌وه، قسه‌ی خۆی ده‌هینین که ده‌لِیت: "(الله) حه‌قیقه‌تیک‌ی هه‌بووی رَهایه له خودی خۆیدا، بی‌گومان هه‌موو بوون (مه‌وجودات) بریتیه له حه‌قیقه‌تی رَها که جگه له‌خۆیدا هه‌ن و به‌ویشه‌وه به‌ندن."^(۱)

که‌وا‌ییت هه‌موو نیمه رَها‌ین، چونکه به‌حقیقی هه‌ین، نه‌ی باشه باب‌ه‌تی رِژمیه‌که‌ی چی به‌سه‌ر هات که ده‌یوست خۆی لی قوتار بکات؟!

له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا؛ که قسه‌که‌ی ئه‌ین عه‌ره‌بی دوو‌بات کردووه‌ته‌وه نه‌گه‌ر چی شه‌حرورور وای خۆی پیشان ده‌دات که راجیایی ده‌کات له ئه‌ین عه‌ره‌بی! جا ده‌لِیت: "ئه‌ین عه‌ره‌بی ئیسلامی کردووه به سه‌مه‌ره و گالته‌جاری چی چونکه ده‌لِیت: له په‌رستنی په‌ستراوه‌کاندا هیشتا جگه له (الله) نه‌په‌ستراوه."^(۲)

ئه‌م کابرایه یان نه‌وه‌تا نازانی چی له که‌لله‌یه‌وه دِته‌ ده‌ر، یان خۆی گیل ده‌کات له قسه‌کانی! چونکه هه‌یج قسه‌یه‌کی نییه له‌ولاوه دژه‌که‌ی نه‌گوتیه‌ته‌وه، ده‌ی نه‌گه‌ر به‌قسه‌که‌ی ئه‌م بی‌ت هه‌موو بوون بریتیه له بوونی خوا و هه‌رک‌ی هه‌رشتیک په‌ره‌ستیت نه‌وه هه‌ر خوا‌ی په‌رستوه! ده‌ی مه‌گه‌ر به‌ت‌کانیش هه‌ر بریتی نه‌بوون له مه‌وجوداتی ده‌ره‌وی زه‌ین، که‌واته به‌ت‌کانیش به‌شیکن له بوونی ئیلاهی له لای شه‌حرورور، جا هه‌رکه‌سیک نه‌و بتانه‌ش په‌رستیت هه‌ر (الله)ی په‌رستوه! له هه‌مووی سه‌مه‌ره‌تر نه‌ویه شه‌حرورور ئه‌م قسانه‌ی خۆی بیر ده‌چیه‌ته‌وه که کردوونی و به ئه‌ین عه‌ره‌بی ده‌لِیت: "ئیسلامی

(۱) نحو اصول جدیدة للفقہ الاسلامی، (ص ۴۰).

(۲) الکتاب و القرآن، (ص ۱۳۳).

کردوو به مهزهله و گالتهجاری!

جا سهرباری نهم چهواشه کاریه سهریپیانهی شهحروور له قوتابخانه فیکریه جیاوازهکاندا دهیکات، ههول دهوات کۆمهلیک بنهما بسازینی و تهمومژیک بنیتهوه لهبهرچاوی خویندراندا، بۆنهوهی وا ورتنا بکات که کهسیکی ورده، تهماشا چی دهلیت: "بۆنهوهی ورد و دهقیق بین ناییت بلین: (قال الله = خوی گهوره فرمووی) له بابتهکانی نه حکامدا، بهلکوو دهلین: خوا فرمانی کردوو که نوێر بکهین یان دهلین: فرمانی کردوو به پۆزوو گرتن، یان دهلین: (الله) فرمانی پیکردووین به نهجامدانی نوێری ههینی لهم نایهتهدا: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ...﴾^(۱) لیرهدا نالین خوا فرموویهتی نهی باوهرداران بهچن بۆ نوێری ههینی، چونکه نه گهر بلین خوا وای فرمووه، خهلیکیکش ههیت نوێر نهجام نهوات، مانای وایه وتهی خوا جیهه جی ناکرت، که نه مهش دژهواتای نایهتی (قوله الحق) دهیت، نه مه له کاتیکدا که زاراوه کان پیههه بکهین به زاراوهی قورئانی پوخت. "^(۲)

شهحروور لیرهدا به پروونی دهلیت: "ناییت بلین خوی گهوره فرموویهتی نوێر بکهین، چونکه ههندیک خهلیکی نوێر ناکه." که چی ههه خوی له شوتنی ترده دهلیت: "ههه چی گوته ههیه بریتییه له بوون، خواش ههه شتیکی نالیت مه گهر بوونی ههیت، که واشییت ههه چی شتیکی بوونی ههیت بریتییه له گوتهی خوا... " بهلام شهحروور نهم قسانهی خوی له بیر کردوو، که دهلیت: (جیهاد له پیناو خوی گهوره بریتییه له پشتیوانی له نازادی مروفایهتی که خوی گوتهی خوایه و پیشتر گوتهی بۆ ههه موو خهلیکانی سهر زهوی،

(۱) سورة الجمعة: ۹.

(۲) الكتاب و القرآن ۷۸

نه‌وه‌ش بریتیه له جیهادی پیروژ له شتوازه جیاوازه‌کانییه‌وه که له گوته‌وه ده‌ست پی ده‌کات و به کوشتار کوتایی دیت، که له باوه‌ری تاکه‌وه سه‌رچاوه‌ی گرتوه و له‌و سۆنگه‌یه‌وه مروّف نازادی ده‌ده‌پریت و پیدایگیری ده‌کات له‌سه‌ر پاراستنی و پشتیوانیکردنی له نازادی خه‌لکانی تریش نه‌گه‌ر له هه‌رساتیکدا پیشیل بکرت و سنووره‌کانی نازادی به‌زئیرت له‌لایه‌ن بانگه‌شه‌کارانی ستم و چه‌رمه‌سه‌رییه‌وه.^(۱)

وه‌کوو بلیت لیه‌دا که ده‌لیت: "ئه‌مه‌ش دژه‌واتای نایه‌تی (قوله الحق) ده‌ییت"، ئیستا نه‌گه‌ر به‌راوردینک بکه‌مین له‌نیوان نازادی و نوژکردندا، به یاساکه‌ی خودی شه‌حروور بلین نه‌وه‌ی خودا بلیت ده‌ییت بییت و هه‌موو که‌س بیکات وه‌کوو نازادییه‌که! ده‌ی نه‌گه‌ر ده‌لیت: "نالین نوژی هه‌ینی بکه‌ن وته‌ی خوایه، چونکه هه‌ندیک خه‌لک نوژ ناکه‌ن!" نه‌ی خو ژور که‌س نازادی پیشیل ده‌که‌ن به‌قه‌سی خودی شه‌حروور که به‌سته‌مکار و چه‌رمه‌سه‌ر ناوی هیناون! که‌وايیت نایا سته‌مکاران و زالمان پڕ ده‌گرن له‌گوته‌ی خوا و نازادی پیشیل ده‌که‌ن؟! نه‌ک هه‌ر نه‌مه‌ش مادام سته‌مکاران هه‌ن نایا شه‌حروور به‌هه‌ق و گوته‌ی خویان ده‌زانیت له‌سه‌ر نه‌و یاسایه‌ی خوی که‌وتی: "هه‌رچی هه‌ییت گوته‌ی خوایه، هه‌رچی گوته‌ی خوا بیته‌هیه و هه‌قه!" نه‌ی هه‌ر خوی نالیت: گوته‌ی خوا نازادیه‌؟ ئی به‌م قسه‌ی خۆشی بیته‌ستم و زالمایش مادام هه‌ن ده‌بنه‌ نایه‌تی خوی! ناخو ده‌یه‌وت بلیت (گوته‌ی خوا = نازادی) دژ به‌ (گوته‌ی خوا = سته‌مکار) جیهاد ده‌کات؟! به‌راستی نه‌م کابرایه‌هه‌ر دوو پرسته‌ی جوان و بوختی نییه‌! نه‌لنی له‌کوژبه‌ندی نیوده‌وله‌تییه‌ چه‌ند ولات و زمانیکی جیاوازه‌وه و له‌لوتکه‌ی ململانیدا برگی پچرپچری هیناوه که به‌هیچ شتیک پیکنایه‌ن، نه‌م هه‌موو قسه‌لۆکه‌ی هیناوه له‌په‌رتووکیکدا کوژی کردووه‌ته‌وه، دواتریش به‌ئیمه‌ ده‌لیت نه‌مه‌ ئایینه‌، نه‌مه‌ بنه‌ما تازه‌کانه‌

و خوښندنه‌وی ته‌واوه، پټوښته موسلمانان به کاکيله‌کانیان قه‌بی لی‌بگرن و کاری پټیکه‌ن و پشت له‌بنه‌کانی شرع و فقهی به‌لگه‌بکهن، چونکه‌نه‌و بنه‌مایانه‌ی همن ده‌بنه‌پرستنی جگه‌له‌خوا! و توراس پرستییه!

شه‌حروور به‌وه‌شه‌وه‌ناوه‌ستی که‌نم‌بیره‌نه‌نگانه‌بوځو‌ی دابنیت، به‌لکوو ده‌لټ: "نیمه‌ی موسلمانان باو‌پرمان به‌هه‌قیقه‌تی بوونی خوا‌ه‌یه، باو‌هریشمان به‌هه‌قیقه‌تی گوته‌کانی ه‌یه که‌بریتییه له‌خودی بوونه‌وهران، که‌ه‌ردوو‌کیشیان (خوا و بوون) له‌دهره‌وی زمینی مرو‌فدان."^(۱)

جا‌به‌راستی یان‌نه‌ویه‌جگه‌له‌خو‌ی به‌موسلمان نازانیت و به‌ناوی نه‌وانه‌ی که‌به‌موسلمانیان ده‌زانیت قسه‌ده‌کات، که‌موسلمانان واته‌هاو‌بیره‌کان، یان‌نه‌ویه‌درو‌ده‌کات که‌ده‌لټ: "موسلمانان باو‌هریان وایه‌که‌گوته‌ی خوا‌بریتییه له‌بوون و مه‌وجودات." که‌خو‌ر و مانگ و شه‌یتان و پیسه‌کان و بو‌گه‌نیه‌کانیش ده‌گرته‌وه‌که‌هه‌موویان له‌ژیر ناوی (بوون)‌دا‌جیگه‌یان ده‌بیته‌وه! ده‌ی خو‌نمه‌بیروباو‌ه‌ری موسلمانان نییه، چونکه‌زانایانی نه‌هلی ئیسلام (نه‌هلی سووننه‌ت) باو‌هریان وایه‌که‌(فرمایشتی خوا، نه‌و‌گوتانه‌یه که‌په‌رو‌ردگار خو‌ی فرمو‌یه‌تی، گو‌فتاری فرمو‌وه‌به‌ویست و توانای خو‌ی، هه‌رگیز دروست‌کراو‌نییه و جیا‌نییه له‌په‌رو‌ردگارمان، به‌لکوو سیفه‌تیکه‌له‌سیفه‌ته‌کانی خوی‌گه‌وره و گوته‌ی خودی خویه).^(۲) که‌واته‌گوته‌ی خودایی به‌شینکه‌له‌زاتی خوا، نه‌مه‌ش نه‌و‌راستییه که‌به‌لگه‌کانی ژیری و ده‌قه‌کان پش‌تراستی ده‌که‌نه‌وه، نیره‌شو‌نی ورده‌کاری نه‌و‌بابه‌ته‌نییه، ده‌کری‌بگه‌رپنه‌وه‌بو‌په‌رتو‌وکی (التسعی‌نیه)‌ی شیخی ئیسلام ئیبن‌تیمییه. لای‌نه‌شع‌ریه‌کانش: که‌لامی خوا‌بریتییه له‌(په‌سنیکی نه‌زه‌لی تایبه‌ت

(۱) الکتاب و القرآن لا ۲۶۴-۲۶۵

(۲) مجموع فتاوی ابن تیمیة: (۵۶۶/۱۲).

بە زاتى اللە تعالى)،^(۱) ھەر بەم شىۋىيەش گرۆى ماتورىدى بۆچونيان ھەبوۋە،^(۲) لاي موعتەزىلەش: (گوتەى پەروەردگار لە پەگەزى گوفتارە ماقوولە بەرجەستەكانە، كە ئەۋىش برىتىيە لە پىتگەلنىكى پىنكخراۋ و دەنگانىكى پىچرپىچر و پارچەپارچە)^(۳)، تەنيا ئەۋە نەيىت دەيانگوت: خۇدا ئەم پىت و دەنگانە جگە لە زاتى خۇيدا بەدەيدەيىت، ھەرۋەھا گرۆى پافىزەى دوانزە ئىمامى ھەمان بۆچونيان ھەبوۋە، ئەۋە نەيىت لە بىرگەى (بەدەيىنراۋە) دا بۆ وتەى پەروەردگار نالەين بە بىيانوۋى ئەۋەى نەبادا سىفەتەىكى خۇا جگە لە خۇادا ناۋىتە بىيىت،^(۴) جا گرۆى زەيدىيەكانىش بۆچونيان ھەمان چەشنى موعتەزىلەيە،^(۵) ھەرچى ئىبازىيەكانىش ھەيە ھاۋراى ئەشەيەكانن لەۋ بەشەى دېرەكەدا كە دەلەيت: وتەى خۇايە و پەسنەىكى زاتى پەروەردگارە، بەلام راجىاشن لەگەل ئەشەرىدا لەۋەى كە بە قورئان نالەين وتەى خۇا، جا ھەر كەسكىشىيان دىدگاي بەم شىۋىيە نەبوۋ ئەۋە ھاۋراى موعتەزىلەكانە.^(۶)

تەنانت گرۆى (بەكانەيى بوون = وحدة الوجود) نالەين كە ھەموو بوون برىتىيە لە وتەى خۇا، بەلكوو دەيانگوت ھەموو وتەيەك برىتىيە لە وتەى

(۱) حاشية البيجوري على جوهرة التوحيد، حققه وعلق عليه: علي جمعة، دار السلام للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲ھ-۲۰۰۲ م. (ص ۱۲۹).

(۲) انظر شرح العقيدة الطحاوية، شجاع الدين هبة الله بن أحمد الحنفي الماتريدي، تحقيق: جاد الله بسلام صالح، دار النور المبين للنشر والتوزيع، عمان-الأردن، ۲۰۱۴ م، (ص ۹۶).

(۳) خلق القرآن، من أجزاء المغني في أبواب التوحيد والعدل، القاضي عبد الجبار، قوم نصه: إبراهيم الأبياري، إشراف: طه حسين، لجنة التأليف والترجمة والنشر، القاهرة-مصر، (ص ۳).

(۴) الخلاف، محمد بن الحسن الطوسي، مؤسسة النشر الإسلامي. التابعة لجماعة المدرسين، قم-إيران، الطبعة الأولى: ۱۴۱۷ هـ (۱۱۹/۶).

(۵) الإصباح على المصباح في معرفة الملك الفتاح، إبراهيم بن محمد بن أحمد المؤيدي، تحقيق: عبدالرحمن بن حسين شايم، مؤسسة الإمام زيد بن علي الثقافية، صنعاء-الجمهورية اليمنية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲ھ-۲۰۰۲ م، (ص ۱۰۳).

(۶) الحق الدامغ، أحمد بن حمد الخليلي، مسقط-سلطنة عمان، ۱۴۰۹ هـ (ص ۹۹-۱۰۴).

خۇا، دەى سەربارى ئەۋەش بە بۆگەنتىزىن بۆچۈن دانراون، بەمەش جوان بۆمان
پوون بوۋىەۋە كە شەحرور تەنیا خەرىكى درۆكردن بوو لەم بابەتەدا، چونكە
ھىچ مۇسلمانىك لە مۇسلمانان لە ھەموو پېر و تاقمەكانىش باۋەپرى وانەبوو
كە ھەرچى بوونە برىتىيە لە وتەى خۇا، لەم دانەپالەشدا شەحرور درۆ دەكات.

جا ئەم كابرايە قسە بە دلى خۆى دادەتاشىت و پاشان دەيداتە پال ھەركەسىك
كە بىيەۋىت دەلىت: "بوون خودى وتەى خوايە، كە بەدپەيتراۋە ۋ ھەرگىز (قدىم)
نەبوو." با ئىستا تاۋتوئ بكمىن ئايا قورئان مەخلوقە يان (قدىم)؟ لەپ ابردودا
موعتەزىلە ئەم پرسىارەيان خستوۋتە پروو؟ ھەلۇستىش لەمەر ئەم بابەتى
«مەخلوقە يان قەدىمە» رەنگدانەۋەى ھزرى و بىرىارى ترسناكى ھەبوۋە لەسەر
ژىرخانى ۋلات و كۆمەلگە و بابەتى نازادى مۇۋفايەتى.

يەكەم: يىگومان موعتەزىلە بۆچۈنيان وابو كە قورئان مەخلوقە، پىمۋايە
ئەۋان مەبەستىيان لە قورئان ئەۋ مانايەيە كە لەم پەرتوۋكەدا باسكردوۋە، كە
مەبەستىيان ھەموو پەرتوۋكى قورئان نىيە، بەلكو مەبەستىيان لىكچوۋەكان
(متشابھات) و مەبەستىيان ئايەتە چەسپاۋەكان (محكمات) نىيە، لەبەر ئەۋەى
قورئان كراۋە بە عەرەبى، بە عەرەبىش دابەزىئراۋە، بەلام يىگومان (أم الكتاب)
بە عەرەبى دابەزىئراۋە نەكراۋە بە عەرەبى.^(۱)

تۆ سەيرى ئەۋ وتە تىكەلۈپىكەلانەى بكە! كە وتەيەك دەداتە پال
موعتەزىلە، تەنیا خۆى پىي وايە ئەۋان وايان مەبەست بوۋە، خۆ دەكرا بگەرپايەتەۋە
بۆ سەرچاۋەكانيان، بۆئەۋەى بزائىت بۆچۈنيان چۆنە پىش ئەۋەى تىۋەبگلىت
و باۋەپرى خۆى بداتە پاليان، چونكە ئەۋ قسەيەى دەداتە پاليان درۆيەكى
پوون و رەھايە لە بابەتى وردەكارى بەدپەيتراۋەكان، لە باسى قورئاندا دەلىت:
"ھەموو ئايەتە لىكچوۋەكان (متشابھات) و قورئان لای موعتەزىلە (دەچىتە

ژیر ناوی موحهکم و موته‌شاییه‌وه) وه‌کوه باقی موسلمانان، نه‌وانیش وه‌کوه هم‌موه خه‌لکی ده‌لین نه‌وهی له دوتویی به‌رگه‌که‌دایه بریتیه له قورنان وتهی خواجه، نه‌وه قسه‌یه‌شی که ده‌لین: "وتهی خوا ته‌نیا بریتیه له بوون" نه‌وه پیشتر باسمان له‌سهر کرد که پیچه‌وانه‌ی هم‌موه گرۆکانی موسلمانانه.

پیشتریش باسمان کرد که مروف به‌شیکه له بوون که شه‌حرور ده‌لین بریتیه له وتهی خوا، له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا راجیاوازن، به‌لکوه کوشتاریش ده‌که‌ن، بانگه‌شه‌ی نه‌وه‌شی ده‌کرد که نازادی بریتیه له وتهی خوا که نه‌گهر واییت ده‌بوو نازادی کارا و به‌ریا بووایه، نه‌گهر قسه‌ی شه‌حرور بووایه نه‌ی بوچی خه‌لک یه‌ک ڕینگا و دینی نییه؟

نه‌مه‌ش له بابته‌ی بوچوونی شه‌حرور له بابته‌ی تواناکانی خوی گه‌وره ڕوون ده‌بیته‌وه بو‌مان، با پیکه‌وه به‌چینه‌ سهر نه‌وه بابته‌ش.

هەلوئىستى شەحرور لەبارەى توانائى خواى گەورە

شەحرور دەلیت: "هەموو جوولە و ەستانىک پىکەرە و بەشیوەیە کى گونجاو بە وىستى خوا دەییت، بەلام جوولەى زەید یان ەستانى ەمر لەو باسەدا نییە، چونکە کە ەمر دەجوولیت و زەید دەوەستیت بژاردەى ەمر خۆیەتى کە دەجوولیت، زەیدیش دەوەستى بە وىستى بە بژاردەى خۆى، بۆیەش پاداشت و سزای لەسەر وەرەگرن،"^(۱) جا ئەمەش دژەواتایە لەگەڵ وتەى پیشووترى خۆى کە دەیگوت هەموو بوون بریتیە لە وتەى خوا، وتەى خواش دیتە دى بەبێ هیچ پىنگرێک، کەچى لێرەشدا جموجوول و ەستانى مەرفانێک پرۆدەدات لە دەرەوێ وىست و توانائى خوا، بەلکۆ وىستى خوا لە شیاوتیدا پرۆدەدەن، لەوێشدا وىستى مەرفانێک دیت کە بىبارى پرۆدان یان پرۆنەدانى بدات، کە ئەمەش پىچەوانەى ئەو بنەمایە کە لەسەر قەدەر ەبە (خوا ەەرچى وىستى ەدیت پرۆدەدات، ئەوەشى نەبەوى ەەرگیز پرۆنادات)."^(۲)

جا شەحرور بۆ پرۆنکردنەوێ بۆچونە کەى دەلیت: "ناخۆ خوا پىشتەر بىبارى داوە کە ەیتلەر حوکمی ئەلمانیا بکات و بىیتە ەوى کۆستى پرۆداوەکانى جەنگى جیهانى دووەم؟ یان ناخۆ دەسلالات و ستەمى زالمەن و تاغوتەکان بەشیکە لە قەزا و قەدەرى خوا؟. وەلام: نەخیر، چونکە ئەمانە ملکەچى گوتەى (کن فیکون = بێ، ئیدى دەییت) نابن."^(۳)

(۱) الدین والسلطه، (ص ۲۹۴).

(۲) العقیده الواسطیة، أحمد ابن تیمیة، تحقیق: أشرف بن عبدالمقصود أبو محمد، أضواء السلف، الرياض، الطبعة الثانية، ۱۹۹۹م، (ص ۱۰۷).

(۳) الدولة والمجتمع، (ص ۲۰).

نم کابرایه نازانیت نه‌مدی هیناویه‌تی ده‌بیت به‌لگه له‌سهر خۆی، چونکه که جه‌نگی جیهانی پرووداوه ناخۆ نه‌گه‌ر خوای گه‌وره کرداره‌که‌ی لو خه‌لق نه‌کردبان پروویان ده‌دا؟ ناخۆ نه‌و پرووداوانه و کوشتار و شه‌پ و لیدانی سه‌ر ژاپۆن به‌بۆمبی ناوه‌کی به‌بی نه‌وه‌ی خودا پرووداوه‌کان و کرداره‌کان به‌دیه‌نیت پروویان ده‌دا؟ نه‌گه‌ر خودا ریڭگی نه‌داییت پروودات نه‌ی کی نه‌و مؤله‌ته‌ی به‌دیه‌نانه که له‌مولک و خه‌لقی خودا پروودات؟ نه‌گه‌ر باوه‌ری وه‌ها بیت که جگه له‌خوا ریڭگی به‌م پرووداوانه داییت به‌راستی داندنه‌ی به‌بوونی دوو خودا، نه‌گه‌ریش باوه‌ری وایه که خوا هیچ پۆلێکی بریاردانی پرووداوه‌کانی نییه له‌سهر نه‌و جه‌نگه، ناخۆ شه‌حرور پێیوایه نه‌مانه خودایان راچله‌کاندوه و له‌پروویانداوه؟ ناخۆ نه‌گه‌ر خوای گه‌وره وستی هه‌با ریڭگری بکات له‌و پرووداوانه هیچ که‌س و شتیک ده‌توانیت ریڭگریته‌ له‌خوا یان هه‌ر پێی وایه خوای گه‌وره ناتوانیت ریڭگری له‌به‌نده‌کانی بکات؟ جا نم کابرایه به‌بانگه‌شه‌ی خۆی ده‌لێت ته‌نیا به‌لگه به‌قورئان ده‌هینیتوه نه‌م نایه‌ته‌ی بیرچوه‌:

﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُّصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾^(۱) واته: «هیچ پرووداوێک تووشی هیچ که‌سیک ناییت به‌بی وستی و ریڭگه‌دانی خوا، جا هه‌ر که‌سیک باوه‌پ به‌خوا به‌نیت ریڭگی راستی پیشان ده‌دات، خوا به‌هه‌موو شتیک زانایه.

جا شه‌حرور ده‌لێت: "پرووداوه‌کان و ناره‌حه‌تییه‌کانی سته‌مکار و جه‌نگه‌کان به‌وستی خۆیان بووه نه‌ک ریڭگه‌دان و وستی خوا." ده‌ی له‌م نایه‌ته‌ی سه‌ره‌وه‌دا خوای گه‌وره ده‌فرمویت: «هه‌موو نه‌وانه پرووداوه‌ن هه‌تاوه‌کوو خوا ریڭگه به‌پروودانیان نه‌دات و هه‌مووی له‌په‌رتووکی قه‌ده‌ردا نووسراوه پیش نه‌وه‌ی پروودنه‌ن.» که‌چی شه‌حرور به‌م حاله‌یه‌وه ده‌یه‌ویت چاکسازی له‌باوه‌ری

موسلمانان بکات له بواری باوهرپوونیان به قه‌زا و قه‌ده‌ر. لهم وته‌یه‌دا: (خوا هیچ کات خو‌شبه‌ختی و به‌دبه‌ختی، هه‌ژاری و زه‌نگینی، ته‌مه‌ن درێژی و کورتیه‌که‌ی له‌سه‌ر هیچ که‌سیک نه‌نووسیه).^(١)

که‌چی خ‌وای گه‌وره ده‌فه‌رمووتت: ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾^(٢). واته: «کلیله‌کانی نه‌ینی په‌نه‌نه‌کان ته‌نیا لای خ‌وایه و هیچ که‌سی تر نایزانیت، ده‌زانیت چی له وشکانی و ده‌ریاکاندا هه‌یه و هیچ گه‌لایه‌ک له دره‌ختیک هه‌لناوهرت به‌بی زانستی خوا، هیچ تو‌وێک له تاریکیه‌کانی ژێر زه‌وی له وشک یان ته‌ره‌زه‌وی ناتروکیت بۆ چ‌رۆ ئیلا هه‌مووی له په‌رتووکی قه‌ده‌ردا نووسراوه.»

که‌چی شه‌حرور ده‌لێت: "هیچ شتیک له سته‌م و چه‌رمه‌سه‌ریه‌کانی ژیان هه‌رگیز نه‌نووسراوه‌ته‌وه له قه‌ده‌ردا، هه‌رکه‌سێش ده‌مانچه‌وسینیته‌وه و سته‌مه‌مان لێ ده‌کات ئه‌وه کار و بریاری خ‌ویه‌تی، بێگومان سته‌م و دادپه‌روه‌ری هاوتای به‌رانبه‌ری یه‌کترین له زانستی خ‌وای گه‌وره‌دا."^(٣)

ئه‌مه‌ش لێ تێکه‌ڵ بوونیکه‌ که‌ شه‌حرور تێکه‌وتوه، که پێی‌وايه قه‌زا و قه‌ده‌ر پێسته‌ خوا پێخ‌وشییت و وستی له‌سه‌ر بێت ئه‌وجا ر‌ووب‌دات، ئه‌م بۆچ‌وونه‌ش پێشتر خه‌لک‌انیکی زۆر بانگه‌شه‌یان بۆ کردوه، ئیمامی ئیبن قه‌یم (به‌ره‌حه‌مت بێت) لهم باره‌وه ده‌فه‌رمووتت:

"هه‌موو ئه‌م سه‌ره‌لێش‌وان و ناحالیه‌بونه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆئه‌وه‌ی له‌نیوان خو‌شه‌وستی خوا و ر‌ازی‌بوونیدا تێکه‌ڵ ده‌که‌ن، له‌گه‌ڵ وستی و ر‌ینگه‌پێدانی

(١) الدولة والسلطة، (ص ٢٩٤-٢٩٥).

(٢) سورة [الأنعام: ٥٩].

(٣) الدولة والسلطة، (ص ٢٩٦).

خا (قەدەرى كەۋنى) تىكەل دەكەن، بىنچىنەى ھەلەكەش دەگەرپىتەۋە بۆ
ھاۋتا كەردنى ھەردوۋ بابەتەكە و گرىندانىان پىكەۋە، جا گروى قەدەرىيەكان
و جەبرىيەكان تىكەلەى ئەمەيان كەرد و بەھەلەدا چوون، دەيانگوت: ويست و
خۆشەويستى ھەريەكەيان ھاۋتايە. ^(۱)

بەلكوۋ وتەى راست ئەۋەيە لەم بابەتەدا: (جىاۋازىيەكى زۆر ھەيە لەنيۋان
ويست و خۆشەويستى خا بۆشت و پرووداۋەكان، ھەرگىز يەك و ھاۋتا نىن،
بەلكوۋ جارى ۋاھەيە خۋاى گەۋرەشتىك پىگەپىدەدات پروودات و خۆشيشى
ناۋت وشتى ۋەھاي خۆشەۋىت كەچى ويستى پروودانىشى نافەرموۋىت.)
جا يەكەم: نمونەى ويستى پەرۋەرپن لە بوۋنى ئىبىلىس و سەربازەكانى،
ھەرۋەھا ويستى لە بوۋنى گشتى بۆ ھەمو ئەۋا(شت و كەردار و گوفتارەنەى)
لە گەردوۋندا ھەيە سەربارى ئەۋەى رقى لە ھەندىكىان دەيىتەۋە.

دوۋەم: (چەشنى خۆشويستى ئىمانھىتەنى كافرىك و گورپرايەلبوۋنى
لارپىيەك و دادپەرۋەرىۋى سەمكارىك و تۆبەكەردنى تاۋانبارىك، خۆ
ئەگەر پەرۋەردگارمان پروودانى ئەمانەى بوىستايە كە پروودەن (بەناچار كەردنى
كەسەكانىان) پرويان دەدا، چونكە ياساكەى بەم شىۋەيە كە خا ھەرچى
بوۋىت كە پروودات ئەۋە دەيىت پروودات و ئەۋەيشى نەۋىت ھەرگىز ئەگەرى
پروودانى نىيە. ^(۲)

(جا پەرۋەردگارمان فەرمانى كەردوۋە بە بەندەكان كە گورپرايەل و
پەرستشكار بن، ياساغى كەردوۋن كە يىگۈى و لاسار بن، ھەرگىز پازى نابى
كە بەندەكانى كوفر بىكەن، ئەۋسا بەندەكانىش خۋيان بىكەرى كارەكانىيان

(۱) مدارج السالكين، ابن قديم الجوزي، ناصر بن سليمان السعود، دار الصميمي للنشر والتوزيع،
الرياض، ۱۴۳۲ هـ- ۲۰۱۱ م، (ص ۶۷۶).

(۲) مدارج السالكين، (ص ۱۹۲۸).

و پەرورەن كىدارە كانىانى بەدىھىناۋە، ھەرۋەھا بەندە كانىش توانايان بەسەر
ويست و كىدارە كانىاندا ھەيە، پەرورەن خويان و كىدار و ويست و توانايانى
بەدىھىناۋە.^(۱)

لەسەر ئەمەش ئىمامى ئەبو ئىسھاقى ئىسفىھرايىنى تاتوتىي كىرد لەگەل
قازى عەبدولجەبارى موعتەزىلى، جا عەبدولجەبار لە سەرھتاي تاتوتىي كىردە
وتى: "پاكويىگەردى بۇ ئەو زاتەي پاكىزەيە لە خراپە كارى."

ئىمامىش فەرموى: "پاكويىگەردى بۇ ئەو زاتەي كە ھىچ لە مولك و
مەلە كوتىدا پرونادات بە بىي ويستى خوي."

عەبدولجەبار وتى: "ئايا پەرورەد گارمان دەيەويت خەلكى بىگوتى بىكەن؟! "
ئىمامىش فەرموى: "ناخۇ بە زۆركارى و بىي ويستى ئەو خەلكى لە
گەردوونە كەيدا گوناھان دەكەن؟!"^(۲)

كەچى شەحرور خوي بە تەنيا ناتوانى لەگەل بۇچوونە كەي خويشىدا
تەبا بىت، ھەر خوي دەلىت: "ھەموو جوولەيەك و ۋەستانىك - پىكەو
بەشپەيە كى رەھا و ھاوتا- بەويستى خوايە."^(۳) لەگەل ئەمەشدا ھەر خوي
دەلى: "ئەگەر وتە كانم پىكايىتيان ئەو لەلايەن خواويە و ئەگەر نەمىيكايت
ئەو لە خۆمەويە."^(۴)

جا خۇ ئەگەر ئەو دووبارە جىاۋازە ھەردووكى ۋەكو يەكن پىكان و نەپىكان
ھەردوو لە ويست و زانستى خوي گەورەن، ئىتر بۇچى يەكەم دەداتە پال خوي

(۱) العقيدة الواسطية، (ص ۱۰۸).

(۲) طبقات الشافعية الكبرى، تاج الدين السبكي، تحقيق محمود محمد الطناحي-عبد الفتاح الحلو،
طبع فيصل عيسى البابي الحلبي، ۱۳۸۳ھ-۱۹۶۴م، (۴/۲۶۱، ۲۶۲).

(۳) الدين و السلطة، (ص ۲۹۴).

(۴) الدولة والمجتمع، (ص ۳۷۵).

گه‌وره؟ نهی چ مانایه ک بۆ پینکان و سهرکه‌وتن ده‌مینیتته‌وه که بیداته پال
خوای گه‌وره له کاتیکدا ههر خۆی ده‌لی: "خوا هیچ کرداری به‌دینه‌هینا‌وین
و هیچ ویست و ده‌سه‌لاتیشی به‌سهردا نییه؟!"

نهم کابرایه له‌بهر نه‌وهی کارگهی درۆیه -هیچ پینکانیه‌ته‌وه له‌گه‌ل بۆ‌چوونه
فهلسه‌فیه‌کاندا- چونکه له‌ولا ده‌یه‌و‌یت وه‌کوو نمونه‌ی پاراو په‌فتار بکات
له‌گه‌ل ویستی مرو‌فدا، له‌ولاشه‌وه لایداوه بۆ شیکاری و توانه‌وهی فهلسه‌فی
بۆ ماددی، ئیتر بریاریدا که ماده‌ پێش هۆش ده‌که‌و‌یت. ^(۱) عه‌قل‌یش به‌ره‌مه‌می
میشکه، پیشکه‌وتنی عه‌قل به‌نده به پیشکه‌وتنی میشکه‌وه. ^(۲) له‌سهر نهم
پیشه‌کییه گریمانی کردووه که پینکیتته‌وه له‌گه‌ل شیبوونه‌وهی ماددیدا به
دانانی ویستی مرو‌ف وه‌کوو پاشکۆی ماده‌، نه‌مه‌ش بۆ‌نه‌وه نییه که په‌هاییت
وه‌کوو شتیکی نمونه‌یی، ^(۳) چونکه مادام ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ بنچینه‌یه‌کی ماددی
به‌دی‌هینراو، که‌واته به‌دی‌هینراوه، خو نه‌گه‌ر وانهل‌یت نه‌وا له‌ دژیه‌ کدا ده‌گه‌وزته‌وه
له‌و پێچلێدانه‌یدا که ماده‌ی هه‌لبژاردووه بۆ بنچینه‌ی عه‌قل، له‌ملاشه‌وه له
خه‌یال‌پلاوی نمونه‌یی‌دا نگرۆ ده‌ییت که بانگه‌شه‌ی نکۆلیکردنی ده‌کات! ^(۴)

بیگومان زۆر‌نک له‌ که‌له‌ زانایانی سه‌له‌ف فه‌رموویانه: "به‌ زانست تا‌وتووی
بکه‌ن له‌گه‌ل قه‌ده‌رییه‌کاندا، نه‌گه‌ر دانیان پێدانا نه‌وه ملکه‌چیان بکه‌ن،
نه‌گه‌ریش نکۆلییان کرد ته‌کفیریان بکه‌ن."

مه‌به‌ست له‌ وته‌ی سه‌ره‌وه نه‌وه‌یه که نه‌گه‌ر که‌سیک نکۆلی زانستی

(۱) الکتاب والقران، (ص ۴۲).

(۲) القصص القرانی، (۲۵۰/۱).

(۳) وشه‌ی (نمونه‌یی) له‌ زانستدا بۆ شتیکه‌ که‌ ته‌واو بیت و هیچ شتیکی کاریگه‌ر کاری تینه‌کات.
(گازی نمونه‌یی، مس‌یان زۆری نمونه‌یی، شلگازی نمونه‌یی) زۆرن له‌ فیزیا و کیمیا و زانسته
تاقیکه‌یه‌یه‌کانی تریشدا. (وه‌رگێڕ).

(۴) الکتاب والقران، (۲۵۰/۱).

خوای گه‌وره بکات که له دیرین (قدیم) نه‌وه زانیویه‌تی به کرداری به‌نده‌کانی. هه‌روه‌ها په‌روه‌ر دگار خه‌لکی دابه‌ش کردووه بۆ سه‌رفراز و چه‌رمه‌سه‌ر. نه‌مه‌شی نووسیوه له په‌راوێکی پارێزراودا و که‌سیک نکۆلی ته‌مانه بکات قورئانی به‌درۆ داناوه، له‌به‌ر نه‌مه‌ش ده‌کافرترت، نه‌گه‌ریش دانیان نا به زانستی خوداییدا به‌لام نکۆلی به‌دیه‌تێان و وێست و ئیراده‌ی خویان کرد له کرداری به‌نده‌کانیدا له‌پرووی هێنانه‌دییه‌نه‌وه، نه‌و کاته‌ ملکه‌چیان ده‌که‌یت، چونکه له‌و به‌شه‌یدا که دانیان پێداناوه ده‌بێته به‌لگه له‌سه‌ریان بۆ نه‌و به‌شه‌ی که نکۆلی لی ده‌که‌ن.^(۱)

ئیت‌ر شه‌ه‌روور دان به‌ چ لایه‌نیکی زانستی غه‌یبیدا ده‌نیت بۆ خوای گه‌وره‌؟!
به‌لکوو تۆ بلیی چ هه‌لۆستێکی هه‌بیت له به‌رانبه‌ر زانستی خوای گه‌وره
له‌سه‌ر بوونه‌وه‌رانیدا؟

با له‌ بابه‌تی داها‌توودا نه‌مه‌ش بخوێنینه‌وه ...

(۱) جامع العلوم والحکم، ابن رجب، تعلیق و تحقیق: ماهر یاسین الفحل، دار ابن کثیر، دمشق- بیروت، الطبعة الأولى: ۱۴۲۹هـ- ۲۰۰۸م، (ص ۸۱).

هه‌لوپستی له‌باره‌ی زانستی خوای گه‌وره‌وه:

شه‌حروور ده‌لێت: "زانستی خودا بریتیه له زانستی به هه‌موو نه‌گه‌ره‌کانی پیش‌پوودانی پرووداوه‌کان، به‌لام زانستی به ورد و درشتی بژارده و نه‌گه‌ره‌کانی زهید و عه‌مر نییه له بریار و کاره‌کانیاندا." (۱)

قسه‌که‌ی شه‌حروور وه‌کوو و نه‌وه دێته‌وه که که‌سیک بلێت من زانستی په‌نه‌نه‌کان ده‌زانم، تۆ ده‌لێی: نمونه‌یه‌که‌مان بده‌ری بزانین چۆن له غه‌یب و په‌نه‌نه‌کان ده‌زانیت؟ نه‌ویش بلێت: سه‌به‌ی تۆ یان ده‌مریت یان ده‌ژیت، دوو بژارده‌یه سییه‌مت نایه‌ته‌ پێ، شه‌حرووریش به‌م شیوازه وێنای زانستی خوای په‌روه‌ردگار ده‌کات، که ته‌نیا نه‌گه‌ری پروودانه‌کان ده‌زانیت، بۆیه‌ش ده‌لێت: "زانستی خوا گشتیه‌ بو شته‌کان." (۲) واتا-ورد و درشته‌کان نازانیت-.

شه‌حروور ده‌لێت: "زانستی خوا بالاترین زانستی ژمیریاره، بالاترین زانستی ژمیریاریش بیرکارییه، هه‌ر بۆیه زانستی خوا بو پرووداوه‌کان بریتیه له زانستیکی تۆمارکاری نامارسازی پرووت. بۆیه له زانستی خوادا سیونکی زه‌رد و دانه‌یه‌کی سوور بوونی نییه، به‌لام بوونی هه‌یه له زانستی گشتیدا به‌شیوازیکی په‌یوه‌ندیدار به بیرکاری ژماره‌یی پرووته‌وه." (۳)

له‌باره‌ی نه‌و وته‌ی که ده‌لێت:

"زانستی خوا ناوازه‌ترین زانسته و له‌سه‌ر شیوازی په‌یوه‌ندییه بیرکارییه

(۱) القصص القرانی، (۱/۱۶۰).

(۲) القصص القرانی، (۱/۱۶۰).

(۳) القصص القرانی، (۱/۱۶۰، ۱۶۱).

ژماره‌یه‌کانه،" وه‌کوو بَلّی به‌ته‌مایه نیگای بۆ تیگه‌یشتن له په‌روهردگار نزیک بکاته‌وه به بنه‌واکانی ئەندازیاری که پەسپۆرییه‌که‌ی خۆیه‌تی، ببۆته‌وه‌ی دواتر زۆر به سانایی له‌سه‌ر خودا و په‌سنه‌کانی خوا بدویت، له‌م روانگه‌شده‌وه بۆچونه‌که‌ی زۆر نزیکه له بۆچوونی ماسۆنییه‌کانه‌وه که ده‌لّین: "خوا = ئەندازیاره گه‌وره‌که‌ی گه‌ردوون."^(۱) تائه‌وه‌ی له قورئانه‌وه نزیک بیت، جا نه‌وه‌ی ده‌یه‌ویت بیلیت نه‌ویه که خوای په‌روهردگار زانیاری له بابته‌وه ورد و درشته‌کاندا نییه، به‌لک‌وو ته‌نیا زانستی به گشتیه‌کان هه‌یه، نه‌وه‌ش له‌سه‌ر بنه‌ماکانی شه‌حرور واته خوای گه‌وره ورده‌کارییه‌کانی به‌دی نه‌هیناوه له‌پراستیدا، ئاخ‌ر چۆن شتیک دروست ده‌کات که نه‌یزانیت؟ نه‌ی چۆن ده‌کریت نه‌و شتانه له‌مولکی خودا هه‌بن له‌کاتی‌که‌دا هیچ له‌باریه‌انه‌وه نه‌زانیت! نه‌وانه‌ش هه‌موو زۆر دوور و دژن له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ی له‌قورئانی پیروژدا هاتوو‌وه که ده‌فه‌رموویت: په‌روهردگار هه‌موو شتیک ده‌زانیت. جا ته‌ماشای وته‌ی شه‌حرور بکه: "هه‌رگیز نه‌م ورده‌کارییه له‌زانستی خودا نییه که کام سیوه‌زه‌رد و کامیان سووره،" نه‌مه‌شی به‌راورد کردوه له‌گه‌ڵ فه‌رمایشتی خوا: ﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ أُسَوِّدَتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾^(۲)، واتا: «نه‌و پۆژه‌یه که پرووی هه‌ندی‌ک سپی و هه‌ندی‌ک په‌ش هه‌لده‌گه‌ریت، جا نه‌وانه‌ی که پرویان په‌ش ده‌بیت نه‌وه بۆ بی‌باوه‌ر بوون دوا‌ی باوه‌رداریتان؟! سا له‌و سزا به‌ئازاره‌ بجیژن له‌پای نه‌و کوفه‌ی کردتان.» جا به‌پایه‌که‌ی شه‌حرور بیت خوای گه‌وره نازانیت کی پرووی په‌ش یان سپی ده‌بیت.

به‌لام له‌باره‌ی زانستی خوای گه‌وره به‌روونی له‌قورئاندا هاتوو‌وه: ﴿قَالُوا

(۱) فك الشفيرة الماسونية، إبان جيتينز، ترجمة: غادة حرب، دار صفحات للنشر والتوزيع، دمشق-

سورية، الإصدار الأول: ۲۰۱۲م، (ص ۱۹۳).

(۲) سورة ال عمران (۱۰۶).

ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا^۱ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفَرَاءُ فَاقِعُ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ^(۱). واتا: «وتیان له خواکەت بیرسە با بۆمان پروون بکاتەوہ پەنگی مانگا که چۆنە؟ فەرمووی: ئەو دە فەرموویت پەنگی مانگا که زەرە، پەنگینکی سەنجراکیش و جوانی هەیه.»

به وتهی شه‌روور بیت خوا نه‌یده‌زانی که زەرە یان سووره!

نەم کابرایە سەرباری ئەوە دژایەتی هەموو بۆچوونێکی تەواوی زانایانی پیشینی میلله‌تی ئیسلامی کردووە هەر له‌ فیهقه‌وہ بۆ ئوسول و زمان، که‌چی زۆر بیرووانه‌ بانگه‌شە‌ی ئەوە دە‌کات که‌ تەفسیره‌کانی ملکه‌چی زانسته‌کانی سەرده‌مه‌ و ده‌لیت: "تیگه‌یشتنمان بۆ قورئان ملکه‌چه‌ بۆ زانیاری و زانستی ئیستامانه‌، له‌بەر هەموو ئەمانه‌ش باوە‌رمان هێناوه‌ و بە‌رده‌وام نیمانمان بە‌م تەوژمه‌مان هەیه‌." (۲) له‌پراستیدا له‌م پروانگه‌وہ شوونی گوتاری‌نک که‌وتووہ که‌ ده‌گه‌رپێتەوہ بۆ پیش ئیسلام، به‌لکوو بۆ پیش سەرده‌می نه‌فامیش ده‌گه‌رپێتەوہ که‌ په‌یامبه‌ریان بۆ نێردراوه‌، چونکه‌ رێک ده‌گه‌رپێتەوہ بۆ تێ‌روانینه‌کانی سەرده‌می نەرستۆ له‌سه‌ده‌ی چواره‌می پیش له‌دایک بوونی مه‌سیح، ده‌بینین نەرستۆ ده‌لیت: "چه‌رخینه‌ری یه‌که‌م -په‌روه‌ردگار (۳)- هەموو بوون هه‌لده‌سو‌رپێتی به‌ی نه‌وه‌ی خۆی بجو‌ولیت (۴)، به‌پای ئەو (خوا نه‌زه‌لیکی بی جو‌وله‌یه‌، له‌ده‌روه‌ی هه‌سته‌ی‌کراوه‌ کانه‌). (۵) له‌کاتێکدا جو‌وله‌ی نە‌رێ‌کراو لای ئەو بریتیه‌

(۱) سورة البقرة: (۶۹).

(۲) القصص القرانی، (۱/۱۲۰).

(۳) أرسطوطاليس المعلم الأول، ماجد فخري، المطبعة الكاثوليكية، بيروت-لبنان، ۱۹۸۵م، (ص ۱۰۰).

(۴) فصل في حرف اللام من كتاب (ما بعد الطبيعي) لأرسطوطاليس، مطبوع ضمن كتاب: أرسطو عند العرب، دراسة ونصوص غير منشورة، عبدالرحمن البدوي، وكالة المطبوعات، الكويت، الطبعة الثانية، ۱۹۸۷م (ص ۵).

(۵) سه‌رچاوہی پێشوو، (ص ۴).

لە «گواستن، گۆپان، كەموكورتىبون، زىادىبون»^(۱)

ھەربىيە نەرسى نىكۆلى ئەۋەشى كىردۈۋە كە ئەم -جۇلارى گەۋرىيە
(خاۋىيە- ھىچ شىتېك بىزانىت لە دەرەۋى خۇى، جا تەنیا زانستى بە خۇى
ھەيەو ئەمەش شىكۆدارىيە كەى بۇ خوا!!)^(۲)

(لەسەر ئەم بىنەمايەش بىت ئەستەمە بىتوانىن دان بە زانىنى وردەكارىيەكان
بىنىن بۇ خوا.)^(۳)

ھەندىك لە فەيلەسوفەكانىش ۋەكوو ئىبن سىنا ھاۋراپى ئەۋستۆيان
كىردۈۋە لەم لايەنەيەدا، بە چەند دەرپرېن و ئامازە و بىرخستەنەۋىيەك:

(ھەبۋى پىۋىست -واجب الوجود- پىۋىستە زانستە كەى بەۋردەكارىيەكان
لەناۋ كاتدا نەبىت بۇئەۋى راپىردوۋ و ئىستا و ئايندە لەبارەيەۋە نەيەتە گۆپى،
نەۋەك گۆپان بۇ پەسنەكانى زاتى موبارەكى بىتەكايەۋە، بەلكوۋ پىۋىستە
زانستى خوا بە وردەكارىيەكان لەروانگەى پىرۋىيدا بىت لەسەرەۋى كات و
زەمانە و سەردەمەكاندا.)^(۴)

ئە (دەيەۋىت جىاۋازى بىكات لەنىۋان ئەۋىدا كە زانىنى وردەكارىيەكان
بەشىۋەكى گىشتى نەگۆپىدەرت، جىا لەۋەى زانىنى وردودرشت بەشىۋەى

(۱) كتاب النفس، أرسطوطاليس، نقله إلى العربي: أحمد فؤاد الأهواني، راجعه عن اليونانية: جورج قنواني، دار إحياء الكتب العربية مصطفى البابي الحلبي وشركاؤه، الطبعة الأولى: ١٩٤٩م، (ص ١٨).

(۲) فصل في حرف اللام من كتاب (ما بعد الطبيعي) لأرسطوطاليس، مطبوع ضمن كتاب: أرسطو عند العرب، دراسة ونصوص غير منشورة، عبدالرحمن البدوي، وكالة المطبوعات، الكويت، الطبعة الثانية، ١٩٨٧م (ص ٢٠).

(۳) أرسطوطاليس المعلم الأول، (ص ١٠١).

(۴) الإشارات و التنبيهات، ابن سينا، مع شرح: نصير الدين الطوسي، تحقيق: سليمان دنيا، دار المعارف، القاهرة-مصر، الطبعة الثالثة، (٢٩٥/٣).

ورده کاری ده گۆرپت به گۆرانی باره که.^(۱)

جا له بهرتهوهی بۆچوونی یه کهمی هاویرای ئهرستویه که ناجوولیت بۆنهوهی هیچ گۆرانیکی لی پوونه دات، بۆیه ش زانستی به ورده کارییه کان نکۆلی ده کریت به بیانوی نه گۆران، ئیستا ته نیازانست به شیویه کی گشتی مایه وه، بهم شیویه ش قسه کانی هه مان مانای بۆچوونه کهی ئهرستۆ ده گه یه نیت که وتی: "له بارهی زانستی خواوه ته نیا به شیویه کی گشتی ده زانیت."^(۲) یان زانستی هه یه به ورده کارییه کان به مەرجێک گۆرانی به سەردا نه یه ت، که نه مه ش وانا نه و رووداوه ورده کارییه ش نه ییته نه زه لی!

به هه رحال، زانایانی پێشوی موسلمانان وه لامی ئهم قسه نابه جیانهی ئیبن سینایان داوه ته وه، نه نگیه کانیا ن اشکرا کردوه، لیڤه شوێنی زۆر پوشتن نییه له سه ر بابته، نه بینین کاتی که ئیمامی غه زالی وه لامی نه و وتانهی داوه ته وه، گومانه کانی له بن ده رهێنان له رووی بیرباریه وه، جا ده لیت: "ئهم وتانه له گه ل ئیسلامدا نایه ته وه به هیچ شیویه ک، باوه رێکی له م چه شنه به درو دانانی هه موو په یامبه رانه سه لات و سه لامیان له سه ر ییت."^(۳)

هه رچۆن له کۆندا هه مان لیتیکه لکردن روویداوه له لای گرووی جه همیه کان له بارهی زانستی خوای گه وره به شته په نهانییه کان، ئیمامی عوسمانی کوپی سه عیدی داریمی ده لیت:

"زانستی په های خوای گه وره لای نه وان نه وه نییه که له نه زه له وه به ورد و درشتی شته کان بزانی، پاک و ییگه ردی بۆ خوای گه وره له و وه سفه

(۱) شرح الطوسي علی مصدر السابق: (۲۸۶/۳)

(۲) منطق أرسطو، تحقیق عبدالرحمن بدوي، وكالة المطبوعات - کویت، دار القلم بیروت-لبنان، الطبعة الأولى ۱۹۸۰م، (۴۱۸/۲).

(۳) تهافت الفلاسفة، أبو حامد الغزالي، دار المعارف بمصر، الطبعة الرابعة، (ص ۳۰۷).

ناپەسەندەي ئەمانە، ئەۋەي كە جەھىمىيەكان دەيلىن رەد كىردنەۋەي قورئانى پىرۋزە، نىكۆلىيە بۇ ئايەتەكانى خۋاى گەۋرە، خاۋەنى مەزھەبىكى لەم چەشنە خاۋەنەكەي بەرەۋ زەندەقە دەبات، ھەتا دەگاتە ئەۋەي باۋەپرى بەرۋزى دۋاى نەمىيىت، چونكە ئەۋەي باۋەپرى بە زانستى پىش ۋەختەي خۋاى گەۋرە نەيىت مىلكەچە بەۋەي باۋەپرى بە لىپرسىنەۋە و زىندوبونەۋە و پاداشت و سزاكەشى نەيىت، چونكە ھەموو بەندەكان پەيۋەستىن بەۋەي باۋەپرىيان بە ھەۋالەكانى خوا ھەيىت كە دەفەرموۋىت: «پۇژى پەسلان دىت و گومانى تىدا نىيە». ھەرۋەھا خدا ھەموو خەلكانى نىۋ قەبر زىندوۋ دەكاتەۋە، ھەر خۇشى لىپىچىنەۋەيان دەكات لە پۇژى پەسلاندا، پاداشت و سزاشيان ھەر لاي خۇيەتى.

جا ئەگەر خوا -بەپىنى بانگەشەي ئەۋان- ھىچ شتىك نازانىت ھەتاۋەكوۋ روۋنەدات، ئەي چۆن دەزانىت ئاكامى بۆچۈنەكانيان دەگات بە كرى لە ئاينەدا كە ھىشتا قامى قىامەت نەھاتوۋە و زىندوبونەۋە روۋىنەداۋە و ھەموۋانىش دەزانىن قىامەت و زىندوبونەۋە روۋنادات تاۋەكوۋ و تياچۈۋنى ھەموو بوۋنەۋەر روۋنەدات و دىنا كۆتايىي نەيەت؟^(۱)

جا ئەم كابرەيە كە بانگەشەي ئەۋە دەكات گۋايە بىروپۇچۈنەكانى سەردەمىيانەيە! كەچى زۆر لە بۆچۈۋنى خەلكانى كۆنىشى نەپىكاۋە، با بلىن تازەكان و سەردەمىيەكان، دەبىنى ئەرستۆ توۋشى چەندىن پەخنى توند بوۋەتەۋە لەم دۋايانەشدا، بەلكوۋ دەۋترى دەرچۈۋن لە قوتابخانەكانى و كۆتوبەندەكانى ئەرستۆ دەروازەي پىشكەۋتن و مەعرفەيە، دەبىنىن «بىكون» پەرتوۋكىنى تايبەت كىردۈۋە بە ناۋى «ئەۋراجانۋنە تازەكان» بۆ پەخنى و بەرپەرچى ئەرستۆ، ھىشتا لە «بىكون» كۆنترمان ھەيە بۆ بەرپەرچ دانەۋەي ئەرستۆ كە ھى شىخى ئىسلام ئىبن تەيمىيە لە پەرتوۋكى (الرد على المنطقين).

(۱) الرد على الجهمية، عثمان بن سعيد الدارمي، قدم له و خرج أحاديثه: بدر البدر، الدار السلفية، الكويت، الطبعة الأولى: ۱۴۰۵ھ-۱۹۸۵م، (ص ۱۱۱).

لهسەر بنه‌مای نه‌وه‌ی که گوايه شه‌حرور خوازيارى هينانى شتى تازه‌يه، شتيک بهينيت که تهنانهت نه‌رستوش نه‌يگوتيت، تو بلئي چى بکات؟ ناخو پيه‌هست ده‌يت به وه‌ی نه‌رستو و ده‌لئ خوا زانستى هيچ شتيكى نيه جگه له زاتى خوئى؟ نه‌خير، نه‌ی چى تازه‌ی پيه؟ شه‌حرور ده‌لئت: "هەرگيز ناتوانين بلين خوا تهنانهت (ناگای) له‌خویشى هيه، چونکه به‌وشيوه ناگای خوا له زاتى خوا راقى تر و به‌به‌هاتر ده‌يت و توانايشى به‌سەر زاتيدا زال ده‌يت." (۱)

ليزهدا گه‌يشتوته سه‌رووى نه‌رستو، نه‌وه‌تا ده‌لئت: "خوا تهنانهت زانستى به‌خویشى نيه." وشه‌ی (ناگای) به‌کاره‌يناوه له برى زانين، که‌چى ده‌رپرینی ناگا له قورئاندا نه‌هاتووه و وشه‌ی زانست هاتووه بو ئهم باب‌ه‌تانه، ليزه‌شدا شه‌حرور له بنه‌ماکانى خویشى لايداوه که ده‌لئت: "خومان پيه‌هست ده‌که‌ين به‌وه‌ی ته‌نيا زاراوه قورئانيه‌کان به‌کاره‌ينين." (۲)

جا خوا لای شه‌حرور هيچ له‌باره‌ی خو‌شيه‌وه نازانيت، نيتر چو‌ن زانستى به جگه له‌خوئى هه‌يت، که‌چى خواى په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رمووت: ﴿وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يٰعِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ لِلنَّاسِ اٰخِذُوْنِیْ وَاُتٰی اِلٰهَیْنِ مِنْ دُوْنِ اِلٰهِ قَالَ سُبْحٰنَكَ مَا يَكُوْنُ لِیْ اَنْ اَقُوْلَ مَا لَيْسَ لِیْ بِحَقٍّ اِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِیْ نَفْسِیْ وَلَا اَعْلَمُ مَا فِیْ نَفْسِكَ اِنَّكَ اَنْتَ عَلٰمُ الْغُیُوْبِ﴾ (۳) واته: «له‌و ساته‌ی خوا ده‌پرسى له عيسای كورپى مه‌ريه‌م، نایا تو به‌و خه‌لكه‌ت وتووه که خو‌ت و دايكت وه‌كوو دوو خوا جگه له په‌روه‌ردگار په‌رستن؟ نه‌ویش ده‌فه‌رمووت: پاك و يي‌گه‌ردى بو تو هەرگيز مافى نه‌وه‌م نيه شتى وایان بچ بلیم، خو نه‌گه‌ر وتيتم ده‌يزانيت، له‌باره‌ی من و نه‌فس و ناخى منه‌وه هه‌موو

(۱) نحو اصول جديد للفقہ الاسلامي، (ص ۳۷).

(۲) الكتاب و القرآن، (ص ۷۸).

(۳) سورة المائدة، (الاية ۱۱۶).

شىتىك دەزانىت، من ھېچ لەبارەى پەنھانە كانى تۆ نازانم، يىگومانم لەوہى تۆ
ئەى پەرورەدگار زانائىنىت بە ھەموو جىھانە پەنھانە كان.»

دەى (اللہ) لاى شەحرور لەبارەى خۆيەو ھېچ نازانىت، بەلکىو تەنیا
زانستى گشتى ھەيە لەشۆەى ژمىريارى و بىرکاريە کەى شەحرور، ئىتر چۆن
لەبارەى بەندەکانىيەو شت بزانيت؟ ئەى شەحرور چى بە ماناي ئايەتە کەى
سەرەو دەکات، چى بە وتەى پەيامبەر عيسا دەکات ئە گەر خوا لەبارەى خۆى
و بەندەکانىيەو نەزانيت؟

جا ئەم پەرەو کە شەحرور گرتويەتى رزگارى ناکات لەو کىشەيەى ريشى
گرتوو و ئەوہيشى پىشتر باسى کرد کە ئاوہزى مرويى دەگەرپىتتەو بۆ
بنچىنەيە کى ماددى، بۆيە پىوستە لەسەرى کە ويستى مروفيش بداتە دەستى
خۆى، بيشىگەرپىتتەو بۆ بنچىنەيە کى ماددى نە گەر ويستى رىکخستنىکى
فەلسەفى بکات، لەوکاتەشدا ئەو دەسەلمىت کە کردارە کانى مروف لەلەين
خوای پەرورەدگارەو دروستکراون، مادام دەگەرئەو بۆ سەرچاوہيە کى ماددى
بەدپەيتراو، خۆ شەحرور ئەوہشى نکۆلى کرد کە خوا شتى وەها بزانيت پىش
رپوودانىان، نەک لە رپوانگەى ئەگەرى رپوودانەو و زانىنى گشتى، ئىتر
حالى گەيشتە ئەوہى نکۆلى زانستى خوای گەرە بکات تەنانەت بە زاتى
موبارە کى خويشى، ئەى ئەم جارە چۆن لە تەنگزى ھەتممىيەتى ماددە خۆى
دەرباز دەکات؟ کە ھېچ دەرجەيە کى نيە، کەواتە مانايە کى تروش بۆ باوہرى
خۆى زيادەدەکات کە ئاوتتەبوونى خوايە لەگەل بەدپەيتراو کانيدا (حلول).

با پىنکەوە باسەکانى ئاوتتەبوونى خوای گەرە لە بەدپەيتراو کاندا تەى
بکەين لاى شەحرور.. لە باسى دواتردا.

هه لوڤستى شه حروور له مهر ئاوڤته بوونى خوا له گه‌ل به ديهيتر او هه كانيدا (الحلول):

دهرپرینه كانى شه حروور زۆر زاراوه له خو ده گرت كه له پەرتوو كه
فەلسە فیه كاندا هەن، بەلام كه ورد دەبیتەو قەبارەى چه واشه كاریه كانیت
بۆت دەرده كه ویت و هیچ بپرگه و وشهیه كى زاراوه كانى له گه‌ل یه كتردا
پێكنین و له گه‌ل دەرپرینه فەلسە فیه كانیشدا نایه‌ته‌وه، هیچ شتیكى تازه و
تازه گەریشى لێ هه‌لنا كړیت، مه‌گەر وه‌كوو نه‌و پەندهى كه ده‌لیت: "ئاوه‌كه‌ى
لێل ده‌كات بۆ نه‌وه‌ى وا دەرپه‌كه‌ ویت كه قوولە"، له‌و میانه‌شدا بزانی چى
ده‌لیت له‌سه‌ر ئاوڤته‌بوونى خوا له به‌دیهیتر او هه‌ كانيدا (په‌نا به‌ خوا):

ده‌لیت: "الله ته‌نیا بوونه، واشدا ده‌نیین كه گواستن و پراگواستنى لیوه
سه‌رچاوه ده‌گرت، نه‌ك به‌شێك بیته‌ له‌ نه‌و، نه‌مه‌ش ئاوڤته‌بوونى وه‌ حده‌تولوجود
هه‌لده‌وه‌ شیتیت، جا له‌ كاتیكدا گواستن و پراگواستن به‌ی هه‌بوون پرونا ده‌ن،
كه‌واته نازانین و تینا گه‌ین وناشتوانین هیچ شتیك له‌بارەى خوا تیبگه‌ین به‌م
پێگه‌یه نه‌بیته‌." (۱)

لیرده‌ا به‌شیوه‌یه‌ك قسان ده‌كات كه هاومانای وته‌كانى «هێگه‌ل» بیته‌
به‌لام له‌ چه‌شنى چه‌سپاندنى بۆ چوونى نه‌رستۆ له‌ كاتیكدا هێگه‌ل ده‌یویست
له‌ سنووره‌كانى نه‌رستۆ دەرپه‌چیت، بۆ نه‌میش دواى لابردنى وته‌ زیاده‌كان
و گه‌ر په‌لاوژێكانى له‌ كو‌تاییدا گه‌یشته‌ به‌وه‌ى كه بلیته‌: "نه‌و جوولاه‌وه‌ى كه
ناجوولیته‌وه‌" كه هه‌مان وته‌ى نه‌رستۆیه، به‌هه‌رحال نه‌وه‌ى لیرده‌ا ده‌مانه‌ ویت

(۱) نحو أصول جدیدة للفقہ الاسلامی (ص ۳۸).

بىخەينە پروو بۇچوونى شەحرورە لەبارەى (وحدة الوجود) ھەم چەند دېرەدا
نەكۆلى لى دەكات، ناخۇ ئەم نەكۆلىيە بەردەوام دەيىت و نايە راست دەكات؟
شەحرور دەليىت:

"رۇخ: برىتييە لە ئەو عەقلەى كە مرۇف بەھۆيەو بىر لە شتەكان
و پروداوہەكان دەكاتەوہ. رۇخ نەمايندەى بوونى ھەستىارنىكى ھۆشيارى
مرۇفايەتييە بۇ بەشەر،^(۱) مەعرفە و تەشرىعش دەرەنجامى رۇخە كە
راستەوخۇ لە خواوہ ھاتوہ. "^(۲)

ناخۇ مەبەستى چى يىت لە برىگەى (راستەوخۇ لە خوداوە ھاتوہ)؟
خۇى ئەم دەرپرەنە رافە دەكات و دەليىت: "رۇخ: برىتييە لە نەھىشتىنى
دژەواتايىو پەيوەندى نىوان (المجرد = داپنراو)^(۳) و ھۆكارەكانى مەعرفەت و
شەرىعەت و جىنشينييە، كە راستەوخۇ لە خواوہ ھاتوہ، چونكە لە سىفاتى
خودايە. "^(۴)

ئەمەش بەروونى واتا رۇخى مرۇف لە سىفەتەكانى خودايە، جا شەحرور
بەردەوام دەيىت و دەليىت:

"پىوستە لەسەرمان ئەوہ لەبىر نەكەين كە مرۇف جىنشينيى خودايە لەسەر
زەويدا، لەبەر ئەمەش بەشىكى لە زاتى خوا تەنيا لە مرۇفدا ھەيە و لە باقى
زىندەوهرانى تردا نىيە، ئەويش رۇخە. مرۇف بووہتە جىنشينيى خوا لەسەر زەويدا

(۱) شەحرور جياوازى دەكات لەنىوان (مرۇفى بەشەر) و (مرۇفى ئىنسان) بۇيە ناچارىن وشەكان
وہكوو خۇى بھينىن بۇ ئەوہى مانا و مەبەستەكان بگاتە خوئەنەرى بەرپز ... (وہرگىر).

(۲) تجفیف منابع الإرهاب، (ص ۵۴).

(۳) المَجْرَد: ما يُدْرِك بالذَّهْن دون الحواس. (لېرەدا بۇ ماناى المجرىد وشەى داپنراو) بەكار ھىزاوہ،
چونكە تەجرىد واتە لە ھەموو شتىكى تر پالفتە و دامالراوہ، يان لە بابەتە ماددىيەكان خاليە، ئەو
شەئەى مرۇف بەزەين و ھۆشى پىتى دەكات، وەكوو ئيمان و باوہر ...

(۴) الكتاب و القرآن، (ص ۳۷۹)

و توانای به‌دهست هینانی زانیاری هیه، ده‌توانیت مد‌عرفه‌ت و ته‌شریعتیش بکات. (۱)

بهم قسه‌ی شه‌حروور بیت مروّف به‌شیک له‌ ذاتی خودای تیدایه، نه‌مه‌ش خودی مانای ناو‌ته‌بوونی خودای په‌رو‌رد‌گاره به‌ به‌دی‌هین‌راوه‌کانی (حلول) له‌ که گوايه شه‌حروور نکولی لی ده‌کرد! خو بهم تپروانینه بیت مروّف بو‌خوی خوداوه‌ندیکه، نه‌مه‌ نه‌و کابرایه‌بوو که ده‌یگوت: "ده‌نگی نه‌قل پیوسته‌هه‌میشه بل‌ندتر بیت به‌سەر ده‌نگۆله‌کانی نه‌زانیندا. (۲) یدی لی‌ره‌دا چ مانایه‌ک بو‌عه‌قل ده‌مین‌تیه‌وه؟ که باوه‌پت و‌ها بیت به‌شیک له‌ خوا له‌ مروّف‌دایه؟ ناخو هیچ ده‌رچه‌یه‌کی هیه بو‌ قوتاریبون له‌ باوه‌پ‌ی خاچه‌رستان له‌ به‌رجه‌سته‌کردنی خوا: (نهم په‌نه‌نایانه‌ش هه‌رگیز عه‌قلی مروّی توانای تیگه‌یشتنی نییه‌ لی!) (۳)

هه‌ربۆیه شه‌حروور پیداکره له‌سەر نه‌وه‌ی که (شتیکی هاویه‌ش له‌نیوان خوا و مروّف‌دا هیه، که رۆحه) (۴)، بۆیه به‌بی شه‌رم‌کردن هاتووه ده‌ل‌یت: "الله -به‌پ‌ی ته‌نزلی حه‌کیم- خوی سه‌لمان‌دووه به‌هوی پ‌ی به‌خشینی رۆح و خوی نوان‌دووه و پیشان داوه به‌شیوه‌ی مه‌جازی له‌ مروّف‌دا. (۵) سه‌یری نهم کابرایه! و‌ها باسی په‌رو‌رد‌گار ده‌کات و‌ه کوو بل‌یت مروّف‌تیکی دار‌ماوه که به‌هوی راهینانه‌کانی گه‌شه‌پیدانی مروّیییه‌وه گه‌یشتووه‌ته خو سه‌ندنه‌وه و هه‌ستانه‌وه، دواتر خوی نوان‌دووه و خوی سه‌لمان‌دووه، به‌دواشیدا ده‌ل‌یت: به‌پ‌ی ته‌نزلی حه‌کیم- واتا قورنانی پیروژ، نهم کابرایه به‌گریمانه باسی نه‌و په‌رو‌رد‌گاره ده‌کات که

(۱) الکتاب و القرآن، (ص ۳۹۰)

(۲) الإسلام و الإنسان، (ص ۱۳).

(۳) علم اللاهوت، بحسب معتقد الكنيسة القبطية الأرثوذكسية، ميخالی مينا، تقديم: يوساب الثاني، مطبعة الأمانة- مصر (۳۰۵/۱).

(۴) الکتاب و القرآن، (ص ۳۹۰)

(۵) القصص القراني، (۲۹۲/۱)

به‌دیه‌نهری ناسمانه‌کان و زه‌ویه‌کان و هه‌موو پیکهاته‌کانی نیتوانیشانه، که ده‌فهرمووت: ﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾^(۱).
واته: «ئه‌ی خه‌لکینه نیه‌هه‌زار و ناتاجن بۆ به‌خششه‌کانی خودای په‌روه‌ردگار، په‌روه‌ردگاریش ده‌وله‌مه‌ند و بینياز و شایسته‌ی سوپاسه.»

جا شه‌حروور به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستاوه بلیت له‌پرووی مه‌جازیه‌وه، به‌لکوو گه‌شته ئه‌و ناسته‌ی بلیت: "به‌لکوو خودی مروّف بریتیه له‌خوداوه‌ندیکی بچووک به‌مانا مه‌جازیه‌که‌ی."^(۲)

ناخۆ ئیتر چی مانایه‌ک مایه‌وه بۆ مه‌جاز کاتیک مروّفت گه‌یاند به‌ناستی خودای په‌روه‌ردگار؟ هه‌ر خۆی ده‌یگوت گوايه به‌شیکه‌ی تابه‌تی خوا له‌مروّفدا هه‌یه، که بریتیه له‌پروّح که پیکهاته‌ی نیه‌هه‌نگیره له‌نیتوان خوا و مروّفدا، ئه‌مه‌ش بۆئه‌وه‌ی له‌بابه‌تی ماده‌ه‌گه‌رای ده‌ریازی بییت و نازادی مروّفی به‌ندکردوه له‌سه‌ر بنه‌مای هاویه‌شبوونی له‌گه‌ل خۆی گه‌وره له‌سیفه‌تیک له‌سیفه‌ته‌کانیدا!

ئهم سیفه‌ته به‌پر‌سیاری هه‌موو ته‌شریعه‌که، دواتریش هه‌رشتیک که له‌لایه‌ن مروّفه‌وه ته‌شریع ده‌کرت خودی ته‌شریعی نیلاهییه! داخۆ مروّف هاویه‌ش نین له‌گه‌ل خودادا! یان وه‌کوو شه‌حروور ده‌لیت مروّف به‌شیکه‌ی بچووک له‌زاتی خوا! باشه ئیتر قسه‌کانی شه‌حروور چییان جیاوازه له‌(هر و بیانووی گاواره زیندیه‌کان، که بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌یان ده‌کرد ئه‌و پروّحه‌ی له‌گیانی عیسادا بریتی بووه له‌پروّحی زاتی خوا، هه‌ربۆیه له‌هه‌ر‌ساتیکدا خوا و‌یستبایی گوتاریک ناراسته‌ی مروّف بکات له‌سه‌ر زاری یه‌کێک له‌به‌نده‌کانیه‌وه ده‌دا، ئه‌وسا هه‌رچی فه‌رمانیکه‌ی کردبا ده‌یگوت و یاسا‌هه‌کانیش هه‌ر له‌سه‌ر

(۱) سورة الفاطر، الاية (۱۵).

(۲) القصص القرانی، (۲۹۲/۱).

زاری به‌نده‌کانییه‌وه ده‌گوت، نه‌وه‌ش بریتییه له‌و پ‌و‌ح‌دی که له توانای چاوی مرؤفدا نییه بیینیّت^(۱)، جا نه‌میش پ‌و‌ح به‌و مانایه ده‌چوړتیّت که هاوبه‌شه له‌نیوان هه‌موو مرؤفیکدا، نه‌وه‌ک ته‌نیا تاییه‌ت بیّت به‌ عیسیای کوړی مه‌ریه‌م یان که‌سانی تاییه‌تی تر.

به‌حسابی خۆی ده‌رچه‌یه‌کی فله‌سه‌فی په‌یدا کردووه بۆ هه‌تمییه‌تی^(۲) ماده‌ه تاکوو له‌و‌یه‌ه نازادی ویستی مرؤف په‌نکوړر بکات، به‌لام که‌وته ته‌نگه‌به‌رییه‌کی تره‌وه که بریتییه له‌ ناچاریتی له‌ هه‌ل‌ب‌ژاردن (الجبریه)، چونکه نه‌گه‌ر به‌ قسه‌ی شه‌حروور بیّت مرؤف سیفه‌ت‌گه‌ل‌یک‌ی خوا‌یی تی‌داییت - که تاییه‌تن به‌ ته‌شریع - ده‌ی نه‌مه وانا هه‌قیقه‌تی مرؤفه‌کان نییه یاسا و شه‌رعه‌که‌ی داناوه، به‌ل‌کوو خوا‌یه چونکه مرؤف له‌م چه‌مکه‌ی سیفاتدا وه‌کوو خوا‌یه یان هاوبه‌شی خوا‌یه، بۆیه ده‌توانیّت شه‌رع و یاسا دابنیّت‌ئ‌ه‌ی نه‌مه له‌لایه‌کی تره‌وه مانای وانیه که هه‌ر خوا شه‌رعه‌که‌ی داناو مرؤف ناچار‌یک‌ی بی به‌هایه؟! هه‌رچۆن پ‌و‌ح سیفه‌تی خوا‌یه که‌واییت هه‌رچی له‌ مرؤفه‌وه ده‌رچوو بریتین له‌ هی خوا، نه‌مه‌ش هه‌موو شه‌ریعه‌ته‌کان په‌ها و په‌وا ده‌کات (نه‌گه‌ر چی پر‌بن له‌ سته‌م و ته‌واو دژبه‌یه‌کیش بن له‌ گه‌ل مافه‌کانی خه‌ل‌ک) هیشتا هه‌ر بریتین له‌ یاسای نیلاهی، ده‌ی توخوا کام باوه‌پ‌ری جه‌بری له‌مه‌ی شه‌حروور جه‌بری تره‌؟ ناخۆ نیتر توانای هه‌ل‌ب‌ژاردنی مرؤف و به‌ر‌پ‌سیار‌یتی ب‌ژارده‌کانی خۆی له‌ کو‌یدا ده‌بیینیّت؟ کاتی‌ک به‌هۆی سیفه‌تی خوا‌یه‌وه به‌توانیّت یاسا و هوکمه‌کانی دابنیّت؟

نهم بۆ‌چوونه پ‌یک وته‌ی جه‌برییه‌کانه: (نکو‌لی هه‌قیقه‌تی کردار له‌ به‌نده

(۱) الرد علی الجهمیه و الزنادقة فیما شکوا فیہ من متشابه القرآن و تألوله علی غیر تأویلہ، أحمد بن حنبل، تحقیق: صبری بن سلامة شاهین، دار الثبات للنشر و التوزیع، الطبعة الأولى: ۱۴۲۴ هـ - ۲۰۰۳ م، (ص ۹۵).

(۲) سیفه‌ته‌له‌وشه‌ی (حتمیه) وه‌ر‌گیراوه،

و دانه‌پاللی په‌روهردگار)،^(۱) له‌سه‌رووی هه‌مووشیانوه‌پیشه‌وایان جه‌همی کورپی سه‌فوان: "هیچ که‌س به‌هیچ جوړنک کردار و کاری خوی نییه، هه‌مووی ته‌نیا هی (الله)یه"^(۲) جا شه‌حرورر به‌وه‌وه نه‌وه‌ستاوه که کرداره‌کانی به‌نده بداته پال په‌روهردگار، به‌لکوو ده‌لی دهرهاویشه‌یه کی خودی ذاتی (الله)یه! چونکه رۆح لای نه‌و سیفه‌تیکه له سیفاته‌کانی (الله)، جا نه‌پرسین نیتر نه‌و نازادییه‌ی بۆ مروّف باسی ده‌که‌یه‌ت له‌کوئدایه؟!

خو نه‌گه‌ر ویستی مروّف به‌رۆحیه‌وه سوڼگه‌بگړت که سیفه‌تیکه له سیفه‌ته‌کانی خوا (وه‌کوو شه‌حرورر ده‌لی) ده‌ی نیتر مانای فرمان و رینگریه‌کانی په‌روهردگار له‌کوئدایه؟ ناخ‌به‌قسه‌ی شه‌حرورر بیت خوا فرمانه‌کانی و نه‌هییه‌کانی پرووی له سیفه‌تیکه‌ی خوی کردووه! یان به‌شیک له ذاتی خوی! جا نه‌م قسانه‌چ جیاوازیه‌کی هیه له‌گه‌ل قسه‌کانی حه‌للاجدا؟

ألقاه في اليم مكتوفا وقال له إياك إياك أن تبتل بالماء

واتا: ده‌ستی به‌سته‌وه و فرییدایه نیو پرووباره‌که‌ی نه‌وجا ده‌لیت نه‌که‌یت، نه‌که‌یت، ته‌ر بیت به‌ناوه‌که‌ی.

نه‌مه نه‌و باوه‌رپه‌یه که شه‌حرورر هاتووه بیروباوه‌رپی موسلمانانی پی راست بکاته‌وه! که‌وا بیر بکه‌نه‌وه سه‌لمانندی بوونی خودای گه‌وره پی به‌لگه‌یه و تیمان هیچ به‌ند نییه به‌زانسته‌وه، سه‌ره‌نجام گومان بکه‌ن له بوونی خودای په‌روهردگار. که‌چی له‌هه‌مان کاتدا وه‌ها ببینن که په‌رتوکه‌کانی جه‌نابی

(۱) الملل و النحل، محمد بن عبدالکریم الشهرستاني، صححه: أحمد فهمي محمد، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الثانية: ۱۹۹۲م، ص(۷۲/۱).

(۲) مقالات الإسلاميين، واختلاف المصلين، أبو الحسن الأشعري، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد، المكتبة المصرية، صيدا-بيروت، ۱۴۱۱هـ - ۱۹۹۰م، (۳۳۸/۱).

شەحرور تايىبەتمەندىن بە بنەما زانستىيە كانىيەۋە!

يان باۋەرپى خەلگ لارىكاتەۋە بۆنەۋەي كە (الله) ھىچ لەبارەي وردەكارى
روداۋەكان نازانىت، غەيب نازانىت بەشۋەيەكى گشتى و ئەگەرەكان نەيىت،
ھىچ قەدەرئىكى نىيە و ھىچ لە قەدەرەكان نەنوسىۋەتەۋە كە پرو ددەن، لەپەنادا
باۋەرپان وايىت كە مەرۋف بەشېكە لە زاتى خوا و ھاۋبەشە لە سىفەتەكانىدا،
خوا بە بەدەيىنەنى مەرۋف خودايەتى خۆي چەسپاندوۋە، ھەموو بوون برىتييە
لە وتەي خوا و بوونى مەوجودە دەرەكىيەكان برىتىن لە بوونى ئىلاھى!

لېرەدا پىي دەوترىت: ئەي بۆ باۋەر بەخوا بىكەين لەكاتىكدا ھىچ پىيۋىستى
بە بەلگە نىيە ۋەكوو بانگەشەي دەكەيت؟! ئەي شەحرور بۆچى نزا و پارانەۋە
دەكەيت لە خوا، لەكاتىكدا خۆت دەلېيت خوا لە وردەكارى شتەكان نازانىت؟!
مەگەر بە ئەگەر و مەگەر نەيىت؟! ئەي چۆن دەلېيت خوا بەدەيىنەنەرە بۆ
شتانىك لە گەردووندا كە نايانازانىت و نەشۋىستوۋە ھەبن؟! لەھەمان كاتدا لە
بەدەيىنەراۋەكاندا بەشېك لە زاتى خوا ھەيە؟!

جا بىرتان بەيىنمەۋە ئەم كابرايە ئەۋەيە كە دەيوت: "فوقەھاكانى ئىسلام
خۆيان بە شەرىكى خوا كەردوۋە!"^(۱) بەلام خۆي لەبىر كەردوۋە! كە بەرپرونى
دەلېت مەرۋف مەشېكى تەۋاۋەتى زاتى خوايە و سىفەتېكى خوايە، لەھەمان
كاتدا بانگەشەي ناراست دەكات بۆ مۇسلمانان و دەلېت: "سىستەمى توراس لە
پەرتوۋكە فىقھىيەكاندا پەيامبەريان كەردوۋە بە ھاۋبەشى خوا لە پەرتراويدا."^(۲)
قسەكەي خۆي لەبىر كەردوۋەتەۋە كە دەلېت: "لېرەدا شتېكى ھاۋبەش ھەيە
لەنئوان مەرۋف و (الله)دا، كە برىتييە لە رۆج."^(۳) ئەۋەتا خۆي بانگەشەي

(۱) الدين والسلطة: ص ۱۸۷

(۲) كذا في المصدر.

(۳) الكتاب والقران، (ص ۳۹۰).

ئەۋە دەكات كە پەرۋەردگار و مەرۋف لە شتىكدا ھاۋىيەش و شەرىكن، كە رۋحە، بەلكوو وتىشى بەشىكە لە زاتى خوا، كەۋاتە لای شەحرور مەرۋفەكان ھاۋىيەشى خوان لە زات و سىفات و رۋحدا، بەو بيانۋەش دەيوت كە مەرۋف ئازادە چونكە ھاۋىيەشى خوايە لە رۋحدا! چاۋى لەۋانەى خۆى دادەخات و بەچاۋىكى ترەۋە سەيرى جگە لەخۆى دەكات بۆئەۋەى درۋيان بۆ ھەلبەستىت و بلىت: "فوقەھاكان قسە بە ناۋى خواۋە دەكەن!"^(۱)

لېرەدا ھىچ پىۋىست ناكات پەلبھاۋىن بۆ پروونكردەۋەى پوۋچەل و لەناۋىرەكانى باۋەرپى ئىسلام بەورد و درشت، بۆئەۋەى شەحرور نەلىت ئەم قسانە من پەيۋەست ناكات و لىكدانەۋەى تايبەت يان خويندەۋەى سەردەميانەم ھەيە بۆيان -بە بانگەشەى خۆى- بەلكوو لەسەر ئەو بنەمايەى (ھەركەس خۆى دادۋەرى خۆى يىت ستمەى لى ناكرت) لەگەلدا دەرۋىن، ئەۋەتا شەحرور لەژىر ناۋىشانى «شېركى جەستەگەرايى (التجسيد)^(۲) لىخۆشبوۋنى نىيە.»:

(گەراينەۋە بۆ تەنزىلى ھەكىم -قورئان- بۆمان پروونبويەۋە كە لەبارەى جۆرىك لەجۆرەكانى شېرىك دەۋىت، بە پىناسەيەكى زۆر ورد، ئەۋىش برىتييە لە شېركى جەستەگەرايى، كە برىتييە لە پىدانى دوورىيەكانى كات و شوۋىن و ماددەى سنووردار بۆ اللە)^(۳)

ئايا ئەمە ئەو قسەى خۆى ناگرىتەۋە كە دەلىت: "لەنىۋان مەرۋف و (اللە) ھاۋىيەشى زاتى و سىفەتى و رۋح ھەيە؟!

(۱) القصص القرانى (۱/۱۰۰)

(۲) بەشۋەيەكى گشتى بەۋانە دەۋىت كە_المجسمة، ن، ھەندىك كاتىش ئەھلى ھەۋا و بىدعەبە (ئەھلى سۈننەت دەلىت المجسمة)!

(۳) أم الكتاب، ص (۱۰۰).

دهی یان نهوویه که نهم کابرایه زهینی به گهر دهخات بۆ شیکاری و دواتر سهری له تیگهشتنیکی وههاوه دهردهکات خۆشی نازانی چیه! ههریویه ههموو جارێک دهکهوتنه نهم دژیه کانهوه، لهم جی پینه دهکهیت نهوجیی تری ههلهوهشینیهوه، یاخود نهوویه خۆی گیرۆدهی قوولبونهوهیه ک کردووه که بالاتره له پیداجوونهوه و پاشگهزبونهوه، لهههمان کاتدا هات وههوار بهسهر خهڵکانی تردا دهکات گوايه له دژیه کیدان و بهناوی خواوه قسان دهکهن، زمان حالی شهحرور بهبالای خۆیدا وا دههۆنیهوه که:

وَيَسْمَعْ مِنْ سِوَاكَ الشَّيْءَ عِنْدِي فَتَفْعَلْهُ؛ فَيَحْسُنْ مِنْكَ ذَاكَ!

واتا: جگه له تۆ ههرکیی تر بیکات لام ناشیرینه، نهووهشی له تۆوه دهرکهوێت ههرچی بیته ههر جوانه.

بهراستی نههمی شهحرور دهیکات پێی ناوتریت ئیجتهد، چونکه ئیجتهد لهنیوان پێکان و نهپیکاندایه، نهک لهنیوان کوفر و ئیمان، لهملا کوفر بکات و سهری بخات و بریوانوی بۆ بهینیتهوه، ناویشی لی بنیت بنهمای تازه و خۆتندنهوی سهردهمیانه، کهچی دهریکهویت تهنیا کۆمهلیک چهواشهکاری نهنگه و هیچی تر.

باشه نهگهر حال و باری نهوها وێرانه بیته له بابتهکانی باوه، ناخۆ له بوارهکانی تردا چۆن بیته؟ نهگهر نههمه قسه و بۆچوونی بیته له بواری ئیمان بهخوا و سیفاتهکانی نهی له بوارهکانی تری وهکوو پایهکانی ئیمان چی بلیته و چۆن بیته!

با پێکهوه گوزهرێک بهناوی غهیب و پهنهانهکاندا بکهین له گهڵ شهحروردا، بزانیین لهمهدا چی دهلیته.

بنەما پەنھانەكان:

مەرج نىيە خوينەر ھەمىشە مەتھانە بىكات بە ناۋى زىل و زەبەلاخ و ناۋىشەنى
پازاۋە كە لەلايەن زۆرىك لە نووسەرەنەۋە پەۋاجى پى دەدرىت، بۇ نەمۇنە
بنەماي زەمانزانى يان خويندەنەۋە سەردەمىيەنە و ھاۋىشەۋەكانى، چۈنكە
ھەندىك ۋەھا تىگەيشتون كە ئەمانە لىقەن لە بۋارەكانى پىسپۆرپەتى لەۋ
ماۋەي كە پىسپۆرپەيە زانستىيەكان بەرلاۋ بوون، چۈنكە ئاراستەي زەين دەكات
كە گومانى وايىت ئەمانە بنەما و پىيەندى تايەتەيان ھەيە كە زانا بلىمەتەكان
و پەخنەگرە بەتواناكان كۆكن لەگەلدا، لەگەل ئەمەشدا شۆكى نۆنگەرى
توۋش دەيىت و زاراۋەي (خويندەنەۋەي سەردەمىيەنە) كارىگەرى لەسەر دەروۋنى
خوينەر دەكات و گەۋرە و بالا دىتە پىش چاۋ، يان خەرمەنەيەكى دەرۋشاۋەي
پىسپۆرپەيە ئەكادىمىيەكان، كە وىناكە دەگاتە ئەۋ ئاستەي خەلك وادەزانن لە
پەلەي پىداچوۋنەۋە و خويندەنەۋە بۇ قەسەكانيان دەرچوۋنە و باللاترن، چ بگات
بەۋەي بلىيت با لىيان بىيچىنەۋە و پەخنەيان لى بگرىن!

بەلكوۋ بابەتەكە لەۋە دەرناچىت كە ئەۋ بانگەشەي (بنەماي زانستى،
خويندەنەۋەي سەردەمىيەنە، ھتە) تەنبا پەردەيەكە بۇ شاردنەۋە و خۆل لە چاۋكردنى
خەلكى لەمەر پەخنە و دارمانى بۇچوۋنەكانيان، ئەم فىلەش بنەماي پەنھانى
لە پىشتەۋەيە، چۈنكە لەكاتى گەپانەۋە بۇ زۆرىك لە سەرچاۋە بەكارھاتوۋەكان
لەلايەن نووسەرەكانەۋە دەبىنىت خودى نووسەرەكە پىۋەي پەيۋەست نەبۋە، خۆ
ئەگەر پەيۋەست يىت بە بنەماكانىشەۋە ھىچ بەرھەمىكى نايىت، ئەۋسا بۆت
دەردەكەۋىت ئەم ناۋىشانە زلانە تەنبا رىكلامىكە و كۆكردنەۋەي كۆمەلىك
بانگەشە و زانىارىيە نەك كپۆكى بابەت و رافەكارىيەكان، بۆيە ئاكامى

گالە گال تەنیا خاوەنە کە ی دە گرتتەو، وە دادوهری راستەقینە بە سەر نووسەرە کەو، ئەو بنەما پەنھانەن کە بە پاشکاوانە نایانخاتە پوو و نالیت کە ئەو نامانجی راستەقینەیت، لە کاتی کدا بە وردبوونەو بۆت دەردە کەوێت ئەو بنەما پەنھانەن کاریگەرییەکی زۆر بە ھێزیان لە سەر پەوشی نووسین و نووسەرە کە ھەیە.

بیگومان لێرەدا شەحروور باسی کۆمەڵیک بنەمای بۆ خۆی کردووە کە گواپە پەرەیان دەکات لە پەرتوو کە کانیدا، بەتایبەتی (لایەنە زمانەوانییەکان)، بەلام لە راستیدا کۆمەڵیک بنەمای تری پەنھان زالن بە سەر پەرتوو کە کانیدا، ھەر ئەوانەشن پێوھری یە کەم بۆ یەکلایی کردنەوێ بۆچوون و ناکامی دیدگا کانی، ئەلبەتە ئەگەر بلین بنەما پەنھانەکان دوورن لە شیواندن و ناروونی ھیشتا دەبینی لە سەرچاوە پەسەنە کە یەو وەری نەگرتووە - ئەلبەتە ئەگەر بزانی ت سەرچاوە کە کامە یە - چونکە بە ناسانی ئەو دەبینیت کە زۆرێک لە زانیارییەکانی لە پێگە ی «ویکیپیدیاو، و ئینسایکلۆپیدیا» وە ھیناوە،^(۱) ھەندیک جاریش لە زنجیرە بەرنامە و بابەتەکانی کە نالی تەلەفزیۆنی ناشنال جیوگرافیک ھیناوی.^(۲)

ھەر بۆیە بپاردان لە سەر شەحروور ئەگەر بە پێی بنەما ناشکرانی خۆی بیت کە دەلیت، سەر دە کیشیت بۆ ئەو ی لێی تی نەگەیت و نەتوانیت پێشبینی و وردبینیت ھەبیت کە چی دەلیت، ئەمەش بۆ نەنگی ئەو دەگەر پێتەو شتیک دەلیت نازانیت چۆن رافە و پێکەو لکانی بۆ بکەیت لە گەل بابەتی پێش و پاشدا، ئەو ش راستییە کمان بۆ پروون دەکاتەو کە شەحروور لە سنوورێکی دیاریکراوی بنەماداردا قسە ناکات، بە لکەو تەنیا کۆمەڵیک ھەلبەست و چەواشە کارییە و بە پێی کۆمەڵیک بنەما دەتوانی لە یەکیان بەدیتەو کە

(۱) تەماشای کتێبی خۆی بکە: القصص القرانی (۲۰۸/۱، ۲۶۶)

(۲) سەرچاوە ی پێشوو: (۲۴۳/۱).

بەنزىكەسى لە گەل وړپنه كانيدا بگونجيت، ئەوسا دواى ناشكرا كړدى بنه ما په نهانه كان و ليكدانه وه كان له وانه يه خوښه ربتوانيت دادوه رى بكات به سهريدا لهم په رتووك بو شو په رتووك.

جا به گشتى گفتوگو كانى له سهر بنه مايه كى شارواه دهر وات بو لار كړدنه وهى ماناى ده قىكى ديارى كرا، نه لېته ته نه گهر په رتووكه كه له گەل ناوهر پو كه كيدا بگونجيت و ههول ببات كه دژيه كى لى دهر نه كه وړت، كه چى هم ديسان وه له به ردهم چهندين بنه ماي رپژكارودا خوى ده بينيته وه كه تييدا چاوى له خەلكى تر كړدوه و داهينانى خوشى نيه، ليره دا شه حروور هه وليداوه كه يارى به مانا كانى زارواه كان و دهقه كان بكات بوئنه وهى مانا كانى به لار دبا ببات بو مەرامى خوى، چونكه جگه لهم كه سانى تر ده زانن كه ئەم جوړه دهر پرېنانه نامون به دهقه كان و خودى نه مېش ئەوهى ناشكرا كړدوه كه به ته واوى دامالپراوه له توراس و له سفره وه دهستى به رپنگه تازهى سهرده ميانه كهى خوى كړدوه.

جا تيپينى ئەوه ده كه يت زور جار كوومه ليك وشەى هاومانا ريز ده كات به سهر يه كدا له قسه كانيدا، وه كوو (صيرورة و سيرورة)، يان دهر پرېنى (منع الترادف) و (منع الحشو) و (السياق) و ... هتد، كاتيك لهم دهر پرېنانهى ورد ده بېته وه بو ت دهرده كه وړت ته نيا وشه ريز كړدنه وهيه و هيچى تر، ته نيا بو ناواز و هوړيه تا واده ريكه وړت له زهينى گورنگراند كه كابرايه كى خوښه وار و به ناگايه، نه گينا هيچ په يوه ندييان به باس و كړو كى بابته كه وه نيه، هيچ خزمه تيكى گەيشتن به نه نجامى باسه كه ناكات، به لكوو ته نيا كه وليكه بو شاردنه وهى بنه ما په نهانه كان كه به سهر ته رزه كان ييه وه زال و ئامانجيش ههر ئەمەيه.

نهو سیستمه شاروانه کپوکی تهرزه کانی شه حروورن نهک قسه زهریق و بهریقه کان، نهو هشی دهی ده خات له زاراهه ریزکراوه کاندای ته نیا بو لی تیگدانه، هریویه سهرقالبوون به زاراهه و وشه ریزکراوه کانیهوه سهرقالبوونته به پروک هشی باسه کان و دوورت ده خات هوه له کپوکی بابته و نامانجه که و سهرقالبوونته به پراویزه کان له بری دهقه کان، نهی باشه نه م سیستمه پنهانانه ی پشت شه حروور چین؟

با سهریکیش له داستانی سیستمه شاراهه کانی پشت نامانج و به ره مه کانی شه حروور بدهین، تا بزاین چی ده گوزهریت، له بابته ی دواتردا.

داروينىزىم، جەھىمىزىم و جگە لەوانەش:

شەحرور دەلىت: "بەپىي خوتىندەۋى پىشومان ۋاپىيىست دەكات كە تىگەشتىنمان لە دابەزىندراۋى جەكىم - قورئان - تەنبا لەژىر پۇشناي زانىست و زانىارى سەردەمەۋە دەيىت. "(۱) جا لە پوانگەي ئەم بىر و باۋەرەۋە پىش بەلگەھىنانەۋە دەلىت: "مرۇف بە چەند قۇناغىكى جياۋازدا تىپەر بوۋە ھەر لە مەيمونەۋە كە لەسەر چوار پى پۇشستوۋە ھەتاۋەكوو گەيشتوۋە بە شىۋەي مرۇقى ئىيىستا. "(۲) ھەرۋەھا لەسەر ئەم بىنەمايەش قۇناغەكانى پىشكەۋتنى مرۇف دابەش دەكات بۇ چەن جۇرئكى مرۇف. ئەۋەتا ئەلنى: لىرەدا مرۇقى (بەشەر) ھەن كە لەخۇلى پىكھاتەكانى زەۋىيەۋە دروست كراۋە و مرۇقى (ئادەمى) ھەن لە خۇلە و ژىر و تىگەيشتوۋە، كۇتا جۇرىش مرۇقى (ئىنسان)ە كە ھەر لە خۇل بەدەيىتىراۋە و عاقلە و نەركى لەسەرشانە و زمان و بىر كەردنەۋە و پەيۋەندىكەردنى بە دەۋرۋىرەۋە ھەيە. "(۳)

جا لەسەر ئەۋ بىنەمايەش يىت: ئادەم پىش مرۇقى (ئىنسان) و دۋاي مرۇقى (بەشەر) بوۋە. "(۴) جا بە دىدگاي شەحرور ئادەم كەسىكى مرۇف نىيە، بەلكوۋ تىروانىنى خۇي بۇ ئادەم دەكات و دەلىت:

"ئادەم بىرىيە لە دەپرېنىك بۇ كۆمەلىك بەشەر كە لەگەل كۆمەلىكى

(۱) القصص القرآني، (۲۴۲/۱).

(۲) القصص القرآني، (۲۵۵/۱).

(۳) القصص القرآني، (۲۵۷/۱).

(۴) القصص القرآني، (۲۵۷/۱).

تردا ژياون و بە تېپەرپوونى كات لەناوچوون.^(۱)

"ئادەم برىتييه لە قوناغىكى نېوئەند لەنيوان ئينسان و بەشەردا نەك مەرۆڤىكى
خاوەن كەسايەتتى تايبەت بوويت.^(۲)

هەر ئەمەش نەينى ئەو قەسەيتى كە دەلێت: "نوح (عليه سلام) يەكەم
مەرۆڤى جوړى (بەشەرە) كە وەحى بۆهاتبێت و يەكەمىن پەيوەندى ئاسمان
لەپرىگەى سروشتەو بەشپەوى راستەوخۆ بۆ مەرۆڤ هاتبێت برىتييه لە پەيامهين
نوح (عليه سلام) و لە ئەوشەو سەرەتاي قەسەكردنى مەرۆڤ دەستى پىكردووە،
هەرەكوو بىروباوەرى پۆژەهلەتى ناوەرەست بوو، جا خاوەنى زمانىكى سادەبوون
كە تەنيا بە كۆمەلێك وشەى زۆر سادە دواون.^(۳)

ئەو پىيانىيە كە ئادەم كەسىك بوو يیت، لەكاتىكدا خواى گەورە باسى
ئادەم وەكوو مەرۆڤ و كەسىك دەكات و پەرەردگار قەسەى لەگەڵدا فەرموو،
كەوايێت پەيامبەرىشە، بەمپىش شەحرور نكۆلى لە پىغەمبەرايەتى ئادەم
دەكات. خواى گەورە دەفەرمووت: ﴿فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ
إِنَّهُ هُوَ الْتَوَّابُ الرَّحِيمُ﴾^(۴) واتا: «ئەو بوو ئادەم موناجاتى پەرەردگارى كرد
و داواى لىخۆشبوونى كرد.»

لێرەو پرسیارەكەى (صادق جلال العظم) كە يەكێكە لە سەرخەرانى بىردۆزى
داروين و راستگۆيە لەگەڵ باوەرپەكەى خۆیدا، پرسیارەكەى پووبەپووى
هاوشپەكانى شەحرور دەكاتەو كە دەلێت: "ئەگەر ئێمە سازشمان لەو
بىروباوەرمان لەبارەى ئادەم و حەوا كرد لە بەرژەوئەندى تىروانىيىكى زانستیدا

(۱) القصص القرآني، (۱/۲۵۸).

(۲) القصص القرآني، (۱/۲۵۸).

(۳) الكتاب والقرآن، (۶۷۷).

(۴) سورة [البقرة: ۳۷].

له‌باره‌ی بنچینه‌ی مرۆفه‌وه، ئه‌ی بۆچی سازش نه‌که‌ین له‌و بیروباوه‌ڕه‌مان ده‌باره‌ی به‌هه‌شت و دۆزه‌خ؟ له‌کاتی‌که‌دا باش ده‌زانین که هه‌موو بیروباوه‌ڕه‌کان به‌شیکی جیا‌نه‌ کراوه‌یه له‌و وته‌یه‌ی په‌روه‌ردگار که دایه‌به‌زاندووه. ^(۱)

شه‌حروور به‌مه‌شه‌وه نه‌وه‌ستاوه، به‌لکوو ده‌لیت:

”به‌دُنیا‌یی‌یه‌وه می‌ژووی مرۆفایه‌تی له‌ جیا‌بو‌نه‌وه‌ی شان‌شی‌نی ئاژه‌له‌کانه‌وه ده‌ستی پێ‌کردووه، می‌ژووی پا‌لاوتنی زما‌نه‌وانی به‌ گوا‌سته‌نه‌وه له‌ په‌یوه‌ندیی سروشتی له‌نیوان ده‌نگ و واتاوه بۆ په‌یوه‌ندییه‌کی زاراوه‌یی، ئه‌وجا مرۆفیش له‌وه‌و‌پیش نا‌حالی بووه. ^(۲)

جا له‌به‌رئه‌وه‌ی قو‌ناغی (مرۆفی ئینسان) له‌لای شه‌حروور دوا‌ی قو‌ناغی (مرۆفی ئاده‌می) ده‌ستی پێ‌کردووه. هه‌ربۆیه په‌یا‌مبه‌ر ئاده‌م (علیه سلام) به‌شی‌ک بووه له‌شان‌شی‌نی ئاژه‌له‌کان و کاتی‌ک ده‌لیت: ”نوح (علیه سلام) زما‌نی‌کی ساده‌ی زانیوه له‌ ساده‌ترین شی‌واژه‌کان!“ که‌واته ئاده‌م (علیه سلام) له‌و جو‌ره مرۆفانه‌بووه که هیچ شتی‌ک تی‌نه‌گه‌یشتووه، چون‌که جو‌ری مرۆفه‌کانی پیش نوح (علیه سلام) بووه و زما‌نی‌کی پاک و پاراوی نه‌بووه. ئه‌مه‌ش دژه مانا و مه‌به‌سته له‌گه‌ڵ وته‌ی خوا‌ی په‌روه‌ردگار: ﴿قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾ ^(۳). واته: ”په‌روه‌ردگار! ئیمه سته‌ممان له‌ خو‌ما کرد، سا ئه‌گه‌ر لی‌مان نه‌بووریت ئه‌وا له‌ مایه‌پوو‌چان ده‌بین.“ شه‌حروور ئه‌م پاراوی زما‌نه‌ی کردووه‌ته خالی جیا‌وازی له‌نیوان «مرۆفی ئاده‌می و مرۆفی ئینسانی». گوا‌یه مرۆفی ئینسان ئه‌رک‌داره (مکلف) به‌پێ‌چه‌وانه‌ی مرۆفی ئاده‌می‌یه‌وه، ئه‌مه‌ش دژ یه‌که له‌به‌رانه‌ر وته‌ی خوا‌ی په‌روه‌ردگار

(۱) نقد الفكر الديني، صادق جلال العظم، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت - لبنان، الطبعة الثانية: ۱۹۷۰م، (ص ۳۲).

(۲) الإنسان والإيمان، (ص ۳۵۲).

(۳) سورة [الأعراف: ۲۳].

که ده‌فرمودیت: ﴿وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ﴾ (۱) ثُمَّ أَجْتَبَهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ (۱). وانا: «نادهم سه‌ریچی په‌روهردگاری کرد و سه‌رگه‌ردان بوو، پاشان په‌روهردگاری هه‌لیبژارد و تۆبه‌ی لی وهرگرت و پینمایی کرد.»

بۆیه هیچ پینگه‌یه‌ک نییه بو‌فرمان و پینگری لیکردن و پروودانی تاوان و ته‌ویه‌کردن، ئیلا مه‌گه‌ر له‌لایهن که‌سیکه‌وه بیت که له‌گوتاری خواهی و گفتوگو تیده‌گات و وه‌لام ده‌داته‌وه.

پاشان شه‌حرور ده‌ست ده‌کات به‌ پروونکردنه‌وی تیروانینه‌کانی بو پیشکه‌وتنی ثایینه‌کان و ده‌لیت:

"له‌کاتی‌کدا که مرو‌ف به‌پرووداوه‌کانی ده‌روبه‌ریدا پروانی وه‌کوو هه‌وره بروسکه و هه‌وره تریشقه و باران و نه‌ستیره‌کان و با و په‌یه‌ستی کردنه‌وه به هه‌سته ناوه‌کییه‌کانی خۆی، وه‌کوو برستی و تیروون و چیژبینین و نازار و ترس. سه‌ره‌تای په‌رستنی سروشت (جگه‌ له‌ الله په‌رستی) ده‌رکه‌وتوه به بیانووی نه‌وه‌ی که‌ خوایه‌تی دیارده‌کانی سروشت زاله‌ به‌سه‌ر هه‌سته‌کانی مرو‌فه‌وه به‌بوون و نه‌بوون." (۲)

پاشان به‌رده‌وام ده‌بیت:

"پاشان له‌گه‌ل پیشکه‌وتنی کۆمه‌لگه (مرو‌فه‌ ئینسانی) به‌کان پسپۆری خواوه‌نده‌کانیش پیشکه‌وت، کۆمه‌له‌ ناوکی جیاوازیان بو‌ دانرا، وه‌ک نه‌ستیره ... و، له‌گه‌ل پیشکه‌وتنی ئامرازه‌کانی به‌ره‌مه‌یناندا دیاریکردنی خواوه‌نده‌کان به‌ته‌واوه‌تی ده‌ستنیشان کران." (۳)

(۱) سورة [طه: ۱۲۱-۱۲۲].

(۲) الإسلام والإيمان، (ص ۳۵۲).

(۳) الإسلام والإيمان، (ص ۳۵۳).

شەحرور پىيى واىە كە باۋەرى ھاۋەل بېرىاردان يە كەم باۋەربوۋە لە مرۇفدا
و يە كەمىن دەرھاۋىشتەى تىگەيشتى مرۇقبوۋە. ھەرۋەھا يە كەمىن تواناى
تىگەيشتى بوۋە، بەلام يە كخاۋەرەستى برىتییە لەقۇناغىكى دواتر، دواى
پىشكەۋتنى ھزرى (مرۇفە نىنسانەكان) ھەريۋىە بەپراشكاۋانە دەلىت:
"ئىسلامىك كە تەۋحىدى خۋاى لەخۇگرتبىت، سەرەتا لە سەردەمى نوح
(عليه سلام) دەستى پىكردوۋە." ^(۱) بەم پىيەش ئادەم (عليه سلام) كەسىكى
يە كخاۋەرەست نەبوۋە، ئەمەش پىچەۋانەى دەقى قورئانە دەفەرموۋىت: ئادەم
(عليه سلام) داۋاى لىخۇشبوۋنى كىردوۋە، پەرۋەردگار ھەلىبژاردوۋە و خۋى و
خىزانە كەيشى لەسەر يە كخاۋەرەستى بوۋن، بەلام شەحرور بابەتە كە بەتەۋاۋەتى
ئاۋمژوۋ دەكاتەۋە، ھاۋەل بېرىاردان (شېرك) دەكاتە بنچىنەى باۋەرى
مرۇف، بەپىچۋانەى تەۋحىدەۋە كەبەلاى ئەۋەدە دواتر ھاتوۋە، بەلام لەپىشدا
بۇچۈنە كەى بەشۋازى گرېمانەىى دانائە و بەئامانجى ھەلۋەشانەۋى ئەۋەى
كە قورئان باسى كىردوۋە تاكوۋ تىكەلى بىكات لەگەل بىرو بۇچۈنەكانى
خۇيدا بىيەننەتەۋە.

ئەمەيشى كە شەحرور دەلىت تەنبا برىتییە لە تازە كىردنەۋەى ئەۋ بۇچۈنەى
كە داروین ھەيبوۋە سەبارەت بەئايىنەكان. ئەبىنن داروین دەلىت: "ھەرلە سەرەتاى
دەستپىكردنى تواناى تايبەت بە ئەندىشە و سەرسوۋرمان و فزۋلى - سەرەپراى
ئەۋ ھەندە تواناى كە ھەيبوۋە بۇ بىر كىردنەۋە- كە بەشۋازىكى لاۋەكى،
ئەۋكاتە مرۇف بە سىروشتى خۋى پىۋىستى زۆرى بەتىگەشتن ھەبوۋە بۇ ئەۋ
بارودۇخەى كە لە دەۋرەبىرىدا دەگوزەرت، سا لەبەر ئەۋەش ئەركى خۋىەتى
خەملاندنىكى شارائە بىكات لەمەر باسى وجود و بوۋن." ^(۲)

(۱) الإسلام والإيمان، (ص ۳۵۳).

(۲) نشأة الإنسان، تشارلز داروین، ترجمة وتقديم: مجدي محمود المليجي، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ۲۰۰۵م، (۲۴۹/۱).

هەتاوێ کوو ئەوێ کە دەلیت: "هەمان ئەوتوانا بەهێزانی کە مرۆفی لەسەرەتاوێ هەیبووێ ئاراستەێ کردووێ بۆ باوەرپێتان بە لایەنە پۆحییە شاراوێکان و پاشان پیرۆزکردنی کۆرانی و پاشان بۆباوەرپوون بە کۆمەلێک پەرستراو، لە کۆتایشدا بۆ باوەرپێتان بە پەرستراوێکی تاکوتەنیا -خۆ دەکرێت ئەوها ئاراستەێ کردیێت مادام هیشتا توانای بیرکردنە و خەمڵاندنی لاوازی و سەرەتاییە- دەکرێت هەر ئەوێ ئاراستەێ کردیێت بۆ خوارافات و کلتوری نامۆ و جیاوازی." (۱)

ئەوێ داروین پێیوایە کە بیرکردنەوێ مرۆفەکان بەباوەرپێتان و بەکاراکتەرە پۆحییەکان دەستی پێکردووێ و پەرەیسەندووێ بۆ بیرۆکەێ باوەرپێتان بەچەند پەرستراوێکی جیاوازی، پاشان باوەرپێتان بەخوایەکی تاک و تەنیا، ئەمەش لەجۆری خوارافات و کۆمەلێک عاداتی نامۆ دادەنیت، هەربۆیە پێیوایە دەکرێت لەداهاتووشدا ئەم خوارافاتانە دووبارە بکاتەوێ.

هەرلێرەیشەوێ گرفتێک بۆ هەندێ کەس دروست بووێ لەسەر ئەم وتەییە داروین! دەلین گواهی داروین دانی بە بوونی بەدیھێنەرێک (الخالق) دا ناوێ لەپەریتووکێ (أصل الأنواع) دا کاتیێک دەلیت: "لێرەدا بێنگومان جوانی و بێندیەک لەم پوانگەوێ بۆ ژیانەییە کە بەهۆی هێزە جیاوازیەکانی بەدیھێنەرەوێ کراوێ بەبەری بوونەوێردا لە زۆریەێ چەشنەکان، یان یەک شێوێ تاییەتدا." (۲)

ئەم گرتە زۆر بە ئاسانی دەرپێتەوێ پاش ئەوێ کە زانیمان پەریتووکێ (نشأة الإنسان) کە داروین لە پەریتووکێ (أصل الأنواع) دا ئاماژەێ پێ دەدات هەر ئەو پەریتووکەییە کە قسەکانی سەرەوێ لەبارەێ قوناغەکانی گۆرانکاری پڕۆسەێ ئایین و پێشکەوتنەکانی باوەرپێتدا کردووێ، کە پێیابوو بەرھەمی

(۱) نشأة الإنسان، (۲۵۲/۱، ۲۵۳).

(۲) أصل الأنواع: نظرية النشوء والارتقاء، تشارلز داروین، ترجمة: إسماعيل مظهر، دار التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت-لبنان، ۲۰۰۸م، (ص ۵۱۰).

زەينى مەرۋفە و لە بوارەكانى خورافات و عاداتى نامۇدا پۇلىنى كىردۈۋە، ئەم پەرتوۋكى (نشأة الإنسان) ى دۋاى دوانزە ۱۲ سالى لە پەرتوۋكى (أصل الأنواع) دا^(۱) نووسىۋە، لەبەر ئەمەشە كە داروين لە ژياننامەى خۇيدا دەلىت: "باۋەرەم بە بوونى (الله) ھەبو، تا ئەۋەى بىرم يىت باۋەرپىكى زۆر پتەۋىشم ھەبو لەو دەمەى پەرتوۋكى (نشأة الأنواع الحية) و (أصل الأنواع) م دەنوسىيەۋە، بەلام جار لەدۋاى جار ئەو باۋەرەم زياتر كز و لاواز دەبو ئەگەر چى زۆر بەرزوزمى بەسەردا دەھات، بەلام نىستا گومان لە بوونى خوا زياتر و قولتەرە لەناخەدا."^(۲) لە كۆتايىدا بەروونى دەلىت نىمان خورافەى كى پەھايە.

ھەندى كەس دەلىن: لە كۆتايىدا داروين بوۋە بە گرۋى (نازانم = لاأدرى) راستە باۋەرپى بە بوونى خوا نەبوۋە،^(۳) بەلام ئەۋە ناگەيەنىت كە نكۆلى بە بوونى خۋاى كىردىت!

لەۋەلامياندا دەوترىت: گرۋى (نازانم = لاأدرى) ھاۋباۋەرپى دوو گرۋى ترن، ئەۋانىش نكۆلىكارانى بوونى خۋاى پەرۋەردگار لەۋەدا كە باۋەرپان بە خۋاى پەرۋەردگار نىيە و دانىش بەباۋەرپوونىدا نانتىن، ئەگەر ۋانەبا خۇدى خۇى باۋەرپى پى دەھىنا. بەلام داروين لە كۆتايىدا گەيشتۈۋە بەۋەى كە باۋەر تەنيا بۆچوونىكە پاش چەند قۇناغىكى پىشكەۋتن لە بۆچوونگەلىكى دىكەۋە، لەۋ پۋانگەيەۋە كە ناخۆ ھىچ بەدەيەنەرىك بۆ ئەم بوۋنە ھەيە يان نا؟ ئا لەمەدا داننايت بە ۋەلامەكەيدا، ھەر بۆيە داروين تەنيا لەم پۋانگەۋە (نازانم = لاأدرى) ە.

بەگەرەنەۋە بۆ لاى وتەكانى شەھروور بۆمان دەرەكەۋىت كە تىگەيشتىنىكى

(۱) مقدمة مجدي محمود المليجي لكتاب نشأة الإنسان، (۵۲/۱).

(۲) قصة حياة تشارلز داروين، (ص ۳۱۶).

(۳) قصة حياة تشارلز داروين، (ص ۳۱۶).

تىكەل و نارپىكى ھەيە. لەملا بەزمانىكى داروينىزمانە لەبارەي پەرەسەندەنەو دەدوئە بەلام بەخىرا دەيگورپەت و بە زمانى چەشنى ماركسىزمانە دەئەيت: "لەگەل پەرەسەندى ئامرازەكانى بەرھەمەيناندا"، ھەرچەندە كە باوەرى ماركسىزم و داروينىزم دوو دیدگای جیواوزن، بەلام ئەو ھەردووکیان پىكەوھى گرێدەدات، ئەمەش دەرخەرى ئەو راستىيەيە كە ئەم كابرایە كەسكى دامەزراوى يەكلا نىيە لەسەر وتە و پروانگەيەكى فەلسەفى دیارىكراو، بەلكو لێرەو لەوى چەند بۆچوونىك كۆدەكاتەو و دايدەرپۆرپۆتەو لە دێرەكانیدا، وەكوو بۆلى زادەي يير و ھزرى خۆي بن، بىگومان ئەو تەنيا كۆكەرەوھەيە كە بەبى تىرپامان، ئەمەش لەراستیدا ھىچ پەيوەندى بە پەرپووك نووسين و نووسەريەوھە نىيە.

پەرەسەندى ئايين لەلاي شەھروور پاشكۆي پىشكەوتنى توانا ھزرىيەكانە بۆ پالائوتنى بىريارىيە، ھەريۆيە زۆر سەخت نىيە بۆي كە پىيوايەت ھەندىك لە پەرستشەكانى ئىسلام برىتييە لە پاشماوھى پەرەسەندىكى كۆن لە بت و پەيكەر بەرستى دیارىكراوھە، دەئەيت: "بت و پەيكەرە پەرستراوھەكان بەلاي ئىمەوھە كۆمەلەك دەستەواژەن بۆ پەرستنى كۆمەلەك شتى دیارىكراو، ئەم دیاردانەش لە بۆچوونى مەرقەھەكاندا زالبوون ھەتاوھەكوو پىش بالابوونى تىروانىن بۆ ئاستى دارىن (التجريد) و پالائوتن، كاتىكىش پەيام دابەزى بۆسەر دلى پىغەمبەرى عەرەبى (ﷺ) زۆرىك لەخەلكى تاوھەكوو ئەو كاتەش بۆچوونىكى بەرجەستەيىانەيان لەناخداو، باوەريان تەنيا بەو شتانە ھەبوو كە دەبىنرەن و دەبىستەرت و دەستى لیدەدرەت. لەبەرئەوھەش بوو كە ئىسلام كۆمەلەك لەدروشمە بەرجەستە دیارىكراوھەكانى بە دروست دانا وەك تەواف و ماچكردنى بەردەرپەشەكە و پەمى جەمەرات و ھەج و عومرە." (۱)

جا بەپى بانگەشەكانى شەھروور پىت، ھەج و عەمرە برىتييە لە پەرستشى

بەرجهستەى پاشماۋە لەپاشماۋەكانى پەرەسەندى كۆنى ئايىن، نەگىنا مەرۇف بەگەشتىن بە قۇناغى پالاۋتن و دارپىن ئەۋەيان تېپەپاندوۋە و ئىسلام بۆيە ھېشتوۋىتەۋە -بەقسەى شەحرور- تەنیا لەبەر رەچاۋكردىك بۇ زۆرىك لەخەلكى كە ھېشتا نەگەشتوۋن بە ئاستى پالاۋتنى باۋەپيان، جا ئەم كابرە ھەندىك لە دروشمەكانى ئىسلام بەبت پەرەستى دادەنەت، لەكاتىكدا باش دەزانەت كە موسولمانان نە كەعبە و نە بەردەپەشەكەش ناپەرەستىن، كەچى شەحرور بەزۇر بەبت پەرەستى و پەيكەر پەستىيەۋە دەيانلەكىنەت.

ھەر لەپروانگەى زىادەپەرەيكردنى لەزانستەكانى ئەندازىارى و بىركارىيەۋە پىيوايە كە ئىسلام بۇ ئەۋە ھاتوۋە مەرۇفەكان لە قۇناغى دىارىكردنەۋە بگوازتەۋە بۇقۇناغى پالاۋتنى باۋەر. جا دەلەت: "پەيامى موخەممەدىي دەستى مەرۇفى گرت لەقۇناغى دىارىكردنەۋە بگوازتەۋە بۇقۇناغى پالاۋتنى باۋەر، لەپەرەستى شتەكانەۋە بۇ پەرەستى خوايەكى تاك و تەنیا."^(۱)

لېرەدا دەۋرەت: ئەم (پالاۋتنى باۋەر = التجريد)ە برىتەيە لەپەرۇسەيەكى ھەزرى كە ھىچ پەيۋەندى بە دەۋرەۋەى ھەزەرە نىيە، بەلكو ئەۋەشتانەى لەدەرەۋەى ھەزرى مەرۇفدان پىيان دەۋرەت بەرجەستەكان، ھەريەكىكىان سىفەتى تايەتەى خۇى ھەيە، بەلام ھەزرى مەرۇفەكان كۆمەلەك لەسەفەتەكان دەسپەتەۋە و كۆمەلەكىش لەجەگەى خۇى دەھىلەتەۋە، بۇ نمونە مەرۇف بە كۆى زانىارىيەكانى لەبارەى گرۆى ئەسپەكانەۋە دەگاتە پالاۋتنى تېگەشتىن بۇ بوۋن و ماناى ئەسپ، لېرەدا بوۋرىك نامىنەتەۋە بۇ تاۋتوتى رەنگ و قەبارە و لايەنەكانى ترى ئەم بوۋنەۋەرە، بەلكو لە پروانگەى ترەۋە لەژىر ناۋىشانى تايەتەندىدا سىفەتى ترى جە دەكاتەۋە نمونەى شىۋازى ھىلكە و دەنگى، بەلام ئەسپ لەپراستىدا ھەرگىز دانامالەت لە رەنگ و شىۋە و ھتە، بەلكو

هیچ ئەسپنک نابینیت بەبێ تایبەتمەندی خۆی، ئەگەر چی زەین و عەقل لەهەموو سیفەتەکان دامالرایت، بۆیە واقع هیچ شوئنی لایەنە هزری و زەینییه کە ناکەوێت، بەلکوو بەپێچەوانەو زانیارییه کان شوئنکەوتە و واقعی بەرجەستەن.

جا شەحرور خۆی ئەم بۆچوونە هەڵدەبژێرت و دەڵێت: "ناسینی پراستەقینە جیاوێزە لە گومانای و بریتی نیه لە تەنیا کۆمەڵێک وێنای هزری ڕووت، بەلکوو لەبەرانبەردا کۆمەڵێک شتی واقعی هاوشیوەتی، چونکە بوونی شتەکان لەدەرەوێ هەردا بریتییه لەهەقیقەتی بوونیان."^(۱)

بنەما لەسەر ئەمەش داپرین نایتە هەقیقەت بۆ شتەکان لەدەرەوێ هەر، بەلکوو تەنیا وێنەدانەوێهە کە بۆ هەمان بوون لەواقیعدا، هەریۆه داپرینە زەینییه کان تەنیا بریتین لە شتی گریمانەیی لە هزری مرۆڤدا، هیچ شتیکیان لەواقیعدا بوونیان نییه.^(۲)

ئێبن تەیمییه دەفرمووێت: "قوتابخانەی پەریپاتیتیزم"^(۳) ماهییهتە هزرییه کان دەپێچەسپێنن وەکوو لایەنی عەقل، هەروەکوو بوونی پەتیییش دەچەسپێنن وەکوو

(۱) الکتاب والقرا، (ص ۴۲).

(۲) الرد علی المنطقیین، أحمد ابن تیمیة، دار ترجمان السنة، لاهور-پاکستان ۱۲۹۷ هـ ۱۹۶۷ م، (ص ۱۳۹).

(۳) ناوەکە بەعەرەبی (المشاؤون) بوو: قوتابخانەیه کی فەلسەفییه لە یۆنانی کۆنە، بێرۆکەکانیان لە دامەزرێنەری ئەو قوتابخانەیه وەرگرتوو، فەیلەسوفی یۆنانی ئەرستۆ، کە خوێندکارەکانی ناویان لێنا بوو پەریپاتیتیک. ناوی قوتابخانە کە لە وشەی peripatos وەرگرتوو کە بە واتای پلەکانی هۆلەکانی وەرزشی ئەسینای ئیمپراتۆریی یۆنانی دێت، کە پێشتر ئەندامانی ئەو قوتابخانەیه لەوێ کۆدەبوونەو. وشەیه کی تری هاوشیوەی یۆنانی هەیه بە ناوی peripatetikos بۆ کرداری ڕۆیشتن و سیفەتی peripatetic کە بە واتای "ڕۆیشتن" دێت. دواى مردنى ئەرستۆ ئەفسانەیه ک سەریههێندای کە ئەو وانەبێژێکی "پێریپاتیتیک" بوو، بۆیه ناوی "پێریپاتیکۆس" جێگەی وشەیه سەهەنی "پێریپاتۆس" ی گرتەو. (ویکی پیدیا). (وەرگێڕ).

مادده و کات، جا نمونه و ژمی‌ریاییه نه‌فلاتۆنیزمه‌کان زۆر زۆرن، هه‌ریه‌ک له‌شونکه‌وتووانی فیساکۆرس و نه‌فلاتۆن و نه‌رستۆ له‌په‌ریاتیتیکه‌کانن، چونکه‌هه‌رکاتیک بابته‌تیکیان بۆ به‌سه‌لمینرت ئیدی هیچ له‌و بابته‌هه‌زیانه‌یان بوونی نامینیت مه‌گه‌ر ته‌نیا و ته‌نایه‌کی زه‌ینی به‌ی هیچ بوونیکه‌ی واقعی.^(۱)

شه‌هرووریش ده‌لێت: "مه‌عریفه‌ی مروّفه‌کان بۆ شته‌کان به‌دیاریکردنی به‌ش به‌ش ده‌ست پێده‌کات و به‌دارینینی عه‌قلی کۆتایی دێت."^(۲) شه‌هه‌تا خۆی لێرده‌دا دان به‌وه‌دا ده‌نیت که‌هه‌موو بوونیک له‌ده‌ره‌وه‌ی هه‌زر ده‌ی ده‌ی به‌رجه‌سته‌ییت، هه‌روه‌ها دارنیش برتیه‌یه‌ له‌کردارنیکه‌ی عه‌قلی، که‌وايیت کاتیک لێرده‌دا ده‌لێت ئیسلام وسته‌یه‌تی خه‌لکی له‌ناستی شتگه‌رایه‌ی (شه‌ی) به‌بات بۆ ناستی دارن (التجريد)، به‌قه‌سه‌ی خۆی بۆ (په‌رستنی تاک و ته‌نایه‌کی ره‌های (المجرد))بووه، ده‌ی لێرده‌دا په‌رسیارنیک دێته‌پێشه‌وه: ناخۆ ئه‌م خواجه که‌ ئیسلام خه‌لکی بۆ بانگ ده‌کات لای شه‌هروور شتیکه‌ی دیاری کراوه‌؟

له‌پراستیدا نکۆلی شه‌هه‌ ده‌کات که‌ (الله) بریتی ییت له‌شتیک (الشيء)، له‌به‌ر شه‌مه‌شه‌ که‌ به‌دژه‌ واتای شته‌کان دایناوه، جا له‌ویدا شتان هه‌ن، له‌ولاشه‌وه‌ دارناوه‌یه‌ (المجرد)، خواوه‌ندیش لای ئه‌م برتیه‌یه‌ له‌ (المجرد)، به‌لکوه‌ پێیابوو که‌ هه‌رکس باوه‌ری واییت (الله) بریتی ییت له‌شتیک شه‌هه‌ شیرکه، ده‌لێت: "شه‌ شیرکه . که‌ لێخۆشبوونی بۆ نییه‌. شه‌هه‌یه‌ (الله) به‌شت بزانیته‌، له‌کاتیکدا شه‌هه‌ له‌هیچ شتیک ناچیت، پاک و بێگه‌ردی بۆ (الله) له‌و باسانه‌ی له‌باریه‌وه‌ ده‌که‌ن."^(۳)

که‌واته‌ لای شه‌هروور (الله) شت نییه‌، شه‌ی باشه‌ شه‌هه‌ی له‌ده‌ره‌وه‌ی زه‌ین

(۱) منهاج السنة النبوية في نقض كلام الشيعة والقدرية، أحمد ابن تيمية، تحقيق: محمد رشاد سالم، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الطبعة الأولى: ۱۴۰۶ هـ، ۱۹۸۶ م، (۱/۱۴۱).

(۲) الكتاب والقرآن، (ص ۲۵۲).

(۳) الإسلام والإيمان، (ص ۳۵۱).

و عه قلدایه هدر شت نییه؟

کاتیک شه حرورر خوی ده لیت: "هموو بوون بریتین له شت." (۱)

به پنی نهمه ش بیت دارنراوه کان (المجردات) له راستیدا هیچ بوونیا نیه، چونکه لای نهو ته نیا شته کان پیان دوترت بوون، به لام دانراوه کان (المجردات) که ته نیا له زهیندا همن وه کوو هاوکیشه بیرکاری و نه ندازیاری و بگره بابته تی خواش که له بابته زهینییه کانه لای شه حرورر له بنه پرتدا بوونیا نیه! چونکه خوی نهمانه به شت نازانیتو ده لیت نهمانه له (مجردات)ن.

سهرباری نهوهی که وته کانی شه حرورر دژه واتای قورئانن، هیشتا لای نیامی بوخاریش له صحیحه کهیدا باسیکی به ناویشانی باب: ﴿قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَدَةً قُلِ اللَّهُ﴾ (۲) لیره دا خوای گه وره و میهره بان زاتی موباره کی خوی به (شیئی) ناویردوه که شته! (۳)

یه کهم کهس که نکولی نهوهی کرد که خوای گه وره شت بیت سهرباری جه همیه کان «جه می کوری سه فوان» بوو، وتی: "نالیم خوای بهرز و بلند شته" (۴) که وایت ناخو نهمه چ سهرده می بوونیکه که شه حرورر بانگه شهی ده کات ته نانهت له سهر یاسا کانی خوشی؟! له کاتیکدا وته کانی جه هم بو زیاتر له هزار سال پیش نیستا بگره پرتوه!

(ابن القطان) ده لیت:

(ده بینین که خوای گه وره ناوی خوی ناوه به شت له پرتوو که کهیدا

(۱) الكتاب والقرآن، (ص ۳۸۷).

(۲) سورة [الأنعام: ۱۹].

(۳) صحيح البخاري، (ص ۱۸۳۰).

(۴) مقالات الإسلاميين، (۳۲۸/۱)، وانظر: كتاب التوحيد، أبو منصور محمد بن محمد الماتريدي السمرقندي، تحقيق: بكر طوبال أوغلي، محمد آروشي، دار الصادرات، بيروت - لبنان، (ص ۱۷۸).

کاتیک ده فەرمووت: ﴿قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَدَةً قُلِ اللَّهُ﴾^(۱). ئەمەش ئەو
پوونە کاتەو کە (شە) و ئەمەش یە کەنگی ئومەتە.

جا کاتیک کە «جەمی کۆری سەفوان» دوا ی تێپەربوونی دووسەدە
لەئیسلا م پێچەوانە ی ئەمە ی کرد لە کاتیکدا کە هەموو خەلکی ئەو سەردەمە
یە کەنگ بوون لەسەری، بۆیە «جەهم» بەلگە ی بەسەردا دەچەسپێت بە کۆ
دەنگی ئەو دوو سەدەیه.^(۲)

بۆمان دەرکەوت شەحرور تەنیا شوێنکەوتە ی جەمی کۆری سەفوانە لەم
بابەتەدا و شتیکی تازە ی نەوت، بابەتی (الله = شە) کۆپایی ئومەتی
لەسەرە، لەولاه شەحرور دێت بانگەشە ی ئەو دەکات کە ئەم بابەتە شیرکە
و خوا هەرگیز لێی خۆش نایێت، دە ی بەم دەرەنجامەش یێت ئومەتی ئیسلا م
هەمو ی موشریکە!

هەرەها لە گوتە ی (گۆرینەو ی خوا بۆ شت، لە کاتیکدا ئەو لە هیچ
شتیک ناچیت)، لێرەشدا شوێنکەوتە ی جەمی کۆری سەفوانە، چونکە ئەو
بوو کە بیانوی بە نایەتی ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾^(۳) دەهێنایەو بۆ نکۆلی
کردن لەو ی (خوا شت) یێت.

عوسمانی کۆری سەعیدی الدارمی دە فەرمووت: "جەمییه کان دەلێن:
هیچ شتیک لە خوا ناچیت کەچی مەبەستیان ئەو یە کە خوا هیچ شتیک
نییه بە پێی نایەتی ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾^(۴) چونکە لە بنچینەدا دان بەویدا

(۱) سورة [الأنعام: ۱۹].

(۲) الإقناع في مسائل الإجماع، علي بن محمد بن عبد الملك (أبو الحسن ابن القطان)، تحقيق: حسن بن فوزي الصعیدی، الفاروق الحديثی للطباعة والنشر، الطبعة الأولى: ۱۴۲۴هـ، ۲۰۰۴م، (۳۹/۱).

(۳) سورة [الشوری: ۱۱].

(۴) سورة [الشوری: ۱۱].

نانین که خواشت ییت، ئیتر چۆن شیوهی هه‌ییت؟ هه‌روه‌ها سیفه‌ته‌کانی لای نه‌وان هیچ نییه، جا به‌لگه‌یشیان بۆ ئهم نه‌سته‌مگه‌ری و خورافاته به‌تاله نه‌وه‌یه که ئایه‌تی ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾^(۱) ده‌که‌نه په‌رده‌ی سهر نه‌نگیه‌کانیان و سهر له نه‌زانه‌کان ده‌شیوئن، بۆ گه‌رمکردنی بازارپی گومرپه‌تییان، جا ئهم ئایه‌ته‌وته‌ی حق و راستیه و نه‌وان بۆمه‌به‌ستی ناهه‌ق به‌کاری ده‌هینن، خۆ نه‌گه‌ر نه‌زانه‌کان به‌هه‌له‌دا بیهن نه‌وا بزائن که تیگه‌شتوه‌کان له‌سهر یه‌قیقنن به‌رانبه‌ریان.^(۲)

له‌راستیدا له‌و ئایه‌ته‌دا هیچ جوړنک به‌لگه‌ی تیدا نییه بۆئه‌و بۆچوونه‌یان، چونکه ئایه‌ته‌که نکۆلی نه‌وه‌ی تیدا به‌که هیچ هاوتا و هاوشیوه و نموونه‌یه‌کی تر نییه له‌خوا‌ی گه‌وره‌ به‌چیت، هه‌روه‌ها پیتی (کاف) له‌برگه‌ی (گمیله‌)دا نامرازی دلنیا‌یه، هه‌ر چۆن ئیبن مالکی نه‌حوی ده‌لیت:

شَبَّهَ بِكَافٍ وَبِهَا التَّغْلِيلُ قَدْ يُعْنَى وَزَائِدًا لِتَوْكِيدٍ وَرَدَ

(ابن عقیل) له‌رافه‌ی نه‌و به‌یته نه‌حویه‌دا ده‌لیت: "بۆ (التوکید) نامرازی دلنیا‌یی به‌کاردیت بۆ نموونه له‌فهرمایشتی خوا‌ی گه‌وره‌دا له‌ئایه‌تی ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾^(۳) واتا: «هیچ شتێک له‌و ناچیت.» نه‌و نه‌رئ کردنه نکۆلی نه‌بوونی هاوشیوه ده‌کات.^(۴)

خۆ ته‌نیا جارنک نییه که شه‌هروور هاویری ده‌کات له‌گه‌ل جه‌همیه‌کاندا، به‌لکو له‌بنه‌ره‌تا له‌م بابه‌ته‌دا هیچی تازه‌ی نه‌هیناوه و سه‌ره‌به‌ری بابه‌ته‌که

(۱) سورة [الشوری: ۱۱].

(۲) رد الدارمی عثمان بن سعید علی بشر المریسی العنید، صححه و علق علیه: محمد حامد الفقی، دار الکتب العلمیه، بیروت-لبنان، (ص ۲۰۸).

(۳) سورة [الشوری: ۱۱].

(۴) شرح ابن عقیل علی الفیه ابن مالک، علق علیه: قاسم الشماعی الرفاعی، دار القلم، بیروت-لبنان، (۲۲/۲).

شورتکه‌وته‌ی جه‌همیه‌کانه، نه‌و وه‌لامانه‌ی نه‌هلی سوننه‌ت بۆ جه‌همیه‌کان
فهرموویانه ده‌توانین کوتومت بیکه‌ین به وه‌لام بۆ شه‌حرووریش له زۆریه‌ی
وته‌کانیدا، بۆیه به‌راستی شتیکی تازه‌ی نه‌هیناوه تاوه‌کوو بلیتخوێندنه‌وه‌ی
سهرده‌میانهم کردووه، بۆ ئەم مه‌به‌سته‌ش فهرموو نمونه‌ی تر بخوێنه‌وه:

شه‌حروور ده‌لیت: "عه‌رش: بریتییه له فهرمان و ریگرییه‌کانی خوای گه‌وره." (۱)

له‌م وته‌شیدا هاوقسه‌ی جه‌همیه‌کانه، که وته‌یه‌کی کۆنه، (۲) به‌ره‌رچ و
وه‌لامیشان دراوه‌ته‌وه، فهرموو نه‌و وه‌لامه له سه‌ریان بخوێنه‌وه تا بزانیته‌ شه‌حروور
هیچ شتیکی تازه‌ی نه‌هیناوه، (ابن قتیبه) به‌ره‌حمه‌ت بیت ده‌لیت:

"بۆ مانای عه‌رش جگه له واتای ته‌خت شتی تریان داناوه زانایانی
زمانه‌وانیش بۆ مانای عه‌رش جگه له ته‌خت مانایه‌کی تر شک نابهن، وه
به‌دلیاییه‌وه عه‌رش بریتی نییه له سه‌قف و هاوشیوه‌کانی." (۳)

به‌گه‌رانه‌وه‌مان بۆ لای بیردۆزی په‌ره‌سه‌ندن به‌پێی باوه‌ری شه‌حروور که
پێیویه مرو‌ف سه‌ره‌تا له‌سه‌ر شیرک بووه و پاشان په‌ره‌ی سه‌ندووه بۆ ته‌وحید،
لیژده‌ ده‌وتریت: چ مانایه‌ک ده‌مییته‌وه بۆ وه‌حی له ده‌ره‌وه‌ی مرو‌ف؟ له
کاتی‌که‌دا هه‌ر به‌ په‌ره‌سه‌ندن و به‌یج وه‌حیی توانیویه‌تی پێش‌بکه‌وت، له‌هه‌مان
کاتدا هیچ مانایه‌ک بۆ کاراکته‌ری وه‌حی نامی‌نیت، چونکه سیفه‌تی ئیلاهی
داوه به‌ سروشت، نه‌مه‌ش هه‌ر پێوست نییه بۆ ڕا‌فه‌کردنی مانا‌کانی چه‌ند
خواه‌ه‌ندی و ناوانی هه‌موو خواه‌نده‌کان، هه‌ر چۆن نه‌میش هه‌ر پێوست
نییه بۆ گواسته‌نه‌وه‌ی مرو‌فایه‌تی بۆ په‌رستنی خوایه‌ک به‌ ته‌نیا، تا دواتر

(۱) دلیل القراءة المعاصرة، (ص ۸۶).

(۲) انظر: الرد علی المریسي، (ص ۷۱).

(۳) الإختلاف فی اللفظ والرد علی الجهمیة و المشبهة، عبدالله بن مسلم بن قتیبة، قدم له وعلق
عليه: عمر بن محمود، دار الراية، الرياض، الطبعة الأولى: ۱۹۹۱م، (ص ۴۷).

دهوترت: نهوہبوو باوہری مروّف پەرهی سەند لە چەند خواپەرستیپەوہ بو یەک خواپەرستی، چونکە لەم کاتەدا دەوترت: "لەسەر رپّەوی لابلاس کە وتی: گەورەم، گریمانە، ھەرگیز پستی پی نابەسترت وە کوو بەلگە." (۱)

بو زیاتر ڕوونکردنەوہ: مروّف بەھاتنی وەخی لە پیشکەوتن و پەرسەندن نہوہستاوہ، بەھەمان شیوہش بیرى دارنن (التجريد)یشیان بەھاتنی کوتا پەيامبەر (ﷺ) ناوہستیت، ئایا ئەمە مانای ئەوہ دەگەيەنیت کە تەوھیدی خەلکی لە تەوھیدی پەيامبەر زیاتر و پاکترە؟ یان لە ھاوہلانی بەرپز زیاتر و پاکترە؟

شەحروور دەئیت: "ئەگەر لەبارەى مروّفایەتیی ئیستا بروانین بوّمان دەرەکەوت کە حالیان باشتەر لە مروّفی پیشووتر لە بواری کوفرانەى خوا و شیریک گەرايیدا." (۲) ناخۆ ئەم باشیپە تا چ ناستیک دەپوات؟ شەحروور دەئیت:

"ھۆشیاری گشتی لای خەلکی لە شوئیکەوہ بو شوئى تر جیاوازە، لە سەردەمیکیوہ بو سەردەمیکی تریش جیاوازە، جاکەس خەيالی ئەوہ دەکات وئناى پەیکەرێک بکات بو ولاتیک کە ئەم گۆرپانکاریانەى تیدا بنەخشیت و بדרەوشیتوہ، پیوستە لەسەرمان بزانی تینگەیشتن لە بابەتەى تەوھیدیش پەرسەندن بەخۆیوہ بینوہ و لەم سەردەمەدا پیشکەوتووترە لە پیشوو. تەنانەت وئناى (الله) لە زەینى خەلکدا و بەپاکراگرتنى لەم سەردەمەدا زۆر لەپیشوو پیشکەوتووترە، بەلکوو لەسەردەمى پەيامبەريش چاکترە." (۳)

(۱) دلیکت الطبیعة، فریدریک إنجلز، نقله إلى العربية وقدم له: توفیق سلوم، دار الفارابی، بیروت-لبنان، الطبعة الثانية: ۲۰۱۱م، (ص ۲۲۹، ۲۳۰).

(۲) الإسلام والإنسان، (ص ۱۶۷).

(۳) الإسلام والإيمان، (ص ۳۷۸، ۳۷۹).

كەۋاتە مەۋقايەتتىى پەرەى سەندوۋە و لەگەلېشىدا بابەتتى تەۋحىد پەرەى سەندوۋە بۇ باشتەر لەۋەى پېشوو، تەننەت باشتىش لەسەردەمى پەيامبەر و ھاۋەلانى لە دىدگای شەحرورەۋە، بەم پېشەش بېت كار ناگاتەۋە ئەۋەى مەۋق پىۋىستى بە ۋەحى بېت لەدەرەۋەى خۇى بۇى بېت، بەم مەرجەى بەجۋانى كار بىكات و لە جىھانى گرېمانە ۋەدەرىت، ئەم وتانە ئەۋە پوون دەكەنەۋە كە شەحرور بۇچوونى ۋايە كە خوا و ۋەحى لە سنورەكانى گرېمانەدانەى زىادەن لەباشترىن بارد، مەگەرنا بارەكە دەگەرپتەۋە بۇ ناستى ھۇشيارى خەلگى، بەۋەش ۋايدادەنەت كە (خوا و ۋەحى) برىتىن لە بىرى پەھای مەۋقى، نەك بوونى ھەبېت و كائىنېك بېت، ئەمەش يەكېكە لە بنچىنەكانى ئىلحاد لای زۆرىنەى مولحىدەكان.

ئەۋەتا ئىسماعىل ئەدھەم بۇچوونە ئىلحادىيەكانى خۇى پوون دەكاتەۋە و دەلېت:

"بنچىنەى بىر لەبارەى (اللە) لە بارىكى زۆر سەرەتايىيەۋە پەرەى سەندوۋە، بەدلنىايىيەۋە لە جىھانى فېكر و حالاتى خەيال و ۋەھم و نەزانى و دەستەۋسانى لەبەرانبەر پرووداۋە سىروشتىيەكانەۋە رېچكەى گرتوۋە."^(۱)

دەى ئەم وتانە چ جىاۋازىيەكىان ھەيە لەگەل وتەكانى شەحروردا؟

شەحرورىش دەلېت: "بەماكان لای ھەندىك كەس: برىتىيە لە پەرتوۋكى ھەكىم (قورئان) و سوننەتى پەيامبەر، لای ھەندىكى تىش: پەرتوۋكى ھەكىم و سەحىحى سوننەت، لای ھەندىكى تىش: پەرتوۋكى ھەكىم و سوننەتە گوشتارى يان كوردىارىيەكانە."^(۲)

(۱) ملذا أنا ملحد: إسماعيل أحمد أدهم، مطبعة التعاون-الإسكندرية، ۱۹۳۷م، (ص ۸).

(۲) الإسلام الأصل والصورة، (ص ۲۵).

نه‌لټه ته سهریاری نه‌نگی زمانه‌وانی له وته‌کانیدا، کاتیک که‌سیک ده‌لټ (سوننه‌ت) هه‌تمه‌ن مه‌به‌ستی نه‌ویه که‌صه‌حیه و چه‌سپاوه له په‌یام‌به‌رمانه‌وه (ﷺ)، چونکه‌ صه‌حیح نه‌بټ و نه‌چه‌سپټ نادرته پال په‌یام‌به‌ر (ﷺ) و به‌سوننه‌ت دانانرټ، نه‌و سونه‌ته‌ش هه‌تمه‌ن یان گو‌فتاره یان کرداره - لای هه‌موان - نټر که‌سیک وتی سونه‌ت، مه‌به‌ستی شتیکی تر نییه جگه له وتار و کرداری په‌یام‌به‌ر، که‌چی شه‌حرور کردویه‌تی به‌ سټ چه‌مکی جیاواز! نټمه لیره‌دا نه‌م هه‌له زه‌قه‌ش به‌هه‌ند وهرنا‌گرین، با بزاین له‌باره‌ی نه‌م بنه‌چینه‌وه چی ده‌لټ:

"زانایانی فیه‌قی په‌رتوک فیه‌قیه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای به‌لگه‌ی شه‌ری و نوسول داناه، نه‌م به‌لگه و نوسولانه‌ش به‌ره‌م و نه‌نجامی مرویه و سیفه‌تی باسیکی می‌زووی هه‌لده‌گرټ." (۱)

نه‌م کابرایه به‌لگه شه‌ریه‌کان (که‌قورنانی پی‌رو‌یشه) به‌ به‌ره‌مه‌میکی می‌زووی ده‌زانټ و ته‌واو، نه‌ک به‌و بانگه‌شه‌یه‌ی ده‌یکرد بلټ قورنانی که‌رم لای خواوه هاتوه و دابه‌ز‌تراوته‌ سه‌ر په‌یام‌به‌ر (ﷺ) و وجودیکی هه‌قیقی له‌ده‌ره‌وی زه‌ینی مروف هه‌یه!

هه‌روه‌ها بابته‌تی ته‌وحید - که‌لای شه‌حرور بریتیه له‌ دارنټی ته‌واوته‌ی - له‌نیوان په‌یام‌به‌راندای جیاوازه! جا ده‌لټ: "له‌سه‌رده‌می نیبراهیمدا (ﷺ) دیاری کردنی په‌رستراو بلا‌ویویه‌وه، به‌لام مانا و مه‌به‌سته‌کانی په‌رستراوی دارنراو (مجرد) هیشتا ناروون بوو، هیچ ناوټکی نه‌بوو له‌به‌ر نه‌بوونی توانای پیوستی عه‌قلی له‌سه‌ر دارنټی مانای په‌رستراو له‌لای خه‌لکی نه‌و سه‌رده‌مه." (۲)

له‌سه‌ر نه‌م بنه‌ما ناته‌واوه‌ی بټ په‌یام‌به‌رانی پټش نیبراهیم (ﷺ) توانای

(۱) الإسلام الأصل و الصورة، (ص ۴۰).

(۲) القصص القرآن، (۱۰۴/۲).

هزریان له ئاستی عه‌قلیه‌تی ئیبراهیم و دواتریشدا نه‌بووه، بابته‌تی ته‌وحیدیش جیاوازیوه له‌نیواناندا له‌به‌ر جیاوازی توانای عه‌قلی نیوانیان و له‌ ئاستی گه‌یشتنه‌ نه‌جامی هزری له‌مه‌ر مانای په‌رستراوی دارپراو نه‌بووه پێش هاتنی ئیبراهیم، بۆ نمونه ته‌وحیدی نوح (عَلَيْهِ السَّلَام) جیاوازه له‌وه‌ی ئیبراهیم (عَلَيْهِ السَّلَام)!

له‌راستیدا ئهم تێکه‌لگه‌ر نه‌ وێژانه‌ی شه‌ه‌روور له‌م بواره‌دا و بنه‌رته‌که‌شی که‌ گوايه (الله) دارپراوێکی په‌هایه، له‌ده‌وری سێ ته‌مه‌ر ده‌خولێته‌وه:

۱. یان ئه‌وه‌یه دارپراو بریتییه له‌ نه‌بون، که‌ خۆی ئه‌وه ده‌لێت: "ئه‌گه‌ر وتمان (الله) عه‌قلێکی په‌هایه، ئه‌وه (الله) ده‌بێته‌ هیچ و نه‌بوو له‌خۆیدا." (۱) جا پێی ده‌وترێت: چۆن بریاره‌ دا ئه‌گه‌ر به‌ عه‌قلی په‌ها دابنرێت مانای وایه هیچ نییه؟ ئهم په‌رساوه‌ش به‌ هیچ وه‌لام نا‌درێته‌وه مه‌گه‌ر ب‌لێت په‌های دارپراوه (المجرد)، ئه‌وکاته ده‌بێته‌ هۆش و بیر به‌ته‌نیا، و له‌کو‌تایشدا له‌ واقیعه‌دا هیچ بوونی نییه.

۲. یان ئه‌وه‌یه که‌ باوه‌ری به‌ وه‌حده‌تی وجود یان حلول هه‌بێت، کاتی‌ک خوا به‌ بیرێکی په‌ها داده‌نێت، په‌هاش ته‌نیا له‌ بیرو ه‌زردا هه‌بێت، دواتر هه‌ول‌ب‌دات له‌ده‌ره‌وه‌ی زه‌ینیش بیسه‌لمینێت، بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی کردووه که‌ ئه‌وه‌ی له‌ ده‌ره‌وه‌ی زه‌ینی مرۆف هه‌یه بوونی خوایه!

۳. چه‌سپاندنی ئه‌وه‌ی که‌ ب‌لێت له‌ده‌ره‌وه‌ی زه‌یندا بوونی نییه، هه‌روه‌ها له‌ناو زه‌ینیشدا ته‌نیا بوونی‌کی فیکر و هۆشیه نه‌ک به‌رجه‌سته و هه‌قیقی، که‌واش ب‌یت به‌ پێی په‌ره‌سه‌ندنیان په‌ره‌ده‌سینیت به‌ره‌و خوایه‌کی دارپراو، به‌م پێیه‌ش بیت که‌واته دانبه‌وه‌دا ده‌نێت که‌ له‌ده‌ره‌وه‌ی زه‌ینی مرۆفدا خوا بوونی نییه، ده‌ی ئه‌مه‌ش هه‌مان باوه‌ر و بۆچوونی داریوه‌نه.

جا شه‌ه‌روور سێ په‌رکانی له‌نیوان ئهم سێ خاڵه‌دا ده‌کات و تێکه‌لێشیان

(۱) نحو اصول جدیدة للفقہ الإسلامی، (ص ۳۸).

ده کات به‌سهره‌کدا، به‌یج نه‌وه‌ی خو‌ی له‌سهر یه‌کیکیان یه‌کلایی بکاته‌وه و بلیت (الله) بوونیک‌ی ره‌های دار‌نراوه و ته‌واو، دان‌بنیت به‌بوونی خ‌وای گه‌ورده‌دا و له‌ده‌ره‌وه‌ی زه‌ینی مرؤفه‌کانه و ناو و سیفاتی جوان و ته‌واوی هه‌یه، ده‌بینیت و ده‌بیستیت و له‌سه‌رووی عه‌رشدایه، جیایه له‌هه‌موو بوونه‌وه‌ران و به‌دیته‌نراوان. نا ته‌مه بیروباوه‌ریکی پروونه، نه‌ک نه‌وه‌ی له‌ولا شتیکی بو‌ بچه‌سپین و له‌ملا شتیکی لی دابتاشن، لی‌ره نکۆلی شتاتیک بکه‌یت وه‌کوو جه‌همی کور‌ی سه‌فوان، له‌ویشدا شتاتیک‌ی بو‌ بچه‌سپین که‌ هاوشیوه‌ی هه‌یت نمونه‌ی چه‌سپاندنه‌که‌ی نه‌فلاتۆن، که‌ دار‌نراوه زه‌ینییه‌کانه، له‌ واقعی‌شدا بوونی نه‌ییت.

جا بنه‌مای نه‌وه‌ی که‌ ده‌لیت ته‌وحیدی ته‌م سه‌رده‌مه‌ باشته‌ له‌ ته‌وحیدی سه‌رده‌می په‌یام‌به‌رایه‌تی له‌به‌ر نه‌وه‌ی مرؤف پیش‌که‌وت‌وت‌وره له‌بو‌ دار‌نینی مانا‌کانی خوا، هاومانای قسه‌که‌ی جه‌همی کور‌ی سه‌فوانه له‌ باب‌ه‌تی ئیماندا، جا ته‌گه‌ر دار‌نین بریتی بی‌ت له‌ مه‌عریفه، ته‌وا جار‌نکی تریش شه‌حروور هاو قسه‌ی جه‌همی کور‌ی سه‌فوانه که‌ ده‌لیت: "ئیمان: ته‌نیا ناسینی خوایه."^(۱) ده‌ی ته‌مه‌ که‌ی خو‌تندنه‌وه‌ی سه‌رده‌میان‌یه که‌ شه‌حروور هاواری بو‌ ده‌کات؟

لی‌ره‌دا باب‌ه‌تی‌ک سه‌ره‌له‌ده‌ات نه‌ویش: ته‌گه‌ر دار‌نین بریتی بی‌ت له‌ زانین، ئیمان لای ته‌و شو‌نکه‌وت‌نی دار‌نین بی‌ت، که‌وا‌ییت مه‌رج نییه‌ مرؤف موسلمان بی‌ت بو‌نه‌وه‌ی له‌سهر هه‌ق و راستی بی‌ت، به‌مه‌ش ده‌توانی‌ت له‌جیاتی په‌رستی (الله) به‌ته‌نیایی ده‌توانی‌ت ته‌نیا دار‌نین (التج‌رید) بکات و ته‌واو، له‌سهر قسه‌که‌ی تری شه‌حرووریش که‌ده‌لی: "به‌شیک له‌ (الله) له‌ ناو مرؤف‌دا بوونی هه‌یه." که‌وا‌ییت ده‌پرسی‌ن: ناخۆ تیر‌وانینی شه‌حروور بو‌ دینه‌کانی تر چییه‌؟

ده‌لیت:

"ده‌رگای نازادی دینداری بو‌ هه‌موو که‌س والا‌یه، مرؤف مافی خو‌یه‌تی

هەر ئاینیکی بۆت هەلبژێرت، چونکە لە کۆتاییدا هەموو ئاینەکان بریتین لە ئیسلام.^(۱)

ئیتەر لێرەدا هەموو ئاینەکان دەکات بەیەک، بەلکوو هەموویشی دەکات بە ئیسلام، بەمەش دەلیت:

"ئاین بە هەموو جوۆرەکانییەوه بریتییه لەوێی کە مەرۆف دینداری پتو بەکات لە ئەحکامە شارستانی و پەشتیانیەکی کە چاکەکاریانی تیدا دەدرەوشیتەوه و پەنگدانەوهی دەگاتە سەر تاک و کۆمەلگە، ئەوەش بریتییه لە مانای ئیسلام."^(۲)

ئەواتا ئیسلام دەکاتە مانای هەموو ئاینەکان ... هتد، گرتنشت بەلایەوه ئەوێه کە پەشت و یاسا شارستانییهکان بەرجەسته ببن!

جا ئەم کابرایە هەر خۆی بوو بە ئیبن عەرەبی دەگوت: "بە قسەکانی ئیسلامی کردووه بە گالتهجاری کە وتیەتی: جگە لە خوا نەپەرستراوه لە هەموو پەرستراوەکانی تردا."^(۳) دەی سەیریکەن بزانی خۆشی جگە لەوه چی دەلیت؟ ئەی هاوار ئەگەر ئەمە ی شەحرور دەیکات دژە یەک و تیکەل و پیکەل و چەواشەکاری نەیت ئیتەر لەهەموو دونیادا چەواشەکاری و دژەیک بوونی نییه!

ناخۆ چۆن بیروباوەری شەحرور پوون بەکەینهوه جگە لە دووبارە هینانەوهی دێرە شیعەرەکانی ئیبن عەرەبی کە دەلیت:

(۱) الإسلام والإنسان، (ص ۱۲۴، ۱۲۵).

(۲) الإسلام و الغنسان، (ص ۱۵۴).

(۳) الكتاب و القرآن، (ص ۱۳۳).

لقد صار قلبي قابلاً كلَّ صورةٍ فمرعى لغزلان و دیر لرهبانِ وبیت لأوثانٍ وكعبةٍ طائف وألواحِ توراۃ و مصحفِ قرآنِ

به‌راستی قسه‌کانی بی به‌هاییه کی ته‌واوه، خو نه‌گه‌ر هم‌موو نایینه‌کان هه‌ق بن و هه‌ندیکیان به‌وانی تر ده‌لین له‌سه‌ر باتل و ناهه‌قن، قسه‌که‌ی واش ده‌گه‌یه‌نی که نایینه‌کانی تر له‌سه‌ر باتلن و نه‌مه‌ش نه‌بیته‌ دژه واتای قسه‌کانی پیشووی، جا پیشوو له‌سه‌ر بابته‌ی نیجه‌تهدای ره‌هاش هه‌روایان ده‌گوت، (الصفدی) ده‌لینت:

هه‌ر که‌س بلینت: هه‌موو موچه‌هیدیک هه‌رچون بلینت به ره‌هایی ده‌یینکیت نه‌وه هیچ به‌لگه‌یه‌کی نییه، به به‌لگه‌ی وته‌ی: هه‌موو موچه‌هیدیک پیکاوته‌تی. هه‌روه‌ها نم وته‌یه‌ش زور ورد و ته‌واوه، چونکه به‌لگه له‌ده‌ستی به‌رانبه‌ر وهرده‌گریت و خو‌ی پیوه‌سته ده‌کات به مه‌به‌سته که‌یه‌وه و ده‌لینت: به پئی نه‌وه‌ی خوت گوتت په‌یوه‌ستیت به‌وه‌ی که من ده‌یلیم، نه‌گه‌ر نه‌وه بچه‌سپینن که هه‌موو موچه‌هیدیک پیکاوته‌تی، نه‌وا منیش نیجه‌تهدا ده‌که‌م و به وته‌ی خوت پیکاوتمه و نیجه‌تهدا که‌شم نه‌وه‌یه که هه‌موو موچه‌هیدیک نایینکیت.^(۱)

جا نه‌گه‌ر قسه‌که‌ی شه‌ه‌روور که ده‌لینت: "هه‌موو نایینه‌کان یه‌کن" له بابته‌ی نیجه‌تهداییه سه‌مه‌ره‌کان نه‌بیته‌ی، نه‌ی بنه‌ماکانی نایین و دژه‌وته‌کانی تری چی! جا خو خاچه‌ره‌ست بانگه‌شده‌ی نه‌وه ده‌که‌ن که مه‌سیح خواجه و هه‌ر که‌سیش باوه‌ری به‌وه نه‌بیته‌ی له سه‌ره‌رازیی هه‌میشه‌یی بی به‌ش ده‌بیته‌ی،

(۱) الغیث المسجّم فی شرح لامیة العجم، واللامیة للطغرائی و الشارح هو صلاح الدین الصفدی، بهامشه: سرح العیون فی شرح رساله ابن زیدون لمحمد بن نباتة المصري، المطبعة الأزهريّة المصريّة، الطبعة الأولى ۱۳۰۵ هـ ج ۱، (ص ۸۳).

ئىسلامىش دەئىت: ئەۋەي بانگەشەي ئەۋە بىكات كە مەسىح خوايە كەۋاتە باۋەردارى بە تەنبايى خوا نىيە، ھەتاۋەكوۋ باۋەرى بەۋە نەيىت كە مەسىح بەندەيەكى دروستكراۋى خوايە و پىژى پەيامى خوايى لى گىراۋە. دەي ئىستا ئەگەر بلىن ھەردوۋ ئايىنە كە لەسەر ھەقن، ئەۋا قسەي خاچەپرستە كە لەسەر مۇسلمانە كە راستە و قسەي مۇسلمانە كەش لەسەر خاچەپرستە كە دەيىتە راست، دەي بەم شىۋەيەش لە ھەر يەككىيان باۋەردار و كافرىشە، قسەي ھەر يەكەيشيان لەسەر مەسىح راستەيىت كە ھەم بەندەي خوايە و ھەمىش خوايە، ئا ئەمەش برىتتەيە لە سەفسەتە.

لەم كاتەدا كە شەحرور ھەموو سنوۋرەكان بۇ ھەموو ئايىنەكان والادەكات، كەچى گىرى رىق وتوۋرەيى ناخى لەسەر ئىسلام ھەلدەقولىت، كە زانا گەۋرەكانى ئىسلام بەۋە نازەدە كات كە پەيامبەريان كەردوۋە بە شەرىكى خوا و كەۋتوۋنەتە شىركەۋە، بە تاۋانى قسەكەردن بەناۋى خواۋە تۆمەتباريان دەكات، ھاۋشۋەي ئەمە!

جا لەبارەي داروينىزمىشەۋە كە ھەمىشە سەرى دەخات ۋەكوۋ بلىي ھېچ ناتەۋاۋى و ناھەقىيەكى لەسەرەتا و ناۋەند و كۆتايىشدا لى ناۋەشىتەۋە، چەندىن ئايەتى قورئانى بۇ لاردەكاتەۋە، بۆيە لىرەدا جىي خۆيەتى پەردە لەسەر خورافات و نەنگىيەكانى ھەلدەينەۋە كە بىلاۋىۋەتەۋە لەنىۋان لايەنگرانىدا، ۋەكوۋ بلىي ئەمان لە پاپا زىاتر كاسۆلىكى بن،^(۱) ئەۋەش ئەۋەيە كە بىردۆزى داروين ۋەكوۋ ۋىنەي سەرتايى خۆي نەماۋەتەۋە، ھەرزوۋ زانست پەرتوۋك و نووسراۋەكانى داروينى تىپەپراندوۋە، ھەروەھا تەماشاكەردنى پەرتوۋكەكانى تەنبا چەشنىكە پەرتوۋكىك لە پەرتوۋكەكانى مېژۋى پەرسەندى زانستەكان، چونكە پىشكەۋتىكى زۆر بەسەر ئەۋ بۋارەدا ھاتوۋە لە دۋاي داروين، بەشۋازىك

(۱) (ۋەكوۋ و بلىي زىاتر لەپاپا كاسۆلىكى بن) ۋەكوۋ تۋانچىكەلەۋ پىشتىۋانى و خورافاتانە. (ۋەرگىر)

لهم بواره‌دا هیچ شتیکی داروین نه‌ماوه‌ته‌وه مه‌گەر ناوه‌که‌ی، هه‌موو کون و که‌لینه‌کانی ئەو بیردۆزه پڕ‌کراوه‌ته‌وه.

له‌وه‌یه‌ بوت‌ریت وانییه به‌لکوو بیردۆزی داروین هیشتا زāl و به‌هێزه، ئەوه‌تا «ریچارد دوکینز» که‌یه‌کی‌که‌ له‌ زانا به‌ناویان‌گه‌کانی زینده‌زانی و پشتیوان و هه‌وادارن‌کی سه‌رسه‌ختی ئەم سه‌رده‌مه‌یه‌ بۆ داروین و ده‌لێت: "پراڤه‌ی نه‌ی‌نی بوونمانی شیکار کردوه‌وه له‌ بیردۆزه‌که‌ی دارویندا، ئەو زانیاری و زانستانه‌ی دوا‌ی خۆی بۆی زیاد‌کراوه‌ ته‌نیا هه‌ندیک (تییینی په‌راو‌زییه)،^(۱) له‌سه‌ر ئەم بنه‌مایه‌ش گاله‌گالی خورافات‌ی ئەو وته‌یه‌ بل‌ند ده‌ی‌ته‌وه که‌ ده‌لێت: "ئه‌وه‌ی بیردۆزی داروین پویه‌پرووی په‌خنه‌ بکاته‌وه ئەوه‌ باری ئەم‌پرووی بیردۆزه‌که‌ ناگرت‌ته‌وه، ئە‌گەر چی بوونه‌ هۆی به‌هێزکردنی پایه‌کانی بیردۆزه‌که‌، به‌لام هیشتا له‌ چه‌ند تییینییه‌کی لاهه‌کی زیاتر نین!

هه‌روه‌ها بانگه‌شه‌ی ئەوه‌ی گوايه بیردۆزی داروین زۆر زانستییه‌ به‌راستی بانگه‌شه‌یه‌ و نابێته‌ به‌لگه‌، چونکه‌ خودی داروین به‌رپه‌رچی ئەمه‌ی داوه‌ته‌وه به‌گوته‌ی: (په‌ندیک‌کی کۆن هه‌یه‌ ده‌لێت: "هه‌رشت و باسیک بلا‌ویوه‌وه‌ مانای وایه‌ راسته‌، به‌لام ئەمه‌ له‌ بوا‌ری زانستدا کاری پێ نا‌ک‌ریت."^(۲) هه‌ربۆیه‌ بیردۆزه‌که‌ی داروین جیا‌واز له‌ بیردۆزه‌کانی پێش‌خۆی دوا‌وه‌، له‌به‌ر ئەمه‌ش بوو داروین وتی: "په‌خنه‌گر بۆی هه‌یه‌ په‌رسیت: بۆچی ئەو هه‌موو که‌له‌ زانا‌یان‌ه‌ی سروشتناسی و زینده‌وه‌رزانییه‌ به‌رپه‌رچی ئەم بیردۆزه‌ ده‌ده‌نه‌وه‌ به‌ تاییه‌تیه‌له‌باره‌ی جو‌ره‌کانی زینده‌وه‌ر بۆ گۆ‌ر‌ان؟"^(۳) وه‌لام ده‌درت‌ته‌وه‌: وا نابینم که‌ به‌ هیچ شی‌ویه‌ک له‌ شی‌وه‌کان هه‌ول‌ی ئەوه‌ بده‌م بۆ پ‌را‌زیک‌ردنی هیچ که‌سیک له‌

(۱) الداروینیة الجديدة، صانع الساعات الأعمی، ریچارد دوکنز، ترجمة: مصطفى إبراهيم فهمي، دار العين للنشر، الطبعة الثانية: ۲۰۰۲م، (ص ۱۳).

(۲) أصل الأنواع: (ص ۲۳۶).

(۳) أصل الأنواع، (ص ۵۰۴).

زانایانی میژووی سروشتناسی که می‌شکیان به کۆمه‌لێک بابەت و بنه‌ما پر کردووه دوور له‌و راستی و واقعانه‌ی که خۆیان به‌چاوی خۆیان بینویانه به‌درژایی چهند ساله‌ی بیروبو‌چوونیان له‌کاتی‌کدا به‌ته‌واوه‌تی دژ و پیچه‌وانه‌ی دید‌گای منه. ^(۱)

جا له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه‌ی خۆی بی‌ت ئه‌وه‌ی په‌سه‌ند‌کراوه له‌پرووی زانستییه‌وه مه‌رج نییه له‌ بیردۆزی ئه‌مدا په‌سه‌ند بی‌ت، لێره‌شه‌وه هیچ خۆی به‌ ناچار نازانی‌ت که ملکه‌چی رای زۆرینه بی‌ت له‌ بوا‌ری زانستیدا، ته‌نانه‌ت کۆ‌پ‌راییش له‌ باب‌ه‌تی‌کدا به‌ به‌لگه‌ نازانی‌ت تا‌کو ناچار بی‌ت به‌باوه‌ره‌ینان پێی، به‌ بیانووی ئه‌وه‌ی که زانستی‌کی که‌له‌که‌بووه نه‌وه‌ک زانستی‌کی چ‌ر بی‌ت له‌ بواره‌که‌دا. وه‌کوو پیشتر باس‌کرا.

هه‌روه‌ها یه‌کێک له‌ گ‌رنگ‌ترین بیان‌وه‌کان که داروین به‌ بنه‌مای بیردۆزی په‌ره‌سه‌ندنه‌که‌ی دایناوه ئه‌وه‌یه که هه‌ندی ئه‌ندامی جه‌سته‌ی بوونه‌وه‌ره زیندووه‌کان هیچ رۆلێکیان نه‌ماوه و له‌ ئیستادا به‌کاریان ناهێنیت، به‌لگه‌یه که رۆژگاری رابردوو ئه‌و گیانه‌له‌به‌ره پێوستی پێ هه‌بووه، ئیستا که هیچ کاری پێ نه‌ماوه، داروین ناوی لێناوه «ئه‌ندامه‌ پاشماوه‌کانی زینده‌وه‌ران»، چهند نمونه‌یه‌کیشی له‌سه‌ر هیناوه‌ته‌وه، ده‌لی‌ت:

"ناتوانین باوه‌رپه‌که‌ین که ئه‌و په‌رده پیسته‌یه‌ی له‌نیوان په‌نجه‌کانی پێی مراوی و فیرگات هه‌یه هیچ سوودی‌کی ماییت، هه‌ر چۆن ناتوانین باوه‌رپه‌یکی ر‌ه‌هامان هه‌بی‌ت ئه‌و پێکهاته هاوچه‌شنانه‌ی له‌ په‌له‌کانی مه‌یمروندا هه‌یه، ئه‌و ئیسکانه‌ی له‌ پێی پێشه‌وه‌ی ته‌سپدا هه‌یه، یان له‌و ئیسکه‌ی له‌ بالی شه‌مشه‌مه‌کوژه‌دا هه‌یه، وانا‌زانین هیچ سوودی‌کیان هه‌بی‌ت بۆ ئه‌م زینده‌وه‌رانه، له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌مایه ده‌توانین ناوی بنیین کاریگه‌ری پاشماوه‌ی بۆماوه‌یی،

بهمهش متمانه و رازی بین بهو بۆچوونه مان." (۱)

بهلام نهم بیانوهی که - نهبوونی سوود له نهدامیځدا - بهسهریدا درایهوه له کاتی رهخه گرتن له بیردۆزه کهی، که خوی لهبارهی رهخه کانهوه بههوی نهم (ناوهژیوونهوهی بیانوه که بهسهر خویدا) دهلیت: "له راستیدا رهخه کانیاں دژم بههیزن لهم بارهیهوه."، له بهشی ههوتهم: (پوچهلکارییه جیاوازه کان لهبارهی تیوری ههلبژاردهی سروشت)، جا دهلیت:

(بۆرن له بهر رق و کینهی زۆر مهترسیدار و توند نارپهزایهتی لهم قسهیه دهبرپیه، دواي خویشی زانای گهوره «بروکان» پشتیوانی رهخه کانی نهوی کردوه، کورته کهی نه مهیه: به دلنیا ییه وه ههندی سیفەت که ناماژهی پروو کهشی نهوه بگهیه نیت که هیچ پیوستییه کی زینده وه ره کهی پیوه بهند نییه، بهوه مانا بکرت که بۆماوهی و پاشماوهی رابردوویانه هیچ په یوهندی به ههلبژاردنی سورشتی گونجاوه نییه، جا مامۆستا «پراون» یش پشتیوانی نهم وتهی کردوه به چهند شتیکی بهرچاوی وه کوو درژیی گوئی که رویشک یان درژیی کلکی مشک، یان نهو چینه ئالۆز و بههیزانی له مینای دانه کانی ههندی گیانه بهردا ههیه، جگه له مانهش له ههر دیاردیه کی بینراوی زینده وه راندا ده کهن به پشتیوانی رهخه کانیاں دژی تیورییه کهی داروین، داروینیش دهیوت: "بهراستی نهم رهخانه یان دژم زۆر بههیزن." (۲)

نهم رهخه یه دهلیت ههندی که نهدام له زینده وه راندا ههیه ناکرت بهوه پۆلین بکرت که بابیه تیکی پاشماوهی بۆماوهیه و له هه مان کاتدا بوترت هیچ سوودیکی نییه. نمونهی درژیی گوئی و درژیی کلک، هیچ سوودیان نییه نه له ئیستادا و نه له رابردوودا! بۆیه دروست نییه بوترت که کاری (ههلبژاردنی

(۱) أصل الأنواع، (ص ۳۵۲).

(۲) أصل الأنواع، (ص ۲۶۵-۲۶۶).

سروشتى گونجاۋە) كە بوونەۋەر سىفەتەكانى بەپىي پىۋىستىيەكانى پەيدا دەكات، چونكە بەۋ پىيە يىت ئەۋ ئەندامانە لە بنەرەتدا ھىچ سووديان نەبوۋە، ئىتر بۇ پەيداۋون؟!

لېرەدا داروين ۋەلام دەداتەۋە:

(۱) ۋانازانم پىۋىستم بەۋە يىت پروۋىپرۋى ئەۋ توئزەرەنە بوەستمەۋە كە سىنگيان دەپەرەپاندوۋە بۇ بانگەشەي ئەۋەي كە يىژەرەن بانگەشەي دەكەن لەبارەي بوۋنى ھەندىك ئەندام يان بەشىكى ئەندامى يىنپاز لە زىندەۋەرەندە، كە گوايە پىكھاتەي ھەمەچەشن پروۋىداۋە لە زۆرەك لە گيانلەبەرە بالا ناسراۋەكانى بەردەستمان گوايە باشتەين و وردترەين زانىارىي يىت، لەكاتىكدا ھىشتا لەكاتى گەشەكردندا ھىچ كەسىك گومانى لەۋەدا نىيە كە لە بەھىزترەين پىكھاتەكانى لەپرۋى ترسناكى و سوۋدەخىشەدا، لەكاتىكدا كە ئىمە پىشتەر نەگەيشتەين بە سوۋدەكانى ئەم ئەندامانە، لەۋانەشە لەم ماۋە نىكەي رابردوۋا گەيشتەين بە پروۋىكردنەۋەي گرىنگيان).^(۱)

دواتر دەستى كەردوۋە بە لىكدانەۋەي سوۋدەكانى درىژى كلك و گوى بە پىيى تازەترەين دەرگەۋتەكان.

لېرەدا دەلەيت: "ئەزانىنمان بە زۆرەك لە سوۋدەكانى ئەندامانىكى جەستە ماناي ۋانىيە كە سوۋدىان نەيىت، چونكە لەم دوايىانەدا چەندەين سوۋدەمان بۇ دەرگەۋتوۋە بۇ ھەندىك ئەندام كە پىشتەر ھىچمان لەبارەۋە نەدەزانى."

خۆي ئەم ۋەتەيەي راستە، بەلام ئاخۇ ھەر خۆي نەبوۋەتەي بوۋنى ئەندامانىكى بى كەلك لەئىستادا ئەۋە دەگەيەنەيت كە لە رابردوۋى دوردا سوۋدى ھەبوۋە لە باۋانى ئەۋ بوونەۋەرە، پاشانىش ھوكمى ئەۋەي بەسەرييدا دا

که نه‌ندامی پاشماوه‌ی بۆ‌ماوه‌یه، نمونه‌شی بۆ هینایه‌وه وه‌کوو نه‌و په‌رده‌ی
نیوان په‌نجه‌کانی مراوی له به‌رزاییه‌کاندا!

ئه‌ی چ ده‌بیت که پێی بوت‌ریت: ئه‌م وه‌لامه‌ تازه‌یه‌ت بۆ په‌خنه‌کانی سه‌رت
ده‌بیته‌ وه‌لام بۆ خودی بانگه‌شه‌که‌ی سه‌ره‌تات که پیتوابوو پێسته‌ی نیوان
په‌نجه‌کانی مراوی بێ به‌هایه‌ له‌ ئیستادا، ده‌ی خۆ ده‌کریت سبه‌ی چه‌ندین
سوود بۆ ئه‌م په‌رده‌یه‌ لی‌کبدرتته‌وه، له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایه‌ی خۆت که ده‌لیت: "ئه‌م‌پرو
هیچ له‌باریه‌وه‌ نازانین"، ده‌ی بۆ بانگه‌شه‌ی بێ به‌هاییت بۆی ده‌کرد؟ به‌ل‌کوو
زیاتریش گوت که‌ گوایه‌ له‌ پێش‌موادا سوودی هه‌بووه‌ بۆ باوانی مراویه‌کان که
بۆ مه‌له‌وانی له‌نیو ناوه‌کاندا سوودیان لی‌ بینیه‌!

لێ‌رده‌ داروین که‌وتوه‌ته‌ دژ به‌کییه‌وه‌ له‌به‌کاره‌ینانی زاراوه‌ی (نه‌زانینی
سوود)ی نه‌ندامان، چونکه‌ نه‌زانینی سوود مانای ییسوودی شته‌کان نییه، له
کاتێکدا خۆی به‌رپه‌رچی په‌خنه‌کانی سه‌ری ده‌داته‌وه‌ به‌ هه‌مان بیانوی خۆی
و به‌ل‌گه‌ی نه‌وان که‌ بریتییه‌ له‌ ده‌رپ‌رینی (نه‌و سوودانه‌ی که‌ ئه‌م‌پرو نایزانین
له‌وانه‌یه‌ سبه‌ی بۆمان ده‌ریکه‌وێت)، ده‌ی ئه‌مه‌ش به‌رپه‌رچی بۆ‌چوونه‌که‌ی
ده‌داته‌وه‌ که‌ ده‌لیت: "نه‌ندامه‌ پاشماوه‌ بۆ‌ماوه‌یه‌کان"، یان نه‌وه‌ی به‌سه‌ردا
ده‌مینیتته‌وه‌ که‌ له‌باره‌ی په‌خنه‌کانی (زانا براون) گوتی: به‌راستی په‌خنه‌که‌ی
له‌دژم زۆر به‌هێزه‌. ئه‌مه‌ش به‌ل‌گه‌ به‌هێزه‌که‌ی تیۆره‌که‌ی بوو.

جا زانا «دۆ‌کینز»یش وه‌لامی داروین ده‌داته‌وه‌ و ده‌لیت: "ئه‌گه‌ر گه‌وره‌ترین
زانای زنده‌زانیش ده‌سته‌وسان بیت له‌باره‌ی راقه‌کانی دیارده‌یه‌کی زنده‌گانی
تییینی‌کراو، ئه‌مه‌ مانای نه‌وه‌ نییه‌ که‌ هیچ راقه‌یه‌کی نییه، چونکه‌ له‌وێدا
نه‌ینی گه‌لیکی زۆر ماون به‌درێژی سه‌ده‌کانی رابردوو، پاشان مل‌که‌ج بوو بۆ
یه‌کیک له‌ راقه‌کان." (۱)

سه‌رباری سه‌رقالی زۆرئیک له زانایانی تاقیکاری به زانسته‌وه، له‌وانه‌یه
فەلسەفە کوّتا بابەت ییّت که بیانپەرژیتە سه‌ری بۆ ده‌ستکه‌وتنی هه‌ندی
سوود، جا هه‌ر له‌م چه‌شنه‌ بۆچوونه‌وه زانا «پریچارد» فرایدمانی گه‌یشتوو به
خه‌لاتی نۆبلی فیزیایی سالی ۱۹۶۶ی زاینی ده‌لیت:

"به‌درژایی ته‌مه‌نم نه‌زمونی. زانستم کردوو و ده‌زانمیش زانست چیه،
به‌لام بچ توانام له‌وه‌لامدانه‌وه‌ی پرسیری (زانست چیه؟)^(۱) تا لی‌رده‌ایه که
فەیلەسوفەکان ده‌سته‌وسانن له‌باره‌ی پروونکردنه‌وه‌ی پرۆگرامی زانستیدا،
پروونکردنه‌وه‌ی مانا و پێه‌نده‌کانی، جا له‌نیۆ ناسراوترینیاندا زانا «کارل»
بو‌ژره که (پێوه‌رنکی په‌های دانا بۆ جیاکردنه‌وه‌ی نه‌وه‌ی زانستییه و نه‌وه‌ی
نازانستییه."^(۲) نه‌و که‌سه‌یه که‌ده‌لیت: "هه‌ر تیۆرییه‌ک ده‌کرێت فراوان و
گشتگیریه‌که‌ی هه‌ر له‌ فراوانبو‌ندا ده‌ییت، به‌پێی به‌رزبو‌ونه‌وه‌ی ناستی
سنووردارکردنی ناستی شیان و ناستی به‌که‌لکیشی زیاد ده‌کات."^(۳)

هه‌روه‌ها (کارل) بۆ‌ر نمونه‌یه‌کی تر ده‌خاته‌پروو: دوای چه‌ندین جار
پیداچوونه‌وه له‌ چه‌ندین باری جیاوازا له‌سه‌ر قه‌له‌په‌ش، ده‌ره‌نجام له‌سه‌ر نه‌و
په‌نگه‌ په‌شه‌ی که قه‌له‌په‌ش هه‌یه‌تی بو‌تریت: "هه‌موو قه‌له‌کان په‌شن"، «بۆ‌بر»
ئه‌م ده‌ره‌نجامه به‌په‌ره‌چ ده‌داته‌وه و ده‌لیت: قه‌له‌سپیش بوونی هه‌یه، که‌وايه
یاسای (هه‌موو قه‌لیک په‌شه) یاسایه‌کی هه‌له‌یه)^(۴) جا نه‌و گشتانده‌ی
باسکراوه له‌و بنه‌مایه‌دا ده‌بی پشته‌راست بکریته‌وه، چونکه دانانی هه‌موو

(۱) فلسفات عصرنا، تیاراتها، مذاهبها، أعلامها، قضایاها، جان فرانسوا دوورتی، ترجمه: إبراهيم صحراوي، الدار العربیة للعلوم ناشرون، بیروت-لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۰۶م، (ص ۲۹۳).

(۲) فلسفات عصرنا، (ص ۳۱۰).

(۳) منطق البحث العلمي، کارل بو‌بر، ترجمه و تقدیم: د.محمد البغدادي، المنظمة العربیة للترجمة، بدعم من مؤسسة الفكر العربي، توزيع مركز دراسات الوحدة العربیة، بیروت، الطبعة الأولى: شباط (فبراير) ۲۰۰۶م، (ص ۱۷۰).

(۴) فلسفات عصرنا، (ص ۳۱۳).

قەلەكانى جىھان، ھەرچى قەلى شوئە جىاۋازەكانە بە قەلەرەش ئەستەمە،
لەرەشەۋە پروون دەبىتەۋە كە پىشتراستكرنەۋەى ئەم ياسا بچوۋكە ئەستەۋە و
دەكرىت بوترىت ئەم گىستاندە ھەلەيە، ئەى چى لەبارەى ياسايەكەۋە بلىين كە
بەسەر ھەرچى جۆرەكانە بگىشتىنرەت! نىگەى ئەۋە بگە وتەيەك بۆ ھەموو
مەۋجود و بوونەكان بگىشتىنرەت، فەرموو پىكەۋە بخورنىنەۋە كە دۆكىنەز بەو
رەھايىيە دەدووت و دەلىت:

"بۆچوۋنى داروۋنى راستە، بەلكوۋ بەسەر ھەموو گەردوۋندا راستە بۆ
ھەرچى شوئە و جىگەيەك كە ئەگەرى ژيانى ھەيىت." (۱)

دەى ئەم گىستاندە بەراۋرد بگە لەگەل ياسا ھەلە گىشتىنراۋەكەى (ھەموو
قەلىك قەلەرەشە)دا، ئەمىش دەلى تەنيا تيۋرىيەكەى داروۋىن بۆ ھەموو
گەردوۋن و ھەموو ھەسارەكانى جگە لەزەۋىش بەس ژيانى تىدائىت دەشەت! بەو
پىچ لىدانەى كە دەلى بەمەرچىك ھەسارەكە ژيانى تىدا بىت، لەۋتە تەنيا
لەسەر باۋەرەكان قسان دەكات نەك لەسەر بنەما زانستىيەكان، لەبەر ئەمەشە
كە دۆكنەز پىداگىرە لەسەر ئەۋەى لەسەر قسەكانى خۇى بلىت: "نامانجى
تەنيا بەخشىنى زانىيارىيە، بەلام لەھەمان كاتدا نامانجى رازى كردنى
بەرانبەرەشە." (۲)

جا كارل بویر زۆرى پافەكارى بۆ زۆرىك لە تيۋرەكان بە خالى ھىز
نازانىت بەلكوۋ دەلىت: پىدەچىت ھەلگرتنى ئەم ھەموو لىكدانەۋەيە لەبەر لاۋازى
بىت ئەۋەك ھىز، چونكە وا دىتە پىش چاۋان كە ببە پالئەرى ھەلەى
رەھا، ھەر گىفتىكى لەپەر كە توۋشى تيۋرىيەكە دەبىت لەۋەيە راستىيەكى

(۱) الداروۋىنىة الجديدة، (ص ۱۴).

(۲) الداروۋىنىة الجديدة، (ص ۱۴).

بەر جەستە يېت لى تىۋرىيە كە،^(۱) لەمەشەۋە دەست دە كرېت بە تەئىلى ناۋەكى تىۋرە كە بەلاى ئەنجامە كەدا، جا ئەگەر شىنەۋارىك ھەلگۈلن و ھەلگەنن و گىيانلەبەرىكى چوار پىنى بەبەردىۋو بدۆزنەۋە دەكەۋنە وىزەى راقە و تەئىلى ناۋەپۇكى تىۋرە كە بۆى، بە پىچەۋانەشەۋە راستە، جارېك بەۋەى بوتېت: (ئەۋ بەبەردىۋو پىشىنە، جارېكىش بلىن بەلگۈۋو جۆرىكە كە لە گىيانلەبەرەكان كەۋتۆتەۋە و تياچوۋە، خۇ ئەگەر بگەرىنەۋە بۇ ھەلگۈلن و ھەلگەندەكانى پىشۋو ھەمان قسە دەكەنەۋە، دەى ئەمەش تواناى پىشتراستكرەنەۋەى تىۋرى لاۋاز دەكات، بەمەش دەبىتە خالىكى لاۋاز بۆى.

ئەۋەتا نىچە پىشتر لەسەر تىۋرى داروین وتى: "بانگەشەكان بۇ تىۋرىيە كە زىاترە لە ھىنانى بەلگەكان بۆى."^(۲)

لەراستىدا. تىۋرىيەكەى داروین لەۋاقىعدا رەنگدانەۋەى زۆرىك لە فەلسەفەكانى سەرمایەدارى بوو لە سەدەى نۆزدەيەمدا، ئەۋەتا دۆكئز دەلېت:

"بلىمەتى داروین لەۋەدا بوو كە بۆچۈنە جىاۋازەكانى -ئابۋورى- پىكەۋە گرى دەدا، تۆماس مالتوس ئەۋكاتە وتارىكى زۆر بەھىز و بەپىزى نوۋسى لەسەر ترسناكى زۆرىۋونى دانىشتۋانى بەرىتانيا لەۋكاتەدا، چۆنىش ئەم زۆرىۋونە دەۋەستىت بەھۋى نەخۋشى و نەۋونى خۇراكى پىۋىستەۋە، داروین لىرەۋە ئەۋ بىرگانەى لە ھۇشيارىيدانەكانى مالتوسەۋە ھەلگۈزى و تىۋرى مىللانىكانى مەۋقۇ لەسەر خۇراك داپشتەۋە، ئەۋەشى بە چەشنىك جى بەجىكارى پۋون كەدەۋە لەسەر سەۋىشت."^(۳) ئەمەش بەۋ شىۋەى كە داروین دەرىپرى و گوتى:

(۱) الداروینىة الجديدة، (ص ۳۱۳).

(۲) أفول الأضنام، فريدريك نيچه، ترجمة: حسان بورقية، محمد التاجي، أفريقيا الشرق، الطبعة الأولى: ۱۹۹۶م، (ص ۹۰).

(۳) يوتوب: عبقرية داروین، رىچارد دۆكىنز، (الحلقة: ۱، دقيقة: ۲۶).

"پىشكەوتن و خۆشگوزەرانى تايىبەت بە مەۋقايەتى يەككە لە گەرتە زۆر پىچراۋەكان: چونكە ئەو دەسەپنىت كە ھەموو ئەوانەى كە ناتوانن مەندالەكانيان لەھەژارى دوورىخەنەو، دەپت پاپىچبەكرىن و گۆشەگىر بەكرىن لە نەزىكبوونەو، ئەوانى تر، چونكە ھەژارى تەنبا نەگىسىيەك نىيە و بەرپتەو، بەلكو ھەمىشە وىستى زىادبوونى ھەيە." (۱)

لەرەو جەلەو بۆ ماركس ئازاد دەپت كە بەتوندى كۆمەلگەى بەرىتانى پەخەباران بەكات و بلىت:

"ئەم داروينەى - كە بەم تازەبىيانە لەبارەيم خۆندووەتەو - دەمخەلايتىن بەو، دەپت: گوايە تيۆرى (مالتوسى) جى بەجى دەكات لەسەر پروەك و گىيانلەبەرانىش، وەكو بلىت بابەتەكە سەرلەبەر لای بەرپۆز مالتوس لەسەر پروەك و گىيانلەبەران جى بەجى نەپت بەلكو لەسەر كائىنە مەۋقايەكان جى بەجى بىت، لە راستىدا جى تىرامانە ناخۆ چۆن داروين زانىارى لەنيوان گانلەبەران و پروەكدا دەكات بەسەر كۆمەلگەى ئىنگىلىزىيەو بەچەشنىك ھەموو ئەمانەى بەسەردا كۆبىتەو: پۆلىنى كىدار، كىشمە كىش و كۆمەلەبون، كەردنەو، بازارى تازە، داھىنانەكان، مەملەتەى لە پىناو بووندا، ئەمە لە راستىدا جەنگى گشت لەگەل گشتدا دىتتە كايەو وەكو ھۆس جارى بۆ دەدا." (۲)

«ئىنگىل»ىش شونى ماركس كەوت و دەپت:

"بەدلىيەو ھەموو تيۆرىيەكەى داروين لەبارەى مەملەتەى لەپىناو مانەو، بەرىتيە لە گىرانەو، تيۆرىيەكەى «ھۆس» كە جەنگى گشت دژ بە گشت بوو، تيۆرى بۆرجوازى لەسەر كى لەبەركى؟ ھەرەھا تيۆرى «مالتوس» لەسەر

(۱) نشأة الإنسان، (۲۳۸/۳).

(۲) مراسلات ماركس-إنجليزي، ترجمة: فؤاد أيوب، دار دمشق للنشر و التوزيع، الطبقة الأولى، ۱۹۸۳م، (ص ۱۴۶).

مروڧ لە كۆمەلگەۋە بۆ سروشت. ^(۱)

تيۆرى بورژوازى ھىندەى گىرنگى بە پىژەى قازانچ دەدات ئەۋەندە گىرنگى بە لايەنى باۋەرەكان نادات، لىرەشەۋە تيۆرى براغمائى يە كىكە لە فەلسفەكانى كە دەلىت:

"ھەموو بىرىك راست دەيت، بەو مانايەى كە لە پرووى عەقلىيەۋە پشتراست بگرىتەۋە لەبەر ئەۋەش باۋەرپوون پىي بە سوود و قازانچ بۆ ژيانمان دەگەپىتەۋە. ^(۲)

ھەر ئەمانەى سەرھەن كە لە موحەممەد شەھرووردا پەنگيان داۋەتەۋە، كەۋاى لى كىردوۋە بانگەشە بۆ «لىبىرالىيەتى ئىسلامى» بكات. ^(۳) (كە بوار دەدات بە فرە حزىبى وئازادىي رادەپرېن)، ^(۴) دواترىش دەلىت: "ۋادەبىنىن كە دەۋلەتى ئىسلامى خودى دەۋلەتتىكى عەلمانىيە بۆخۆى. ^(۵) كە ئەۋە بەدۋاى خۇيدا دەھىنىت دەۋلەت زۆر دەستەردان لە بوارى ئابوورىدا نەكات، ئەمەش بەردەۋامى و خولانەۋە بە سەرمايە دەبەخشىت، كە برىتىيە لە خولانەۋە لە خولگەى فەلسەفەكانى بۆرژوازييدا.

جا ئەگەر ئەۋەى كە تيۆرى داروینى لە ئابوورى مروڧايەتتەۋە دەيگىزىتەۋە بوارى گيانلەبەران و پروۋە كەكان بگرىتەۋە، ئەۋا سەرەتا دەيت مروڧ بگرىتەۋە، لىرەشەۋە خۆ ئەگەر پەرتوۋكى (أصل الأنواع = بنچىنەى جۆرەكان) لە يەك بەرگدا چاپكرايىت، ئەۋا پەرتوۋكى (نشأة الإنسان = سەرەتاي مروڧ) لە سى

(۱) دىلكتىك الطبيعة، فريدريك نىچە، (ص ۳۵۹).

(۲) الراجماتية، وليم جيمس، ترجمة: محمد علي العريان، تقديم: زكي نجيب محمود، المركز القومي للترجمة، القاهرة-مصر، ۲۰۰۸م، (ص ۹۹).

(۳) الدولة والمجتمع، (ص ۱۹۸).

(۴) الدولة والمجتمع، (ص ۱۹۷).

(۵) الدولة و المجتمع، (ص ۱۹۷).

بەرگدا چاپكراۋە، دەى لەو ميانەدا ئەگەرى بوۋنى مەرۋفى پېشكەوتوۋ ھەيە، لەۋەشە ھېشتا مەرۋفى ناھۇشيار و ھەمەج ھەبىت، لەم سنوورەشدا بىرى «نازى» سەرپەلدا، خۇ لەخۇرا ناوترىت گوايە «نازىيەت» دارۋىنى جوۋلاندىت بۇ ئەم بىرانە، بەلكوۋ خودى دارۋىن دەلىت:

"گرنىگى بە سەردەمەكانى سەرەتا دەدەين، بەلام تاكە ھۆكار بۇ گەشتن بە باشتىن بېرىار لەم بارەيەۋە ئەۋەيە كە لە پەفتارى كۆمەلگە نىۋچە شارستانىيەتەكان و كۆمەلگە ناھۇشيار و ھەمەجەكانى ئىستا بىكۆلىنەۋە."^(۱)

جا ھەر لەم باسرخواسەدا ھىتەر دەلىت:

"جا لەبارەى زاراۋى پەگەزبەرىستى ولاتمانەۋە بەۋ پىيەى حىمان دىارى كىروۋە بەپىي بەھاكانى پەگەزە سەرەتايىيەكان دەپپورىت، ھەرۋەھا دەۋلەتمان پەيامىكى پرونى ۋەكوۋ بنەماى خۇى ئاشكرا دەكات كە برىتايىيە لە پارتىگارى لە پىنگەى پەگەزى مەرۋفى، بىرى پەگەزبەرىستىمان ھىچ باۋەرى بە يەكسانى پەگەزەكان نىيە، كە ئەمەش سەر بۇئەۋە دەكىشىت كە پشتىۋانى مانەۋى باشتىن و بەھىزىن پەگەزەكانى مەرۋف بىكاتەۋە، لاۋازەكان مەلەكچى بەھىزەكان بن، لەگەل ئەمانەشدا لەسەر بنەماى ئەستۆكراتى بۇ سىروشت دەپۋانىت."^(۲)

ئەمە قۇستەنەۋى تىۋرىيەكە نىيە، بەلكوۋ پراكتىزەكردنى تىۋرىيەكەيە، ئەۋەى دەمىنىتەۋە وىنەى بەرجەستەيەتى ماۋە بە ماۋە لە لىدوانە دارۋىنىيەكاندا دەرىكەۋىت، دۆكىنىز دەلىت: "پىمۋايت ئىمە لە ھەلگەنراۋەكاندا پىشېركىي بەھىزىۋون دەبىنىن، يان پرونتىر بلىن زنجىرەيەك لە پىشېركىي بەھىزىۋونى سەرەتايى دەبىنىن لە گۆشت خۆرەكان و پروۋەك خۆرەكاندا، ئەمەش بەتەۋاۋەتى

(۱) نشأة الإنسان، (۱۴۹/۳).

(۲) كفاحي، أدولف هيتلر، ترجمة: لويس الحاج، بيان، الطبعة الثانية: ۱۹۹۵م (ص ۲۱۲).

ھاۋتا و ھاۋسەنگىيەكى سەرسۈرھىنەرمان پىشان دەدات لە بەھىزبۈۋنى مەرۋفى. ^(۱)

پاش ئەمەش ھەندىك دەبىنىت كە گېرى بەرداۋەتە تيۋرىيە كە و باسى يەكسانى مەرۋفايەتەش دەكات، دەى خۇ يەكەم كەس كە نكۆلى يەكسانى مەرۋفى كرديت تيۋرەكەى دارۈنە كە لە كۈن و كەلەبەرەكانىدا ديۋەزمەى نازىيەتى ھەشارداۋە، دەلەت: "تيۋرى دارۈن لە ساتەۋەخىكدا دەرەكەوت كە ۋلاتە زلەيەزەكان سەرقالى دامەزراندنى ئىمپراتۋرىيە داگىركارىەكانيان بوۋن، جا ئەم پىاۋە سېي پىستە ئەم تيۋرىيەى كر دوۋە بە بىيانۋى ھەرچى كارى رەگەزبەرسى خۇى ھەيە لە دژى خەلكانى جگە لە رەگەزى خۇى." ^(۲)

ئەگەرچى شەھرور خۇى دوۋر دەخاتەۋە لە ھەر جۆرە جياكارىيەك لەسەر بنەماى ئايىنى، بەلام پىۋىستە لەسەرى كە ھەمىشە لەبىرى يىت كە: (دابەشكارى لەسەر بنەماى ئايىنى زۆر مەرۋفايەتيانە ترە، چونكە ھەمىشە دەتوانىت ئەو بۆشايىيە نەھىلەت كە ئايىنەكان لەيەكتر جىادەكاتەۋە، بەلام ئەو بۆشايىيە بايۋلۇژىيەى كە رەگەزەكان لەيەكتر جىادەكاتەۋە، ھەرگىز ناتوانىت بنەپر بىكرىت). ^(۳)

جا پىش ئەۋەى بېچىنە سەر بابەتەكى تر، دەۋىت: ئاخۇ تا چ ئاستىك دىدگاي شەھرور بۇ تيۋرى دارۈن پاست بوۋە؟ چونكە ھەر شەھرور بوۋ دەۋىت تيۋرى دارۈن زۆر باشتە لە بەلگەى ئايەتە يەكەمىنەكانى قورئانى پىرۋز.

(۱) الدارۈنە الجديدة، (ص ۲۵۹).

(۲) خرافات عن الأجناس، جوان كوماناس، ترجمة: محمد رياض، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة، (ص ۱۲).

(۳) خرافات عن الأجناس، (ص ۱۰).

ئەمەش لە وتەكانى شەحروردا دەردەكەمىت كە دەلەيت: "جا داروين باۋەرى
ۋابو كە باپىرى مەرۋف برىتىيە لە مەيمون. ^(۱)" (گرنگرتىن جىاكاراۋى
تىۋرى داروين ئەۋەيە، مەيمون و پەرەسەندىيەتى بۇ مەرۋفە. ^(۲))

سەير ئەۋەيە كە شەحرور كەمىك خۇي ماندوۋ نە كىردوۋە تا بىگەرپىتەۋە بۇ
پەرۋەكەكانى داروين تا بزائىت چى وتوۋە و چى داۋەتە پال داروين، بەلكو
بۇ ئەم ھەموو قسانەي كىردوۋىيەتى گەرپاۋەتەۋە بۇ بەرنامەيەكى تەلەفزيۋنى ^(۳)
كە لە كەنالى الجزىرەۋە پەخش كراۋە، ^(۴) ۋەكو دەلەيت لە پىنگەي الجزىرەدا
ھاتوۋە كە دەلەيت: "يەكىك لە ۋەھلە چەمكىيەنى لەسەر زارى زۆرىنى
كۆمەلگە دووبارە دەيىتەۋە و دەيىستىرتەۋە ئەۋەيە كە دەلەين گوايە داروين
وتىيىتى: بىنچىنەي مەرۋف برىتىيە لە مەيمون، يان مەرۋف راستەوخۇ ئەۋەي
مەيمونە. ^(۵)"

دە ئەۋەتا داروين ئەمەي بە پرونى لە پەرۋەكى (نشأة الإنسان = سەرەتاي
مەرۋف) دەلەيت: "جۆرە تاييەتەكە بە خۇمان، نىكىتتىن شت لىۋەي دوو جۆر
مەيمونە چەشنى مەرۋفى ئەفرىقىيە، كە برىتىن لە شامپانزى و غورىلاۋ
گىيانلەبەرى مەرۋفى لەگەل مەيموندا لە باپىرىكى دوورەۋە ھاۋەش. ^(۶)"

ئەۋەتا داروين بە پرونى دان بەۋەدا دەنەيت كە باۋەرى وايە مەرۋف و مەيمون
لە باپىرىيەكى دووردا ھاۋەش، نەك مەرۋف ئەۋەي خۇدى مەيمون يىت.
بەھەر حال ئەمانە ھەموۋى ئەۋەمان بۇ پرون دەكاتەۋە كە شەحرور ھىچ

(۱) القصص القراني، (۲۵۳/۱).

(۲) القصص القراني، (۲۴۳/۱).

(۳) القصص القراني، (۲۴۳/۱).

(۴) القصص القراني، (۲۴۵/۱).

(۵) من على موقع: الجزيرة نت، بعنوان: (۵ خرافات صدقها الناس عن (داروين) وأثارت جدلا).

(۶) نشأة الإنسان، (۵۱/۱).

ئاگادارى و زانىارى نەبوۋە لەسەر ۋاقىدى ئاياتەكانى قورئان، لەولاشەۋە زۆر
ئاگادارى بۆچۈنەكانى داروين نەبوۋە، جا بەپراستى نە لەم تىگەيشت و نە
لەۋى تر. جا پىدەچىت كاك شەخروور بەم قسە بىچ سەروپەرانە بىيەۋىت پىمان
بلىت: "نەمانە خوتىندەۋەى تازەن لەوبوارەدا!"

جارنامەى جىھانى - بەھاكانى خۇرئاوايى:

پاش ئەۋەى شەحرور تەۋاۋ بوو لە بانگەشەكانى ئىسلامەتى كە بە دژايەتى زاناكان دەستى پى كەرد، و ھەلىكوتايە سەر بىر و باۋەرەكانيان بۆئەۋەى بە ئارەزۋى خۆى يارى بە را و بۆچۈنەكانى بىكات كە ھىچ بازە و سنوورىك كۆيان ناكاتەۋە، بەلگۈۋ بە چەۋاشەكارى لىزە و لەۋى ھىچ نەما نەيكات جگە لەۋەى ئىسلام بەگشتى لە ھەموو ماناكانى دابرىت، لەدۋاى ئەمە ھىچ شتىك نامىننەۋە جگە لە چەند دەستەۋارەك كە بىن بە ناۋىشان بۆ چەند دىرپىكى رىزىكراۋى دابراۋ لە دروشمە بالاكانى ئىسلام، ئەۋەتا دەلىت: "ئىسلام خۇدى فىترەتە و فىترەتىش ئىسلامە".^(۱) ئەمەش دروست و بى كىشەيە، چونكە ئىسلام بە بىروباۋەر و ئەحكامەكانى بىت فىترەتى خەلكى بۆ لای خۇى رادەكىشەت، دەبىنىت لەگەلدا كۆكن و بانگەشەيشى بۆ دەكات بەگشتى، بەلام ناخۆ مەبەست و ماناى ئىسلام لای شەحرور چىيە؟ ئايا مەبەستى ئەۋەيە كە فىترەتى دروست نامازەى پىداۋە؟! يان ئەۋ ئىسلامەى كە ھەرچى ئايىنى جۇراۋجۆرە لەخۆ بگرت؟! ۋەكوو پىشتەر خىستمانە پروو لە بۆچۈنەكانى شەحرور؟ ئەۋەتا دەلىت:

"جەنگ و جىھاد دژى فىترەتە، زەكاتدان دژى فىترەتە، بەرپۇزۋوبون دژى فىترەتە، بەكورتى ھەموو دروشمەكانى ئىسلام دژى فىترەتن."^(۲)

ھەموو دروشمەكانى ئىسلامى دەرھىنا، جا چى مايەۋە؟

(۱) الإسلام و الإيمان، (ص ۵۳).

(۲) الإسلام و الإيمان، (ص ۳۷).

"پايەكانى باۋەر كە بە ئەرەك و دروشمى ئايىن دانراۋە لە فېترەت نىيە." (۱)
جا چى ماىەۋە لە فېترەت كە دەلىت: "بىرتىيە لە ئىسلام پاش ئەۋەى ناۋەرپۇكى
ئىسلامى ھەموو سىرىيەۋە؟"

ۋەلامى ئەمە دەداتەۋە و دەلىت: "فېترەتى مەرۇف، ورنای لايەنە فېكرىيە كە
لە مەرۇفدا دەكات، واتە ورنای كۆمەلىك دەكات كە تىيدا ياساكانى سىروشت
بە گوزارشتە رۇژئاۋايىيە كەى." (۲)

جا شەحرور تېروانىن و تىگەيشتنى رۇژئاۋايى دەۋىت، ھەۋلى داۋە كە
بىروبەۋەرى خۆى ۋەھا دابىرئىتەۋە تا لە گەل ئەم ئەنجامەدا يەك بگىرتەۋە،
پاش ئەۋەى وتى: "لە مەرۇفدا شتىك ھەيە بەشىكە لەزاتى (اللە)، ھەروەھا (اللە)
بەھۆى دروستكردنى مەرۇفەۋە خۆى سەلماندوۋە." دەكات بە ئەنجامىك كە
دەلىت: "ھەر سووكايەتتىيەك بە مەرۇف سووكايەتتىيەكى راستەوخۆيە بۆ
خوا، بە بەخشىنى ئازادىيى خودا رېژى لە مەرۇف ناۋە و گەۋرەيى داۋە بەسەر
زۆرىنەى دروستكراۋەكانىدا." (۳)

بەمەش مەرۇف دەكات بە ئامانجى بالا لە خودى خۆيدا، پىشتىرش «كانت»
فەلسەفەگەر مەرۇفى كردوۋە بە ئامانجى بالا بەپىچەۋانەى شتەكانى ترەۋە
كە بە ھۆكارى دانابون^(۴)، ئەمەش سەر دەكىشىت بەرەۋ باۋەرپى جەبرى
(قەدەرى ناچارى)ەكان، بە تەسك كردنەۋەى بابەتەكانى لىپىچىنەۋە
رەۋشتىيەكان، بەلام مەرۇف تەنيا بىرتى نىيە لە چەند رەفتارىك كە ھىچ
دەسەلاتىكى بەسەر خۆيدا نەيىت، بەلكو بىروبەۋەر و گوftar و كردارىشى

(۱) الإسلام والإيمان، (ص ۸۰).

(۲) الدين والحاكمة، (ص ۲۵۵).

(۳) القصص القراني، (۲۹۲/۱).

(۴) تأسيس ميتافيزيقيا الأخلاق، أمانوئل كانت، ترجمة: عبدالغفار مكاوي، منشورات الجمل،
كولونيا-ألمانيا، الطبعة الاولى: ۲۰۲۲م، (ص ۱۰۷).

همیه، که لیپچینه‌وهی له‌سه‌ر ده‌کریت، شه‌هروور جارێک به‌لگه ده‌هینیت‌ه‌وه به کاروکرده‌وه ناشیرنه‌کانی تاغوته‌کان بۆئه‌وهی بیسه‌لمینیت که قه‌ده‌ر بوونی نییه و خودا زانا نییه به وردودرشتی شته‌کان، نه‌وهی له‌بیری خۆی بردووه‌ته‌وه که هه‌ردووکیان مروّفن (چاکه‌کار و خراپه‌کار) و کرده‌وه‌کانیان به‌رز و نزمیان ده‌کاته‌وه، ئالیه‌وه ریچکه‌یه‌ک هه‌یه بۆ لیپچینه‌وه و لیپرسینه‌وهی خواپی روون ده‌بیت‌ه‌وه بۆمان.

پاشان ده‌وتریت: ئایا که په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموویت: ﴿تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ﴾^(۱) ده‌بیت‌ه‌ بی‌ریزی به‌رانبه‌ر خودا؟! له‌به‌رئه‌وهی قسه‌یه‌ک که‌وه به‌رانبه‌ر مروّفیک؟ یاخود بی‌ریزی به‌ مروّفیکی لاساری تاغوتی سته‌مکاری تاکه‌وه که سنووه‌کانی خودای به‌زاندووه، ئا لیه‌وه ده‌بینین هه‌یچ ریگه‌یه‌ک نه‌ماوه تا ریژ له‌م که‌سه بگیری.

له‌به‌رچا‌و‌گرتنی لایه‌نی مروّفایه‌تی به‌ته‌نیا و حساب نه‌کردن بۆ کردار و گو‌فتار و بیروباوه‌ره‌کانی دژه‌وانه‌یه له‌گه‌ڵ قورئانی پی‌روژ، نه‌وه‌تا په‌روه‌ردگار ده‌فه‌رموویت: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۝ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ ۝ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾^(۲)

واتا: «به‌دلنیا‌یی‌ه‌وه مروّفمان له‌سه‌ر جواتترین و گونجاوترین قامه‌ت به‌دی‌هیناوه، پاشان مروّف خۆی له‌به‌ر خراپه‌کاریه‌کانی چاره‌نووسی خۆ بۆ درۆزه‌خه ده‌بات و نيمه‌ش ده‌یخه‌ینه درۆزه‌خه‌وه، مه‌گه‌ر نه‌وانه‌ی که باوه‌ر‌دارن و کردار و گو‌فتاری چاکه نه‌نجام ده‌دن نا نه‌وانه پادا‌شتی نه‌ب‌راوه‌یان پی ده‌به‌خشین.» له‌ نایه‌تی ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾

له‌ نایه‌تی دواتردا ﴿ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ﴾ واتا: «پاش نه‌و جوانی

(۱) سورة المسد، (الآية: ۱).

(۲) سورة التین، (الآیات: ۴-۶).

وگه‌شاویه‌ی که پیمان به‌خشی، سهره‌نجامی بۆ ناو ناگره نه‌گه‌ر گوڤ‌پایه‌لی
 فەرمانه‌کانی خودا و شوڤنکه‌وته‌ی پیغه‌مبه‌ران نه‌بیٔ.»^(۱) جا بۆیه لیڤه‌دا له
 نایه‌تی دواتردا ﴿إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ﴾
 «نه‌وانه‌ی که باوه‌ریان هیناوه و کاری چاکه ده‌کهن.»^(۲)، هه‌روه‌ها باسی پرژیلنانی
 خۆی کردووه له مروڤ هه‌روه‌ها پروونی کردووه‌ته‌وه که کرده‌وه‌کان مروڤ
 به‌رز ده‌که‌نه‌وه یاخود دای ده‌به‌زنین بۆ خواری خواره‌وه؛ هه‌ریۆیه‌ش له‌نایه‌تی
 تردا له‌ده‌رباره‌ی نه‌وانه‌ی که نکۆلی له راستیه‌کان ده‌کهن و له‌به‌رانه‌بریشیدا
 لووتیان به‌رز بوو، ده‌فه‌رموویٔ: ﴿أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ
 إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا﴾^(۳)

واتا: «واده‌زانیت زۆرینه‌یان ده‌بیستن و تی ده‌گهن؟! نا به‌لکووه‌وه‌کوو ناژه‌لانی
 به‌لکوو ناحالی تریش ملی ریگه ده‌گرن.»

ئه‌وه‌تا په‌روه‌ردگار به‌وه‌ فەرمايشتانه سووکایه‌تی پێ کردوون، ده‌ی خۆ
 بروادارانیش ئه‌م نایه‌تانه پوژتائێواره ده‌خوڤنه‌وه، ناخۆ شه‌هروور ئه‌مه‌ش به
 سووکایه‌تی کردن به‌ باوه‌رداران به‌ خودا داده‌نیٔ؟!

به‌لام له‌پراستیدا جه‌نابی شه‌هروور ده‌یه‌ؤ به‌بنه‌مای لاهوتی داهێنراوی
 خۆی بگات به «لیبرال دیموکرات»^(۴)، له‌ملاشه‌وه سه‌ری سووڤ ده‌مینیت که
 زانایانی موسلمان (پیکهاتنه‌وه له‌گه‌ڵ بنه‌ماکانی شه‌ریعه‌تی ئیسلام) بکه‌ن به
 مه‌رجی پازی بوون بۆ وه‌رگرنتی ئه‌و به‌ندانه‌ی که له یاساکانی چارپاڵمه‌ی
 مافی مروڤی جیهانییه‌وه پراگه‌یه‌نران!

(۱) تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، حقه: سامی بن محمد السلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع،
 الرياض-مملكة العربية السعود، الطبعة الثانية: ۱۴۲۰هـ - ۱۹۹۹م، (۴۳۵/۸).

(۲) تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، (۴۳۵/۸).

(۳) سورة الفرقان، (الآية: ۴۴).

(۴) الدين والسلطة، (ص ۴۱۵).

نه‌وه‌تا ده‌لٔت: "ولآ ته‌یه‌ کگرتوه‌ کان جار‌نامه‌یه‌ کیان‌ را‌گه‌ یاندوه‌ بۆ پارستنی مافی مروؤف له ۱۰/دیس‌ه‌مبه‌ر ۱۹۴۸زایی‌نی، سه‌یر له‌وه‌دایه‌ که‌ کۆنگره‌کانی تایبته‌ به‌ فیه‌قی ئیسلامی مه‌رجیان‌ داناوه‌ بۆ وه‌رگرتنی جار‌نامه‌ی مافی مروؤف بۆنه‌وه‌ی ملکه‌چی بکه‌ن بۆ یاسا و بنه‌ما شه‌رعییه‌ کان که‌ چه‌ندین سه‌ده‌ی پٔشو له‌لایه‌ن شه‌رع‌ناسه‌ کانه‌وه‌ دانراوه‌." (۱)

هه‌ر خاوه‌ن عه‌قل‌یک به‌راورد له‌نیوان ماده‌ی ۱۶ له‌ جار‌ی جیهانی بۆ مافه‌کانی مروؤف بکات، به‌ نمونه‌ که‌ ده‌لٔت: "پیاو و ئافره‌ت هه‌رکات گه‌یشتن به‌ پٔنگه‌شتن (بالغیون) بۆیان هه‌یه‌ هاوسه‌رگیری بکه‌ن خێزان پیکه‌وه‌ بنین، به‌بێ هیچ مه‌رج و پٔنگریه‌کی وه‌کوو جیاوازی نه‌ژاد، و په‌گه‌زنانه‌ و نایین." (۲) له‌ گه‌ل قسه‌ی په‌روه‌ر‌دگار ده‌فه‌رمووت: ﴿وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرَكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ ۚ وَلَا مُمْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۚ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۚ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۚ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۚ وَبَيِّنَ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾ (۳) بر‌گه‌ی مه‌به‌ست له‌م ئایه‌ته‌په‌ر‌وه‌دا (هاوسه‌رگیری مه‌که‌ن له‌ گه‌ل ئافره‌تانی موشریک مه‌گه‌ر باوه‌په‌یتن نه‌وجا هاوسه‌رگیریان له‌ گه‌لدا بکه‌ن) ده‌زانیت که‌ بابه‌ته‌که‌ پ‌که‌به‌رایه‌تی نییه‌ له‌ گه‌ل زانایانی دٔرین، به‌لکوو شه‌ری شه‌ه‌روور له‌ گه‌ل خودی قورئاندایه‌، به‌لکوو زۆر به‌ناسانی ده‌توانی په‌ی به‌ پ‌ر‌ه‌وی شه‌ه‌روور به‌ه‌یت پاش نه‌وه‌ی شه‌ره‌زای ئوسولی فیه‌قه‌ داه‌پ‌نراوه‌که‌ی ده‌بیت، که‌ خۆی له‌ په‌نگدانه‌وه‌ی جار‌نامه‌ی جیهانی و‌ت‌نا ده‌کات، به‌ کۆمه‌ل‌یک زاراوه‌ی سوای خۆی ده‌ست به‌ وته‌ و بۆچونه‌کانی ده‌کات، له‌وانه‌ که‌ ده‌لٔت: "قرائن، مترادفات، والسیاق التاريخي والضروف،

(۱) الدین السطه، (ص ۴۱۰).

(۲) وثیقه‌ الإعلان‌ العالمی، من‌ علی‌ موقع‌ الأمم‌ المتحدة: (<http://www.un.org.ar>)

(۳) سورة‌ البقرة‌ (الآیه: ۲۲۱)

والقرائن، والصيرورة، والسيرورة، والكتاب، والقران، والمتشابهات، والمحكمات وقال فلان وفلان "بۆنەۋەى ھەرچ شتېك جاپنامەى جىھانى دىيەۋىت ئەم بىچرېت و بىھۆنىتەۋە، چونكە لەم جاپنامەىدا ھاتوۋە دەلېت: "لەم جاپنامەىدا مافى ئەۋەى نەداۋە ھىچ بېرگەىە كى راقە و تەئۋىل بىكرېت. "(۱) ئالېردەدا ملە جەرېكانى شەحرور تەۋاۋ دەۋەستېت و بانگەشەى نىكۆلى كەردنى مەجاز و قىياس و تەلېل و تەفسىر دەكات، لەبەر خاترانەى جاپنامەى جىھانى و دەلېت: "ھىچ ماناكارى و ئەملاۋلەىە ك قېۋل ناكات و مانا و مەبەستەكەى كوت و مە، لەھەمان كاتدا لەگەل قورئانى پېرۋزدا ھەر دىھېئىت و دىھىيات و ھەموۋ مانا و كېرۋك و تەئۋىل و بېتە و بېيە كى بەسەردا دىھىئىت."

خۆى مشەۋش و سەرقال دەكات بە ھېرشى ناپەۋا بەرانبەر زاناىانى ئىسلام و تۆمەتباريان دەكات بەۋەى كە خۆيان كەردوۋە بە ھابەشى پەرۋەردگار لەپەرستراۋىدا، جا دەلېت: "گەر بانگەشەى ئەۋە بىكەن كە فەرماىشتى خۇدا بەرزىنە لە پراكتىزەكەردنى فېقەى بەجىماۋ و فەتۋاى زاناىان و فەرمان و نەھىيەكانىان و لەژىر دروشمى زۆرىنەى زاناىان وا رېنكەكەوتون، لەژىر دروشمى بوخارى و موسلىمدا بېن، ئەمە بەراستى گالته كەردنە بە فەرماىشتى خۇدا، ئەمەش خۆى لەخۇيدا پەرستنى زاناىانە. "(۲)

بە چاۋپۇشى كەردن لەۋەى كە ئىجماع ۋەكو گوتەى جەمھور نىيە، بەلام شەحرور ۋادادەئېت كە گەپانەۋە بۆ لای ئىمامى بوخارى و موسلىم و كۆدەنگى زاناىان گالته كەردنە بە فەرماىشتى پەرۋەردگار، لەكاتىكىشدا لەبارەى جاپنامەى جىھانىيەۋە دەلېت: "جاپنامەى جىھانى بۆ مافەكانى مەۋف بە باشتىن مانايە بۆ دروشمى (كلمة الله هي العليا) فەرماىشتى خوا بەرزىنە. "(۳)

(۱) الإعلان العالمي لحقوق الإنسان، المادة (۳۰).

(۲) الإسلام و الإيمان، (ص ۱۵۹).

(۳) الإسلام والأصل و الصورة، (۱۹۶).

رېساكەى شەحرورر ئەۋھايە ھەرچى ترش و تالە بۇ موسلمانان، ھەرچى خۇش و شىرىنە بۇ رۇژئاۋا، سەرەپراى چاپۇشى كىردن لەم دۇزىە كىيە -پېشتەر ئەمەمان سەلماند- ئەم رېساىەى لەگەل بانگەشەى (كلمة الله) پېۋىستە بەرجەستە بېيىت، كە ئەمەش باۋەپرىكى جەبرىيە، لەۋلاشەۋە داۋانە كىردن و بانگەۋاز نە كىردنى شەحرورر بۇ جېبەجىك كىردنى وتەكانى خودا، بەلكوۋ جارى ئەۋەش لىدەدات كە ئەۋەى جارى جىھانى بانگەشەى بۇ كىردوۋە كوت و مت جى بەجى بىكرىت. ئەۋەتا دەلىت: "ۋلاتە يە كىرتوۋەكانى ئەمىرىكا لەناۋەپراستى سەدەى بېستدا جاپنامەى پاراستنى مافەكانى مروڧيان پراگەياندا، جا ئەم پېۋەرانە پىنكەينەرەى بىرپەى پىشتى بىروباۋەپرى ئىسلامى پىك دەھىتن." (۱)

دەلىت: "باشتىن دەرپرېن بۇ پارىژگارى ئايىن پەرۋەرىي لە پالېشتى كىردنى رېڭخراۋەكانى پاراستنى مافەكانى مروڧە كە لە لەلايەن ۋلاتەيە كىرتوۋەكانەۋە پراگەيەنراۋە." (۲)

بەپراستى ئەمەى شەحرورر دەيكات دارىنى ئىسلامە لەھەموۋ ناۋەپروڭكىكى، ھەرۋەھا گۆرپىنى قورئانى پېروۋزە بە جاپنامەى جىھانى، ئەى باشە تۆ بلىنى شەحرورر لەگەل سوننەتەكانى پىغەمبەر (ﷺ) چى بىكات و چى بلىت؟!

يىگومان بە زاراۋەكانى «خوندىنەۋەيەكى سەردەمىيانەيە» و «دۇزىنەۋەى تازەى ئايىن» بە پى قسەكانى خۇى، ياخود (داھىنانى دىنىكى تازىيە لەسەر ورد كارى و پىشكىن)، شەحرورر لەم بارانەۋە دەلىت: "دەتوانىن بلىن پەرلەمان شىۋەيەكى تازەۋ سەردەمىيانەى سوننەتى پىغەمبەرە بەدەرلە دروشمەكان." (۳)

ئا بەم جۆرە جاپنامەى جىھانى بە وتەى بەرزى خوا دەزانىت و پەرلەمانى

(۱) نحو أصول فقه جديدة للفقہ الإسلامى، (ص ۳۸۱).

(۲) تجفیف منابع الإرهاب، (ص ۳۰۱).

(۳) الإسلام و الإيمان، (ص ۱۱).

ولّاتان به سوننه‌تی په‌یام‌بەر داده‌نیت، به‌لام ناخۆ هه‌موو په‌رله‌مانی ولّاته
جیاوازه‌کان، ولّاته دژیه‌که‌کان، ولّاتانی هه‌مه‌چه‌شن، هه‌مووی هه‌ر وێنایه‌کن
له سوننه؟

شه‌حروور ده‌لّیت:

"هه‌موو په‌رله‌مانه‌کانی جیهان له‌بازنه‌ی شه‌ریعه‌تی خوداییدا ده‌سوپێنه‌وه." (۱)

بەم شیوه‌یه‌ په‌رله‌مانه‌کان و‌ها وێنا ده‌کات که پێچه‌وانه‌ی حوکمی خودایی
ناکه‌ن، جا نه‌گه‌ر هه‌ر بڕیارێکیش دابریژن، ته‌نانه‌ت (که‌نسیت = په‌رله‌مانی
ئیسرائیلی) له‌سالی ۱۹۸۰ زاینی یاسای قودسی دانا که قودس به‌ پایته‌ختی
ئسرائیل داده‌نیت، ناخۆ نه‌مه‌ش هه‌ر له‌بازنه‌ی شه‌ریعی خودا ده‌سوپێنه‌وه؟! به‌لام
له‌ولاشه‌وه نه‌گه‌ر که‌سیک بگه‌رێته‌وه‌ بۆ خزمه‌تی ئیمامی بوخاری و موسلیم
به‌هاویه‌شی خودا ده‌کات له‌په‌رستندا له‌ دیدی شه‌حرووره‌وه.

لای شه‌حروور گه‌رانه‌وه‌ی حوکمه‌کان بۆ لای په‌رتووکه‌کانی سوننه‌ت
درۆی تێدایه‌ به‌ناوی خواوه، به‌لام (کۆمه‌لگه‌ی زانستی و په‌رله‌مانه‌کان
بریتین له‌ تێگه‌یشتنی سه‌رده‌میانه‌ بۆ سوننه‌تی پێغه‌مبه‌ر نه‌وه‌ک کۆرگه‌ی
فه‌توا و زانایانی موسلمان). (۲)

باشانیش پێسته هه‌مووان ژێرباری به‌شداریکردن له‌ نه‌نجومه‌نی په‌رله‌مانی،
هیچ جیاوازییه‌ک تێیدا له‌سه‌ر ب‌نه‌مای ئایینی ناگریت، له‌سه‌ر نه‌م ب‌نه‌مایه‌ش
شه‌حروور ده‌لّیت: "هه‌رچی ولّاتانی ئیسلامیشه‌ پێیسته‌ نه‌وه‌ به‌ ئاسایی وه‌ریگر
که‌ مولحیدیش مرۆفه‌ و مافه‌کانی پارێزراره‌، سه‌لامه‌تی فه‌راهه‌م کراوه،

(۱) الإسلام والأصل والصورة، (ص ۸۶).

(۲) الإسلام الأصل والصورة، (ص ۲۲۷).

بۇچوونى خۇي ھەيە و نازادانە دەرىدەپرېت بە پىي رېئوشوئى خۇي بەۋەپرې سەلامەتى و وتارەكانى بەپرووى كۆمەلگەشدا كراۋىيە و بى پەستانە، بەلكو رۆلى خۇي دەگىرېت لە دامەزاندنى برپارە دىموكراتىيە كاندا.^(۱) بەم پىيەش يىت دەكرېت مولحيد بىيە سەرۆكى ولاتىكى موسلمان، يان مولحيدەكان بىنە زۆرىنەي پەرلەمان، تەنانت بەم شىۋەش يىت و ھەرچى برپارېش دەرىكەن ھىشتا بەلاي شەحرورۋە لە سنورى چوارچىۋەي شەرع دەرنەچوونە، سەير ئەۋىيە لاي شەحرورۋە پەسەند نىيە و نابى كەسىك بگەرپتەۋە بۇ قورناني پىرۋز و سوننەتى پاك و زانايان و ئوسولې فىقھى بۇ تىگەيشتن لە دەقەكانى ئىسلامى مەزن، لەمانەش سەيرتر كار گەيشتۋە بەۋەي بلىت: "دىموكراتى بىنچىنەي بىنەماكانى بىروباۋەپرې ئىسلامىيە."^(۲) كەچى لەۋلاۋە جىاۋازتر نكۆلى ئەۋەي دەكرد كە خۋاي پەرۋەردگار زانايە بە ورد و درشتى بوونەۋەر و كرادەرەكانى مروف پىش رودانيان!

بەھەرھال، سەربارى چاۋپۇشى لەسەر نكۆلىيەكانى سورات بۇ دەنگدانى دىموكراتى بەۋ پىيەي كە ھىرشى رەخنەي دەكاتە سەر ئەفلاتۇنى تەلەبەي كە دىموكراتى تەنيا ئامرازىكە بۇ حكومراني، جا لەۋانەيە شەحرورۋە بەم قسانەي سوراتىش بلىت: ئەمە خوئىندەۋەيەكى كۆنە، چونكە ئەم كابرايە بۇ ھەموۋشتىك خوئىندەۋەي نوبى دەۋىت، لىرەدا پىي دەۋىت: ئەم كابرايە كە بانگەشەي خوئىندەۋەي سەردەميانە دەكات ھىچ وانەيەك لە پەرتوۋكى (دروس فى القرن العشرين) فېر نەۋۋە كە تىيدا ھاتوۋە: (نابى ئەۋەمان بىر بېچىت كە ھىتلەر بە رېنگەيەكى شەرعى چوۋەتە سەر حوكم، ئەۋ ياسايەش كە ھەموۋ دەسەلاتىكى پىي بەخشى بە زۆرىنەي دەنگ لە دانىشتنى پەرلەماندا

(۱) الدولة والمجتمع، (ص ۲۶۶).

(۲) الدولة والمجتمع، (ص ۳۷۱).

په‌سەند کرا^(۱). ئەوجا بە بانگەشەکانی سەرنجی ملیۆنان کرێکاری بە‌لای خۆیدا کەمەند کیش کرد و بە‌لێنی نەهێشتنی بیکاری و سەرشۆری پێدان، بە‌لام بە‌رینگە‌ی تاییبەتی خۆی بیکاری قە‌ڵاچۆکرد و بە‌ دامە‌زراندنی کرێکارە‌کان لە‌ دامە‌زراوە‌کانی چە‌ک بۆ‌ پەرچە‌ک کردنی وڵات، پاشان کردنی بە‌ سەربازی چە‌ک بە‌شان و دانی بە‌ تەنگە‌ی شە‌ر و لە‌ کۆتاییدا بە‌ کۆمە‌ڵی لاشە‌ی خامۆش کۆتایی پێهێنان.^(۲)

ئەم پیاوێ‌ی کە بە‌ ناشرینی زانی کە خودا زانایە بە‌ کردووە‌کانی هیتلەر پیش ئەوێ‌ی بە‌ ئەنجامی بگە‌یه‌نێت، نکۆڵی کرد لە‌وێ‌ی خودا شتیکی وای نووسی بیت. بە‌ هۆی دزێویی جە‌نگە‌کە‌و، بێ‌تاگایە لە‌وێ‌ی سوننەتی سە‌رده‌میانیە -وێ‌ک خۆی دە‌لێت- هیتلە‌ری هێنایە کایە‌و، ئەو پەرلە‌مانە‌شی -وێ‌ک خۆی دە‌لێت- کە گە‌ڕێکی بە‌ نیۆ ئاسمانی شە‌ریعە‌تی خوداییدا کردووە، هەر ئەو نازییە‌کانی گە‌یاند بە‌ دە‌سە‌لات. دە‌ی ئیتر چ درۆ هە‌لبە‌ستنی‌ک لە‌مە گە‌ورە‌ترە؟

یە‌کی‌ک لە‌ گە‌رنگترین وانە‌کانی سە‌دە‌ی بیستم کە «کارل پۆ‌پەر» کە پوختی دە‌کاتە‌و و دە‌لێت:

(ئەوێ‌ی بە‌ تووندی بە‌رپەرچی دە‌دە‌مە‌و لە‌ بیردۆزی فەرمان‌پروایی گە‌ل، ئەوێ‌یە ئایدۆ‌لۆجیا‌یە‌کی نا‌زیرانە و فیل‌بازانە پە‌سە‌ند دە‌کات: فیل‌بازییە‌کی خۆ‌سە‌پین، پێ‌ڕە‌یی؛ کە گە‌ل یان زۆ‌رینە نا‌کرێت هە‌ڵە‌ بکە‌ن یاخود رینگە‌یە‌کی ناداد‌پەرە‌ورانە بگە‌رنە بە‌ر. ئەم ئایدۆ‌لۆجیا‌یە‌ بێ‌ڕە‌وشتییە و دە‌بێت رە‌تب‌کە‌رتە‌و^(۳). نایێت بیرمان بچێت کە (قێزە‌وتترین تاوانە‌کان رە‌نگە‌ بە‌ ناوی براهی‌تی و یە‌کسانی

(۱) دروس في القرن العشرين، كارل بوبر، ترجمة: الزواوي بغورة، لخصر مذبوح، الدار العربية ناشرون - لبنان، منشورات الاختلاف - الجزائر، الطبعة الأولى: ۱۳۲۹ هـ ۲۰۰۹ م، (ص ۱۰۶).

(۲) أصول الأصوليات و التعصبات السلفية، روجيه جارودي، مكتبة الشروق، يناير ۱۹۶۶ م، (ص ۵۱).

(۳) دروس في القرن العشرين، (ص ۱۱۰).

و نازادىيەۋە بىكرىت؛ تاۋانگەلىك لە قىزىنىدا ھېچ جىۋاۋازىيە كى نىيە لە گەل
ئەۋ تاۋانانى كە بەناۋى مەسىھىيەتەۋە كرا لە سەردەمى خاچەرىستەكان.^(۱)

بەلام ئەم كەسە گوى بەھەموو ئەمانە نادات، ئەۋەى گىرنگە چى دەرڭ
كردوۋە و بىناخىتە پىستەكانى پەرتوۋكەكانىيەۋە، پاشان بە پىچۈپەنايەكەۋە
دەلىلەكىنت بە ئىسلامەۋە و دەلىت، خوتىندەۋەيەكى نوڭيە! ئەمە كىتومت
دۆڭمايەتتە، ۋەك بلىت وىژەۋانى فەرەنسى «مارسىل پىرۇست» پەسنى
دۆخى شەھروور بىكات كاتىك دەلىت: "پىروداۋەكان ناچىتە ئەۋ جىھانەى
بىروياۋەپىرمانى تىدا دەۋى، چونكە كارى لەسەر لەدايكىبونىيان نەكردوۋە و
ناشى پىمىنت؛ دەشتوانرىت بە بەردەۋامى بە درۆ بخىرتەۋە بەبى ئەۋەى لاۋازى
بىكات."^(۲)

ئەم پىۋەى كە لەلايەك بانگەشەى ئەۋە دەكات كۆمەلگەكان و
پەرلەمانەكان شىۋازى سەردەمىيانەى سوننەتى نەبەۋىيىن، لەۋلاشەۋە دەرفەت
دەدۆزىتەۋە بۆ باسكردنى ستمى كۆمەلەيەتى^(۳)، بلىتى بە چ پىۋەرىك قسە
لەسەر ستم بىكات لەكاتىكدا كۆمەلگەكان خۇيان بەپىۋە دادەنت؛ بەلكوۋ بە
خودى سوننەت، بەلكوۋ لەسۆنگەيانەۋە ياساكان دادەپىژىت، لەھەموۋىشى زىاتىر
تىۋەرەكانى چەمكى دادەپەرەرىن!

ھەرۋەھا بە تەۋاۋى ئەۋ قەيرانە پىشگوى دەخات كە لە داداگىكردنى
سەركردە نازىيە دىلەكراۋەكانى نۆرىنپىرگ كە لە ناۋەپاستى سەدەى بىست
سەرى ھەلدا؛ لەۋ داداگىكردنەۋە پىسارىك ھاتە ئاراۋە؛ چۆن لىپىچىنەۋە لەۋ
دادۋەرەنە دەكرىت كە لە سايەبى دەسەلاتى نازى بون، لەكاتىكدا دادۋەر تەنيا

(۱) بحثا عن عالم أفضل، (ص ۱۷۹).

(۲) البحث عن الزمن المفقود: جانب منازل السلوان، مارسيل بروست، ترجمة: إلياس بدوي، دار
شرقيات للنشر والتوزيع، القاهرة، الطبعة الثانية: ۱۹۹۵م (۱/۱۸۲).

(۳) الإسلام والإنسان، (ص ۱۳۸).

یاسا په‌سه‌ند کراوه‌کانی نه‌نجومه‌نی یاسایی جیبه‌جی کردووه، نه‌ی مه‌گه‌ر په‌راکتیزه‌کردنی خودی یاسا دادپه‌روه‌ره‌که‌ نییه؟! نیت‌ر بو دادوهره‌کان راپیچی دادگا بکرتنه‌وه؟!

گه‌ر یاسادانان مافیکی کو‌مه‌لگه‌ بیټ، و کاری دادوهره‌کانیش تنیا جیبه‌جی‌کردنی نه‌و یاسایانه‌ بیټ که نه‌نجومه‌نی یاسادانان ده‌ری ده‌کات؛ نه‌مه واتای دامالینی دادوهره‌کانه له هم‌موو به‌رپر‌سیار‌تییبه‌کی په‌وشتی و یاسایی که نه‌و یاسایانه‌یان جیبه‌جی کردووه که نه‌نجومه‌نی یاسادانان دایانناووه؛ نیدی با یاساکه‌ش نادادپه‌روه‌رانه و سته‌مکارانه و په‌زگه‌په‌رستانه‌ بیټ.

کاتیکیش یاساکان زمان حالی ویستی گه‌ل بیټ، هه‌رکات نه‌و یاسایه به‌ تاوانکارانه‌ دانرا، نه‌وکات هم‌موو گه‌ل له‌گه‌لی تاوانبار ده‌بن، چونکه به‌ ناوی هم‌موو گه‌له‌وه‌ ده‌رچووه! بی‌مانا ده‌بیټ گه‌ر دادگایی سه‌رکرده‌کان بکرت و واز له‌گه‌ل به‌یترت؛ خو نه‌گه‌ر گه‌ل‌یکیش به‌ته‌واوی تو‌مه‌تبار بکرت، نه‌مه‌ی له‌کوئی دادپه‌روه‌ریدایه؟! نیدی نه‌مه‌ هه‌ر په‌زگه‌زپه‌رستی نییه له به‌رگی نازیبه‌تدا ده‌جو‌لیته‌وه؟! جا شه‌حروور هم‌موو نه‌مانه وه‌لاده‌نیټ و پاشان بانگه‌شده‌ی نه‌وه ده‌کات خو‌نندنه‌وه‌یه‌کی سه‌رده‌میپانه‌ ده‌کات!

هه‌ر شه‌حروور به‌ تنیا نییه که هه‌ول‌ی نزیک کردنه‌وی نی‌سلام و عاله‌مانییه‌تی داوه؛ نه‌وه‌تان‌ی «صادق جه‌لال نه‌لعزم» په‌رتوو‌کینکی نووسیوه له‌سه‌ر نه‌م باسه، هه‌رچه‌نده نه‌و دو‌ستی عاله‌مانییه‌ته وه‌لی زور ورت‌ر له‌سه‌ر نه‌م باسه دواوه، له قسه‌کانیدا نه‌و درو‌هه‌لبسته‌نه ر‌قاویپانه نابینیت که له په‌رتوو‌که‌کانی شه‌حرووردا خو‌یان هه‌شارداوه.

کاتیک «نه‌لعزم» باسی چه‌مکانیک‌ی وه‌ک دیمو‌کراسی، کو‌مه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی و جیا‌کردنه‌وی ثابین له ولات؛ نه‌و پراستییه می‌ژوو‌ییبه‌کانی نه‌شی‌واندووه

که نه مانه (زاده‌ی کۆمه‌لگه‌ی نه‌وروپین)^(۱)، نه‌ک شه‌رحرور ئاسا بکات وه‌ک نه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ منداڵدا ده‌وێت و ده‌یه‌وێت می‌شکیان بشواته‌وه‌ کاتی‌که‌ ده‌لیت: "نه‌وروپا پاش ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ مردنی پی‌غه‌م‌به‌ر وه‌کوو سه‌رمه‌قشی خۆیان لێی ده‌روانن."^(۲)

ئه‌لعه‌زم ده‌لیت: "تا‌که‌ وه‌لامی ورد و به‌جی بۆ په‌رسیاری: ئایه‌ ئیسلام له‌ گه‌ڵ بۆ‌چوونی مرۆ‌ف‌دۆستی عاله‌مانیه‌ت و پێ‌کهاته‌کانی ده‌گونجیت؟ نه‌وه‌یه‌ بلێن: ئهم دووانه‌ پشتیان له‌ یه‌ک هه‌ل‌کردوه‌ گه‌ر به‌ دید‌گای بیروباوه‌ڕپکی وشکه‌وه‌ لێی پ‌روانین."^(۳)

هه‌رچه‌نده‌ لایه‌نی بیروباوه‌ڕ و به‌ها‌کانه‌وه‌، به‌ دل‌نیاییه‌وه‌ ناتوانین بلێن ئه‌مه‌ ئیسلامه‌، به‌لام سه‌رباری نه‌وه‌ش ئه‌لعه‌زم ده‌یه‌وێت نزیک‌کردنه‌وه‌یه‌ک له‌نیوان ئیسلام و عاله‌مانیه‌تدا بکات؛ هه‌ریۆیه‌ پێ‌شنیازی چه‌ند گونجاندی‌کی می‌ترووی ده‌کات له‌ گه‌ڵ دانانی به‌وه‌ی بیروباوه‌ڕه‌کان یارمه‌تی ناده‌ن له‌مه‌دا.^(۴)

گرنگترین ئه‌وه‌ هه‌موار‌کردنه‌وانه‌:

۱- (پێ‌سته هه‌موو تاقمه‌ ئیسلامیه‌کان که سه‌رجه‌م پ‌یسا و بنه‌ما‌کانی شه‌ریعت هه‌لبه‌ه‌شتنه‌وه‌ که تایبه‌تن به‌ حوکمه‌کانی (خاوه‌ن په‌یمان‌ه‌کان-اهل الذمه))^(۵).

۲- (پێ‌سته هه‌موو تاقمه‌ ئیسلامیه‌کان به‌ یه‌ک‌جاری و بۆ هه‌تا‌هه‌تایه‌ قانونی کۆنی سزادانی ئیسلامی هه‌لبه‌ه‌شتنه‌وه‌ که په‌وایی ده‌دات به‌ سزا‌کانی

(۱) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، صادق جلال العظم، ترجمة: فالح عبدالجبار، دار المدی للثقافة والنشر، دمشق- بیروت، الطبعة الأولى: ۲۰۰۷م (ص ۵).

(۲) السنة الرسولية، (ص ۲۰۲).

(۳) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، (ص ۱۳).

(۴) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، (ص ۱۴).

(۵) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، (ص ۲۳).

دارکاری، بهردبارانکردن تا مردن و دهسٲرین و ... له گهل نهو سزایانهی که جهستهیین.^(۱)

۳- (پاشگه زیوونهوه له کافرکردنی ناموسلماننه کان و دابهشکردنی ولاته کان بو دارولئیسلاام و دارولکوفر).^(۲)

له کوږدا نه لعهزم وهستا و هدر له وئشهوه شه حروور دهست پی ده کات، به لام به ریگهیه کی نازانستی؛ هممو نهو دهستا کاریکردنانهی نه لعهزم دهلیت، نه میش له سهری ده دوت تا ناستی فرهوئزی، پاشان ده گات به هه مان نه نجام به لام به جیاوازی نهوهی شه حروور بانگه شهی نهوه ده کات خوی به ریگهیه کی نوی هه لیگوژیوه که بریتیه له خوتندنه وهیه کی سهرده مییانه و بنه ما نوییه ورده کانی! نهک هه نگاهه کانی هه موارکردنه وهی ئایین بیت له گهل عاله مانییهت!

بویه شه حروور وای ده بینت که:

۱- (رئساکانی جهنگ و ناشتی که نهو ده مه باویوو، وهک سوورتهی تهوبه و ئایهتی سه رانه ... نووسراو گهلکی میژووین و مؤرکی هه رده می، په تیتی و سیفهتی ته شریع له خو ناگرئت، به لکوو و ته نیا بو په ندووه رگرتن به کار دیت).^(۳) پاش نه مهش پیوسته رئساکانی خاوهن په یمانه کان به ته واوهتی بگوږیت.

۲- (شه ریهتی ئیسلاامی که له په یامی موحه مه دیدا هاتوه، شه ریه تیکی سنوورده نه ره (بیردوژی سنووره کان)، نهک تووند په وئتی؛ برینی دهستی دز به نمونه، واته ده سترگرتنه وهو دابرینی دز له کو مه لگه به زندانی کردنی، یان زندانی هه تاهه تایی وهک نهو په ری سنووری حکومده که).^(۴) به مهش

(۱) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، (ص ۲۳).

(۲) الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، (ص ۲۳).

(۳) السنة الرسولية، (ص ۱۱).

(۴) الدين والسلطة، (ص ۴۵۸).

رپڼکاري ياساکاني باري سزاداني ئيسلام ده گورډرېت.

۳- به لّام په سنکړدني جگه ئيسلام به کوفر، نه مه يان شه حروور به ته واورې پشتي تې ده کات، بويه ده لّيت: "هيچ که سينک مافي نه وه ي نيه برپار هاوبه ش په يداکهرې (شيرک) يان کافر تې به سهر که سينکدا بدا، مه گهر خوې داني پيدا بنيت." (۱) نه مانه ي ده لّيت نه و پلارانه ناگريته وه که خوې ده يگرته فه قيه کان به دروه له بستن بو خدا و هاوبه شيتي کړدني خدا له خوايه تيدا، نه وه ي به لاي شه حروور وه گرنگه ته نيا سه لامه تي دين و ميله تاني ديکه يه.

ئەرستۇگەرىيى...

شەھروور لەبەر لەدەستدانى ھەموو بنەما و پىسايەك، دەرگای لەخۆی
بۆ ھەموو تەزرە جىاوازەكان والا کردوو، گەرچى ھەندى لەو تەرزەنەى لىي
دواو تازەبن، بەلام ئەمە دەرگای تەزرە کۆنەکانى لى داناخت و لەسەر
ئەوانىش قسان دەکات، ئىسلامىش تەنیا چەلاگەيە کە بۆئەو ھەر سىستەم و
خویندەنەو ھەيە کى وىستى پىدا ھەلباسىت، ھىچ گىرنگ نىيە بەلایەو کە مېژوو
و پىکھاتەى بابەتەکانىان جىاواز بىت، بەلکىو بگاتە ئەو ھىش کە ھەر دژى
ئىسلامىش بىت، شەھروور تىکھەلکىشىان دەکات بەناوى خویندەنەو ھەي تازەو و
ھىچ باکىشى نىە.

يەكىک لەو سىستمانە ئەرستۆيە يان (ئەرستۇگەرايى)، دەيەستىتەو
بە ئايەتەکانەو و دەرەجاميان بۆ دەرەھىت، جا نمونەيەك لەوانەش ئەو
دەرەجامەيە بۆ بابەتى پەيامبەر ئىبراھىم (عليه سلام) دايدەنيت کە ناوى ناو
دەرەجامە زۆر گىرنگەکان:

(پەروردگار نابىرئىت و نابىسترت و دەستى بەرناکەوت، کەواتە ناتوانرت
دەرخرت و ديارى بکرت. ھەموو شتىک لەم گەردوونەدا دەگۆرت و دەجوليت
بەپى پەرەسەندن، بەلام تەنیا پەروردگار نەگۆرە).^(۱)

لە بابەتى ئەو ھەي دەلالت کە (اللہ) نابىرئىت و نابىسترت ھاوپاي گروپى
جەھىمىيەکانە، کە زانايانمان زۆر بە چروپىرپى وەلامى داوئەتەو، لەملاشەو
ئەم بۆچوونانە دەگەرپتەو بۆ ئەرستۇ و پىش ئەو ھىش لای ئەفلاتون، جا ئەم

کابرایە کە بانگەشە ی ئەوە دەکات دژی نمونەیی بوونە کەچی خۆی تێیدا بەتەواوەتی پۆدەچیت، چونکە ئەوەی لێی دەدوێت کە نابینرێت و نابیسرت و ناتوانرێت دیاری بکەیت و هیچ بوونیککی نییە، تەنیا بیرۆکەیەکی عەقڵییە کە بانگەشە ی بۆ دەکات گواوە بوونیککی واقعی و بەرجەستەییە، چونکە (لە تاییبەتەندییەکانی نمونەیی بوون: گۆرانی بەرەمەکانی پوختەبوونی (ویناکان-بۆچوونەکان) ه بۆ ناوەرپۆکی بوون و سەرەتایی بەدیھاتنی شتە کە) ^(١)، بەم پێشەش ئەوەی کە دەیداتە پال پەیمەر ئیبراھیم (علیە سلام) درۆیەکی رەھایە کە لەسەر هیچ جۆرە بەلگەیەک ناوەستیتەو.

بەلام ئەو وتە ی کە دەلیت گواوە ئیبراھیم (علیە سلام) گەشتووبەوێ کە ھەموو شتەکان گۆرانیان بەسەردا دیت جگە لە پەرورگار، ئەمەش تەنیا دووبارەکردنەوێ و تەکانی نەرەستۆیە کە دیگوت ئەو جوولاوێ کە ناجوولیتەو، جا جوولە بەلای نەرستۆوە بریتیە لە بچکووترین گۆران، نەک گۆرانی شوێن، ئەم دیدگایەش ھی پیش نەرستۆیە، ئەو تە «زینۆفانیس» پیش ٢٥٠٠ ساڵ وینای خواوەندی کردووە بەوێ کە (ھەرگیز جوولە ناکات و ھیچ شایستە نییە کە لەوێ بۆ ئەوێ تر بڕوات). ^(٢) دواتر نەرستۆ ھات و ئەوەی پەسەند کرد و ھەندیک پەرە ی پێدا، بەلام ئەو دەمە ی کە زۆرێک لە وتارەکانی نەرستۆ وەرگیردا بۆ زمانی عەرەبی دەرپرینی (لام) یک بۆ رستە کە ی نەرستۆ زیادکرا و بڕگە کە بووبە (المتحرک الذی لا يتحرک): "ئەو جوولاوێ کە ھەرگیز ناجوولیت."، ئەو بێشەر مەتا گیراویەتیەو لەرافە ی ناوی (الاسکندر) ئەسکەندر بۆسەر زمانی عەرەبی، نابەم شیوەش وەرگیرانی رافە ی شامستیۆس بە پایان گەشت. ^(٣)

(١) الموسوعة الفلسفية، بإشراف: روزنتال، يودين، (ص ١١٢).

(٢) بحثا عن عالم أفضل، (ص ٢٣٥).

(٣) الفهریت، محمد بن إسحق النديم، دار المعرفة، بيروت - لبنان، (ص ٣٥٢).

نا لیرهوه گرووبی گومرایی جه‌همیه، به‌دیاریکراوی بیشری مهرسی
یه‌کیکه له ناودارانی جه‌همیه‌کان- له راقه‌ی ناوی په‌روهردگار (القیوم)
دا گوتی: "ئه‌ویه که هه‌میشه له جیگه‌ی خۆیدایه و هه‌رگیز ناجوولیت." (۱)
ئه‌وه‌بوو پێشه‌وا عوسمانی دارمی به‌رپه‌رچی دایه‌وه و له‌پرویدا وه‌ستایه‌وه به‌و
وته‌ی که فهرمووی: "هه‌موو زیندوویه‌ک ده‌جوولیته‌وه و هه‌موو نه‌جوولاوتکیش
مردوه و نه‌سته‌مه وانه‌ییت." (۲)

به‌رده‌وام بۆچونه‌کانی نه‌رستۆ کاریگه‌ری له‌سه‌ر گروپه‌کان دروست
کردبوو، هه‌مووان به‌راورد و هه‌ولێ راقه و نزیک‌کردنه‌وی مانا‌کانیان به
به‌لگه‌ی په‌یامبه‌ر ئیبراهیم (علیه‌سلام) ده‌هێنایه‌وه که له‌ قورئانی پیروژدا
هاتوه، لیره‌وه ئیبن سینا له‌ کاتی راقه‌ی وته‌ی په‌یامبه‌ر ئیبراهیم (علیه
سلام) له‌و نایه‌تی که ده‌فهرمووت: ﴿فَلَمَّا أَفْلَقَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِقِينَ﴾ (۳)
وتی: "ئه‌گه‌ری ئیمکانی هه‌ر داچوونیک بۆ شته‌کان بریتیه له‌ ئاوابوون." (۴)
ده‌یینین ئاوابوونی له‌سه‌ر مانا و مه‌به‌سته‌ فلسه‌فیه‌کان کرد که ئیمکانه
نه‌ک هه‌تمیه‌تی بوون (الواجب الوجود).

به‌لکوو ئه‌م نزیک خستنه‌ویه به‌ریگه‌ی به‌لگه‌کانی په‌یامبه‌ر ئیبراهیمه‌وه
(علیه‌سلام) به‌رده‌وام له‌ زیادبووندابوو هه‌تا گه‌یشتن به‌ ته‌واوی وته‌کانی
نه‌رستۆ به‌ په‌های، له‌و وتانه‌ش ده‌لێن: "جاله‌باره‌ی ئیبراهیمی خه‌لیله‌وه (علیه
سلام) که خ‌وای گه‌وره به‌سه‌ره‌اته‌که‌ی له‌ قورئاندا هێناوه: به‌وه‌ی که ئیبراهیم
(علیه‌سلام) بوونی گو‌پانی به‌سه‌ر حا‌لی هه‌ساره‌کاندا کرد به‌ به‌لگه‌ی

(۱) رد الدارمی عثمان بن سعید علی بشر المریسی العنید، (ص ۲۰).

(۲) رد الدارمی عثمان بن سعید علی بشر المریسی العنید، (ص ۲۰).

(۳) سورة الأنعام، الآیة (۷۶).

(۴) الإشارات والتنبیها، (۱۰۳/۳).

بۆلەۋىي كە ئەمانە خۇا نىن و بەدىيەتتارون.^(۱)

ئەۋەتەنەي كە شەيخى ئىسلام ئىبن تەيمىيە بەرپەرچى دەۋاتەۋە و دەفەر موۋىت: "ئەم لىكەندەۋىيە پىچەۋانەي راي ھەموو زانايانى زماڭ و تەفسىرە، بەلگەۋ پىچەۋانەي زانستى زۆر سادەي بەدىيە كانى ئايىن و گىرپانەۋىي مۇتەۋاتىر لە زماڭ و تەفسىرە، چۈنكە وشەي (الافول = ئاۋابوون) برىتييە لە ديارنەمان، دەۋىرت: خۆر ئاۋابو، ئاۋابو و ديارنەما لەبەر چاۋان، ھەرگىز ھىچ كەسىك نەيگوتوۋە كە ماناي (أفول) برىتييە لە گۆرپان، ھەرۋەھا كاتىك كە خۆر رەنگى دەگۆرپىت كەس نالەيت ئەۋە خۆر ئاۋابو، ئەۋەكاتەي كە دەجوۋلەيت لە ئاسماندا ناۋىرت ئەۋە ئاۋابو، ھەرۋەھا كاتىك با ھەلدەكات كەس نالەيت ئەۋە با ئاۋابو، يان كاتىك ئاۋ لە رېرۋەكەيدا دەۋوات كەس نالەيت ئاۋادەيىت، بۆ درەختىش كاتىك دەجوۋلەيتەۋە كەس نالەيت ئاۋابو، بەھەمان شىۋە كاتىك مەۋفەكان دەجوۋلەين و دەۋىن و كاردەكەن كەس پىيان نالەيت ئاۋابوون، بەلگەۋ تەنەت كەس ھەرگىز نەيوتوۋە ھەر كەسىك نەخۇش يىت يان زەرديان سوور ھەلگەرپەت ئەۋە ئاۋابوۋە!

بەراستى ئەمە گەۋرەتەين درۋىيە كە داتاشرايىت بۆ پەيامبەر ئىبراھىم (عليه سلام) و پەرۋەردگار و پەرۋەتوۋكى پىرۋى قورئان و پەيامبەرى ئىسلام (ﷺ) كە پەيامى خاۋىي گەياند و نىردراۋەبۇ خەلگى و بۆ ھەموو مىللەتەي مۇسلمان، ۋە ھەموو زانايانى زماڭ و ھەموو ئەۋانەش كە شارەزان لە مانا و مەبەستەكانى قورئانى پىرۋى.^(۲)

بەراستى: (كاتىك باسى بەلگەكانى قورئانى پىرۋى دەكرەت، پىۋىستە

(۱) أساس التقديس، محمد بن عمر الرازي، تحقيق: أحمد حجازي السفا، مكتبة الكليات الأزهرية، (ص ۳۵).

(۲) مجموع الفتاوى، (۶/ ۲۸۴، ۲۸۵).

شارەزايى ھەيىت لە بنەماكانى زمانى ەھرەبى و بەو شىۋە و مانايەى كە پىي دابەزىو، بەلكوو ھەندىك جار تەنيا بە زمانى قورەيش دابەزىو، كەس مافى ئەوئى نىيە كە ۋەرىچەرخىنىت بۇ ماناى جىاواز لە مانا زانراۋە گشتىيەكەى يان زاراۋەى تايبەت، بەلكوو تەنيا لەسەر ھەمان زمان و زاراۋەى سەرەتا لىكەدەدرىتەو. ^(۱)

بەلام ئەم كابرا بىي شەرمە (شەحرور) گوى بە ھىچ نادات، جارىك ملھورى دەكات لەوئى كە بگەرپىتەو بۇ تىگەيشتنى نىسلام بە پىي سەردەمى پەيامبەر (ﷺ)، بۇئەوئى لەوئە پەرپىتەو بۇ عالمانىيەتى ئەوروپايى، جارنىكىش ۋەھا دەگەرپىتەو بۇ تىگەيشتنەكانى پىشوو سەرى لە سەردەمى پىش مىژۋى زايىنىيەو دەردەجىت — سەردەمى نەرسى و پىش ئەوئىش — بۇئەوئى رافەى قورئانىان پىي بىكات، بەبى ئەوئى لەسەر رىسا و نوسولەكانى خۆى پىي چەسپاوانە برۋات.

ئەمە ئەو كابرەيە كە دەيگوت: "ئىمە بە رۋانگەيەكى سەردەميانەو لە قورئانى دابەزىنراۋ دەروانىن؟" ^(۲) ھەر خۆيەتى كە دەلىت: "ئىبراھىم (عليه سلام) ھىدايەتى دۆزىيەو، لەميانەى گەشتىكى دوورودرىژ ... خۋاى تاك و تەنيائى بىي گورپانى ناسى ... بۇيشى دەرگەوت كە گەردوون بەھەموو پىكھاتەكانىيەو دەجوولپىتەو." ^(۳) ئاخىر ئەمە چ سەردەمىي بونىكە؟ چونكە خواۋەند لاي نەرسى ئەسلەن بەدەيئەنەر نىيە، چونكە ناجووليت، كەواش بىت ئەو خواۋەندە بە ھىچ سىفەتىك لە سىفاتە كردارىيەكان ۋەسەف ناكىرت، بەلكوو جوولاندنى شتەكانىش دەسلەتتى ئەوئى تىدا نىيە، بەلكوو جوولان و رۋىشتىنى

(۱) بيان تلبیس الجهمیة فی تأسیس بدعهم الکلامیة، أحمد ابن تیمیة، مجمع ملک فهد لطباعة المصحف لشریف، ۱۴۲۶ هـ، (۱۹۲/۳)، باختصار یسر.

(۲) الإسلام والإيمان، (ص ۲۱).

(۳) القصص القرآني، (۱۰۹/۲).

به‌دیته‌نراوه‌کان بۆ لای خوا وه‌کوو کاردانه‌وه‌کانی عاشقێکه بۆ مه‌عشوقه‌که‌ی به‌بی هیچ جووله‌یه‌کی مه‌عشوق، پاشانیش ئهم خواوه‌نده به‌ پرده‌ی نایینی پێش‌ریت هه‌رزوو مه‌حکوم ده‌کرت و شکست ده‌هینیت، جا بۆنا! له کاتێکدا له سهرده‌مانێکدا به‌هۆی «تۆما کورنی» هه‌وه بۆ ماوه‌یه‌کی دوورودرێژ له کونجی کلێسه‌کاندا ماوه‌ته‌وه، ئه‌وه‌تا تۆما ده‌لێت: "ئه‌وه زۆر ڤوونه که (الله) به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ناییت جووله‌ی هه‌ییت."^(۱) ئه‌وه‌بوو هه‌رزوو پینووسی ڤه‌خه‌گرانی له‌خۆی وروژان، که لێره‌دا پینووست ناکات باسی بکه‌ین.

«پروجیه جاردی» له په‌سنی دیدگای ئه‌رستۆ بۆ مانای خودادا ده‌لێت:

"ئه‌و خواوه‌نده‌ی «ئه‌رستاتالیس» باسی ده‌کات پیره، جوولای جیگیر، په‌روه‌دگارێکی ساردی مردوو، وا گومان ده‌بهم پیرییه‌کی وه‌ها به‌سه‌ریدا هاتبیت به‌ره‌و مردنی بردبیت."^(۲) ناخۆ چی گوتبا ئه‌گه‌ر بیتوو قسه‌کانی کابرای (خوێندنه‌وه‌ی سهرده‌میانه = شه‌ه‌رپووری) خوێندبایه‌ته‌وه؟ که هیچ شتیکی تازه‌ی نه‌گوت جگه‌ له سوورانه‌وه به‌ده‌وری خولگه‌ی خواوه‌نده‌که‌ی ئه‌رستۆ دا؟!

(۱) الخلاصة اللاهوتية، توما الأكويني، ترجمه من اللاتينية إلى العربية: بولس عواد، الطبعة الأدبية، بيروت - لبنان، ۱۸۸۷ م، (۹۵/۱).

(۲) البديل، روجیه جاردی، ترجمه: طرايشی، دار الآداب، بيروت - لبنان، (ص ۳۹).

ھەندىك بابەتى تر ...

دواى ئەۋەۋەى كە ئەۋ بىنەمايانەمان خستە پروو بۆ خوينەرى بەرپىز كە شەحرور تەرەكانى لەسەر بوونىاد نابوو، بۆئەۋەى زۆر لەسەرى نەچىن و خوينەر بىزار نەكەم، دەچمە سەر چەند باس و نموونەى كى جيا جيا بۆئەۋەى توانا و شياۋىتى ئەم كابرايە لە پرووى زانستىيەۋە پروون بىيىتەۋە لە زۆرىك لە بوارەكاندا.

جا ئەم كابرايە بۆئەۋەى ۋەھا پىشان بەدات كە زانىارى فراۋان و خوتەۋار و خوتەرىكى نايابە، لەخۆيەۋە ناۋى كۆمەلىك پەرتووك و پياۋانى زانست لە سەرەتاي زۆرىك لە نووسىن و پەرتووكەكانىدا دەھىنەت بەچەشنىك ھىچ رازاۋەى لە وشە و پىتەكانىدا نەماۋە و كەۋتوۋەتە نىۋ ھەرەمەكىە كى زۆر يىتەمەۋە، لەۋانەش:

(ئاخۇ ئىمە توانىومانە شافىعى تىپەرىنىن و ھەنگاۋ بىنىن بەرەۋ ئوسوۋلىكى تازەى فىقھى؟ ئايا تاۋنىمان بوخارى و موسلىم تىپەرىنىن و خۇمان بىنەماگەلىك دابھىنىن بۆ پالاۋتنى سوننەت؟ ئايا توانىومانە بەلگەكەى ئىسلام (غەزالى) تىپەرىنىن؟ ئاخۇ توانىومانە شىخى گەۋرە و كىبرىتە سورەى زانست ئىبن عەرەبى تىپەرىنىن؟ يان زانايانى كەلامى ئەشعەرىي و موعتەزىلىي تىپەرىنىن؟ ياخود تاۋنىمان تەبەرى و ئىبن كەسىر تىپەرىنىن؟)^(۱)

ئەم ناۋ پىزىكردن و خستە پروۋانە تەنيا پىشاندانە و ھىچى تر، نەگىنا سادەبىي و بى مانايى ۋتەكانى ھەمىشە ئابروۋى دەبرد و بى توانايىيەكانى

ناشکرا ده‌کرد، چ بگات به‌وهی سنگ دهره‌پرینت بۆ ره‌خنه‌گرتن، له‌وانه‌ش:
تیکه‌لکردنی له‌نه‌شعه‌ریدا:

شه‌حروور وتی: "ئه‌بوو موسای نه‌شعه‌ری (خودا لئی پازی بیّت) ده‌لّیت:
که‌راماتی نه‌ولیا حق و راسته و یه‌کیکه له‌پوانگه‌کانی راستخسته‌وه‌ی
په‌یامبه‌ران و دلنایی موعجیزات." (۱)

به‌لام له‌پاستیدا ئه‌م قسه‌یه‌ی ه‌ی ئه‌بوو حه‌سه‌نی نه‌شعه‌رییه، (۲) که له
زانایانی موته‌که‌لمینه و سالانی سه‌ره‌تایی سه‌ده‌ی چواری کۆچی مردووه،
نه‌ک ئه‌بوو موسای نه‌شعه‌ری (خودا لئی پازی بیّت) بیّت که‌هاوه‌لّیکی
ناوداری په‌یامبه‌رمانه (ﷺ)، ئه‌م زانیاریه‌ی فیرخوازکی زۆر سه‌ره‌تایی زانستی
توراس (فرموده و رېجال) ده‌یزانیت!

درۆ به‌ناوی شافعییه‌وه (خودا لئی پازی بیّت):

شه‌حروور بانگه‌شهی ئه‌وه ده‌کات که نیمامی شافعی (خودا لئی پازی
بیّت) به‌هیچ شێوه‌یه‌ک به‌په‌وای نه‌زانیوه که‌سیک قورئان بخوێنیت‌وه له‌ناو
نورژدا جگه له‌زمانی عه‌ره‌بی، له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌وه‌ی که (ده‌وه‌ستیه‌وه له‌سه‌ر
پیرۆزی زمانی عه‌ره‌بی)، (۳) ئه‌مه‌ش بو‌ئه‌وه‌ی بلّیت: (ئه‌م په‌فتاره‌ی شافعی
(خودا لئی پازی بیّت) بابته‌ی ده‌مارگیری و نه‌ته‌وه په‌درستییه که‌هیچ
بنه‌مایه‌کی نییه). (۴)

(۱) الدولة والمجتمع، (ص ۲۶۱).

(۲) الملل والنحل، الشهورستانی، (ص ۸۷-۸۹).

(۳) السنة الرسولية، (ص ۵۱).

(۴) السنة الرسولية، (ص ۵۰).

نه‌مانه هم‌موی ته‌نیا تی‌کهل و پی‌که‌له شه‌حرور کردوویه‌تی که در‌تیره‌پندهری دار‌شته بی س‌ه‌ورویه‌ره‌کانی جه‌نابی شه‌حروره، هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به باب‌ته‌که‌وه نییه.

چونکه ئیمامی شافعی (خودا لئی رازی بی‌ت) کاتیک که بوی راست‌بویه‌وه که فرمان‌کراوه سور‌تی پی‌روزی فاتحه‌له نور‌ژدا بخوین‌رت‌ه‌وه، پاشان په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) (پروخ‌صه‌ت) مؤل‌ه‌تی ف‌رم‌وه بؤ نه‌وانه‌ی ناتوان سور‌تی فاتحه‌ بخوین و ره‌وان بین که ته‌نیا زی‌کری په‌روه‌رد‌گار بکه‌ن به (الحمدلله، و الله اکبر)، نه‌ه‌تا ئیمامی شافعی (خودا لئی رازی بی‌ت) ف‌رم‌ویه‌تی:

"ف‌رمانی ف‌رم‌وه که نه‌وی ناتوانیت به‌جوانی و ره‌وانی سور‌تی فاتحه‌ بخوین‌ت‌ه‌وه، با (الحمدلله، و الله اکبر) بکات له جی‌گه‌ی سور‌تی فاتحه‌دا، ره‌وا نییه بؤ که‌سیک که خوین‌دنه‌وی ره‌وان و باش نییه جگه‌له یاده‌کانی خوا شتی تر بخوین‌ت‌ه‌وه."^(۱)

نه‌مه‌ش بؤ یه‌کینک له بنه‌ماکانی نوسولی فیهقه‌که‌ی ده‌گه‌ر‌ت‌ه‌وه که (قیاس له مؤل‌ه‌ته‌کان (پروخ‌صه‌ت) ه‌کاندا نییه)، نه‌ه‌تا له په‌رت‌ووکی ریساله‌دا ده‌ف‌رم‌وو‌ت: (وتی: نه‌و ه‌ه‌والانه (پ‌ی‌وايه‌تانه) چین که قیاسیان تیدا نییه؟

وتم: نه‌و حوکمانه‌ی که به‌لگه‌یه‌ک لای خ‌وای په‌روه‌رد‌گار‌ه‌وه هات‌یت و پاشان له س‌وننه‌تی په‌یام‌به‌روه (ﷺ) مؤل‌ه‌تیک بؤ ئاسانکاری درا (ئیزنی دایت بؤ حاله‌تیک) له ه‌ندی له ف‌ه‌رزه‌کاندا، کردار به‌و ئیزنه ده‌ک‌رت که په‌یام‌به‌رمان (ﷺ) ئیزنی داوه، جیا له شتی تر، ه‌روه‌ها نایت بک‌رت‌ه‌ پ‌ه‌ور و قیاس بؤ باب‌ه‌تی تر، ئیتر به‌م شیویه، یاخود له س‌وننه‌تی په‌یام‌به‌ردا (ﷺ)

(۱) الأم: محمد بن إدريس الشافعي، تحقيق و تخريج: رفعت فوزي عبدالمطلب، دار الوفاء - المنصورة، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۱م، (۲/۲۳۱).

حوکمیکی گشتی هاتیّت، دواتر سونه‌تیکی تر جیاکرایته‌وه له‌و حوکه
گشتیه.^(۱)

بوّمان پروون بویه‌وه که نیزنه‌که (پروخسته‌که) بوّ که‌سیکه که نازانیّت
و ناتوانیّت به‌جوانی سوره‌تی بخوینیته‌وه، پیشه‌وا شافیعی (خودا لئی رازی
بیّت) مافی نه‌وهی نه‌بووه که قیاسی تری له‌سەر بکات، چونکه بنه‌ماکه‌ی
ده‌زانی، به‌هه‌رحال ئیره شوینی پروون کردنه‌وهی بابه‌ته فیهیه‌که‌ی نیامی
شافیعی (خودا لئی رازی بیّت) نییه، به‌لکوو مه‌به‌ست خسته‌پرووی دروکانی
شه‌حروره به‌ناوی نیامی شافیعییه‌وه (خودا لئی رازی بیّت)، به‌راستی
نیامی شافیعی (خودا لئی رازی بیّت) جوانی فهرمووه له‌بارهی که‌سانیکی
هاوشیوهی شه‌حرور که زانست به‌هه‌رهمه‌کی هه‌لده‌گرن:

(نهمه وینه‌ی که‌سی کوّکه‌روهی چیلکه‌یه له‌شه‌واندا، چله‌دار و دره‌خت و
چیلکه ده‌قرتینی، و به‌بی ترس ده‌ستی بوّ ده‌بات و ده‌بات به‌شانیدا، بیج نه‌وهی
بیر بکاته‌وه خو له‌وانیه له‌نیو چیلکه داره‌کاندا مارێک هه‌بیّت و پیوه‌ی بدات و
زیره‌ی لی هه‌لبسینیّت و نه‌میش ناگای له‌خو نه‌بیّت).^(۲) نه‌مه‌ش واتای نه‌وه
ده‌گه‌یه‌نیّت که (هه‌رکه‌سیک ده‌ست بداته نووسینه‌وه‌ی بابه‌تی زانستی به‌بیج
نه‌وه‌ی تیگه‌شتیّت).^(۳)

(۱) الرسالة، (ص ۵۴۵).

(۲) آداب الشافعی و مناقبه، عبدالرحمن ابن أبي حاتم الرازي، تحقيق: عبدالغني عبدالخالق،
تقديم: محمد زاهد الكوثري، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۰۳م، (ص ۷۴).

(۳) آداب الشافعی و مناقبه، عبدالرحمن ابن أبي حاتم الرازي، تحقيق: عبدالغني عبدالخالق،
تقديم: محمد زاهد الكوثري، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۰۳م، (ص ۷۴).

نکۆلی له هه‌ندیک بابەت که له قورئانی پیرۆزدا هاتووە:

شەحروور نکۆلی پروودانی موعجیزە ماددیەکانی پەيامبەر (ﷺ) دەکات که له ژيانیدا پروياندا بێت، وتی: "قورئان هیچ جۆرە موعجیزەیه‌کی ماددی تۆمار نه‌کردووە که له ژيانی پەيامبەردا (ﷺ) پرویداییت."^(۱)

دهی ئەوەتا خوای پەرەردگار دەفەرمووت: ﴿سُبْحَنَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ ۚ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ ۚ لِنُرِيَهُ مِنْ عَائِلَتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾^(۲)

واتا: «پاک و بێگەردی بۆ پەرورێن که شەو پەوی کرد بە بەندەکه‌ی له‌ مزگەوتی حەرامدووە بۆ مزگەوتی ئەقسا، که چواردوورمان تەنیوێ بە بەرەکه‌ت، بۆ ئەوێ بەشێک له‌ نیشانه‌کانی دەسەلاتمانی پێشان بدەین، هەر ئەو خوایەیه‌ که بێسەر و بێنەرە.»

دهی ئەوەتا شەوپەوی پێن کردووە..

هەرەها خوای گەورە دەفەرمووت: ﴿اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ۖ وَالْقَمَرُ ۖ وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ﴾^(۳)

واتا: «هاتنی پۆژی دوا‌یی نزیک بوو‌تەوێ و مانگیش شەقیبەرد (۱) سەرباری ئەوێ نیشانه‌یه‌ک دەبینن هێشتا هەر پشته‌له‌که‌ن و ده‌لێن ئەمە جادووی بەردەوامە.»

ئەوەتا ئەمیش مانگی ماددی شەقی بردووێ.

(۱) السنة الرسولية، (ص ۳۹).

(۲) سورة الاسرى، (الآية: ۱).

(۳) سورة القمر، (الآية: ۱ و ۲).

پیاوانی مئینه!

دوای نهوئی به بنه ماکانی شه حرور تیگه یشیت ده کرتت وئناي
نه نجامه کانیشی بکهیت، به لام سه سرورمان نهوئیه که دهیکاته نامرازی
گه یشتن بهو نه نجامانهی که وتوونی، نهوئا به گزی نهم نایه تها ده چیتوه
که په رورده گار ده فهرمووئت: ﴿الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ
بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ﴾^(۱)

واتا: «پیاوان بالاده ستترن به سهر نافرتهاندا له بهر فه زلیکی خوی گه وره و
له بهر نهوئش که خهرچی و نه رکی ژیانیان له نه ستودایه.»

نهوئ شته سهیره چاوه پروانکراوهی شه حرور بیلیت له سهر سه رهتای نهم نایه ته،
نهوئیه که بیکاته به لگهی یه کسانن نیوان پیاوان و نافرتهان، لهو نیوهنده شدا
باسی «بالادهستی و میرات»^(۲)، ببینه له رافهی وشهی (الرجال) دا چی ده لیئت؟

ده لیئت: "الرجال: واتا پیاوان و نافرتهان"^(۳) به لام نهمه به بهچو وکترین ترازان
په یوهندی به نافرتهانهوه نامیئت، جا نازانم چوئن رافهی نهم فهرمایشتهی
خوی گه وره ده کات:

﴿وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾^(۴)

واتا: «خوئ نه گهر کوومه لییک برا و خوشک بوون نهوئ با ههر برابه ک دوو
هیندهی خوشکیکی ببات.»

لای نهم کابرایه بابته کان په یوهندی به زمانه وانیشهوه نییه، به لکوو

(۱) سورة النساء، (الآية: ۳۴).

(۲) الدرین والسلطة، (ص ۴۵۶).

(۳) الإسلام الأصل والصورة، (ص ۲۳۷).

(۴) سورة النساء، الآية (۱۷۶).

بەپىي داخۋازى رېڭخراۋە پەنھانىيە كانى پىشتى (دەستى پىشت بىرۆكە كانى شەحرور) دەجۈلپىتەۋە، بەلام لەسەرخۆبە بزائىن، ئەۋە شەحرور نەبوۋ دىگوت باشتىن راقە كار بۆ بەدىھىتئراۋە كان جەنابى دارۋىنە؟

ئىتەر بۆچى شەحرور خۆى راقەى ئەۋ ئايەتەنەى دەكات كە پەيۋەندىان بە پىۋان و ئافرەتەنەۋە ھەيە كە بەشىكن لە بەدىھىتئراۋە كان، ئەى بۆچى ئاگەرپىتەۋە بۆلاى دارۋىن ھەتا بېيىنەت ئەۋ چى دەلپت، ئاخۆ دارۋىن بۆچۈنى يەكسانى پىۋان و ئافرەتان پىشتىگىرى دەكات؟

دارۋىن دەلپت:

"پىۋا بۆرتەر و لىھاتوۋترە بۆ شەپ و جەنگ، زىاتىش چالاك و بزۆۋە بەبەرۋارد لەگەل ئافرەتە، بەلكوۋ سەرچاۋەى داھىنەرانەى زىاتى ھەيە، يىگومانىن لەۋەشى كە قەبارەى مىشكى گەۋرەترىكە لە ھى ئافرەت." (۱)

خۆ ئىستا باشتىن راقە كار بۆ ئايەتەكانى سەبارەت بە بەدىھىتئراۋە كان بەلاى شەحرورۋە لەگەل خدى شەحروردا دژەيك ۋەستاۋنەتەۋە؟!

ئەۋەتا دارۋىن دەلپت: "جىاكارى زۆر ۋەون لەنىۋان ئافرەت و پىۋادا لە تواناكانى زەينى نىۋان ھەردوۋ پەگەزدا بەجۋانى لە پىگەى گەيشتنى پىۋان بەھەر پلە و پۆستىكى بەرز لە ھەموۋ بۋارەكاندا دەرەكەۋىت، پىژەكەى لای پىۋان زۆر زىاتەر لەپىژەى ئافرەتان، جا ھەر بۋارىك يىت كە پىۋىستى بە تىفكرانى قوۋل ھەيىت، يان لىھاتوۋى، يان تواناى ئەندىشە، يان تەنبا پىۋىستى بە ھەستەۋەرەكان ياخۇد تواناى دەست يىت.

خۆ ئەگەر خىشتەيەك بۆ تۆمارى جىاۋازىيەكانى نىۋان پىۋان و ئافرەتان بىكەين زىاتەر بۆمان ۋەون دەبىتەۋە كە ھەر لە پىچ بىرىن و وئە و ھونەرى

به لام چي دهلييت له گډل هه گبه ي پر چه واشه ي شه حروور دا.

(٢) نشأة الإنسان، (١٣١/٣).

کۆتایی

بینیمان که چۆن خه‌لکانیکی زۆر له نووسهران هه‌رایان ناوه‌ته‌وه به‌ناوی مه‌نه‌ه‌جه‌وه، له‌کاتی‌کدا نه‌وانه‌ی که ده‌یان‌نوسن کۆمه‌لیک شتی زیاده‌ن و ته‌نیا له‌ پروکه‌شی زانستن، کۆمه‌له‌ دی‌رپیک که رپیک‌خواهه‌ بیانییه‌کان له‌ پشتیان‌ه‌وه یاری به‌ ده‌قه‌ شه‌رعییه‌کان ده‌که‌ن، به‌لام وه‌کوو بنه‌مایه‌کی زۆر پته‌و مامه‌له‌یان له‌گه‌لدا ده‌کریت، و به‌ته‌واویش ملکه‌چیان ده‌بن وه‌کوو بلیی بابه‌تیکی یه‌ کلاکراوه‌ و چه‌سپاوین، له‌پیناو به‌رژه‌وه‌ندی نه‌و رپیک‌خواه‌انه‌شدا ملی هم‌موو ده‌قیک و مانا‌کانیشی خوار ده‌کرته‌وه، به‌لام به‌سته‌ با هه‌لو‌سته‌یه‌ک بکه‌ین، ناخۆ (سه‌ختی پرووت و ره‌جالی باشته‌ له‌ پۆشاک‌ی شپوشۆر؟) ^(۱) ^(۲)

خۆ لانی که‌م پۆشاک‌ی شپوشۆر نه‌نگیه‌کان داده‌پۆشینت و تا راده‌یه‌کیش جوانی ده‌رده‌خات، ئیتر بۆچی شه‌ه‌روور به‌ نیسلام وه‌کو خۆی رازی نیه‌ و رینگه‌ی ناخنینی نه‌و سیسته‌مانه‌ بۆ نیسلامی گرتۆته‌به‌ر و به‌ناوی ئایینه‌وه‌ ده‌وت؟ له‌پیش چاوی موس‌لمانان خۆی پی ده‌راز‌نیتته‌وه؟ ناخۆ بۆچی پروو‌راسته‌نه‌ نالیت بۆچونه‌کانم له‌سه‌ر بیرى نه‌و رپیک‌خواه‌انه‌ بوونیاد ناوه، له‌ برى نه‌وه‌ی بلیت من بۆچونه‌کانم هه‌مووی هه‌لقوولاوی قورثانه‌ به‌ خویندنه‌وه‌یه‌کی تازه‌ی سه‌رده‌میانه‌وه؟

(۱) ئەم په‌نده‌به‌زۆر شیواز و زۆر مانا لیک ده‌دریته‌وه، نزیکترین مانا بۆ ئێره، به‌پیی دێره‌کانی دوا‌ی خۆی ئەمه‌بوو که‌نوسومه، پت ده‌چیت که‌سیک زیاتر هاوکارمان بکات بۆ مانایه‌کی ته‌واو تر.. (وه‌رگێر)، ده‌قی په‌نده‌که‌: (العری الفادح خیر من زی الفاضح).

(۲) الكنز المدفون والفلک المشحون، جلال الدین السیوطی، ضبطه: محیی الدین الصغیر، دار الکتب العلمیة، بیروت-لبنان، (ص ۸۹).

نایا ئەم ڕینگایەش هەمان ئەو ڕینگایە نیه که فیرعهون دەبێگرتە بەر،
 بۆگەیشتن بە هەمان ئەنجام و دەرهنجام؟ کاتیئیکه یگوت: ﴿فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ
 الْأَعْلَى﴾^(۱) واتا: «من پەروردگارە بەرز و بلندە که تانم». خۆ وا دەردەخات زۆر
 ڕون و ڕهوان و جوان دەدوێت...! و بێ پەرده خۆی لە خۆی ئەو خەلکە دەزانیت.
 هەروەها: ﴿قَالَ فِرْعَوْنُ مَا أُرِيكُمْ إِلَّا مَا أَرَى وَمَا أَهْدِيكُمْ إِلَّا سَبِيلَ
 الرَّشَادِ﴾^(۲) واتا: «فیرعهون گوتی: هیچ شتی کتان پێشان نادم جگە لەبۆچوونی
 خۆم، وە جگە لە ڕینگەى ڕێنمایى و تیگەیشتن ڕینگەیه کی تەرتان پێشان نادم.»
 بەلام شەحروور لەجیاتى ئەوێ بە کورتى و پوختى بلیت ئەوێ دەبێم
 بۆچوونی خۆم، دواتر بلیت من پەروردگارى ئێو! که چى هانا بۆ ئەو
 دەبات که لەژێرى ناوی پەروردگاردا قسەکانى خۆى بکات، نایا ئەمە خۆ
 حەشاردان نییه لە پشتم پەردهى دەقەکانەو؟ ئاخۆ بازرگانیه کی تر نییه
 بەناوی خواوە لە کاتیئیکدا هیچ پەيوەندى بە پەرەتووکه کهى خواوە نییه؟

وتەیه کی ڕوونى موخەممەد شەحروور هەیه پێدەچیت هاوکار بیت بۆ
 تیگەیشتن لە هۆکارى ئەم گەمەى که لەبوارى ناییندا دەیکات، لە میانەى
 وتارێکیدا که لە پەیمانگای پەيوەندییه ڕۆشنبیرییه کانی دەرەوێ ئەلمانیدا
 بوو، وتی:

"دەلیم: ئایین لە ناوچە عەرەبى و ئیسلامیه کاندایا که پێکەینهرى ڕۆشنبیری
 و بزوتنهرى بنچینهى ڕەفتارەکانە، بۆیه زۆر پێوستمان بە ڕوونکردنەو و
 بنه‌ماکارى هەیه بۆ ئەم تیگەیشتنانە لەرنگەى چاکسازى لە داهێنان و
 ناییندا، بۆئەوێ ئەم تێڕوانینانە ببیت بە بەشێک لە ئایین. (۳) (۴)"

(۱) سورة النازعات، (الآية: ۲۴).

(۲) سورة الغافر، (الآية: ۲۹).

(۳) الإسلام الأصل و الصورة، (ص ۸۳).

(۴) مەبەستى ئەوێهە که مادام ئاین بنچینه و بزوتنهرى ڕۆشنبیری و شارستانییهتە، پێوستە

بەپراستى ئەمە رەفتارىڭكى پراگماتىكى پلە بالايە، چونكى ھېچ گۆي بە ھەقىقەت نادات، بەلكو زۆر بە پوونى دەلىت: "تېروانىنە عالەمانىيەكان شىكۈناكەن مەگەر لەژىر پەردەي ئايىندا بىخىنە پوو، مەگەر نا ھەرگىز ھېچ كارىگەرىيەكى نايىت لە ناوچە غەربىي و ئىسلامىيەكاندا." ئەلبەتتە ئەمە بە دەرپرېنىڭكى پوونتەر:

(ھەر ھزرىڭكى لاھوتى سەلما كە بەھايەكى ھەيە لە ژيانى بەرجەستە و ھەستىپىكرادا، كەواتە ئەو ھزرىڭكى تەواو لەي كەسانى پراگماتىكى، و ماناي وايە بەو ئاستە سوود بەخشە.)^(۱)

ئەمە رەفتارىڭكى ئايدۆلۆژىيە كە ھېچ پەيۋەندى بە بوارەكانى زانستەو ەنيە، بەلكو لەپراستىدا كالا فروشى و ساغ كوردنەو ەي بىرىڭكى سواو لە بازارەكانى ھزردا، بەلام بە پەردەپۇشىي ئايىنەو، چونكى كىرپارەكان تەنيا بە بانگەشە و رېڭكلامى ئايىنى سەرنجيان رادەكىشەرت بۇ كرىن، بەلام دواى ھەموو ئەوانە بە مەھەممەد شەخروور دەلىين: تەنانەت ئەگەر ئەم رېڭەيشت گرتۆتە بەر بۇ ساغ كوردنەو ەي كالا بى بەھاكانت، نەتتوانىو ە تۆكمە و جوان ئەنجامى بەدەيت، بەلكو ھەموو ئەو دېرە پەشانەي كە پەرەي پەرتووكە كانت پى پر كوردوون ھېچ نىن جگە لە تەواو كارىيەك بۇ ئاوينشانەكەمان كە «ئەنگلىزچە ۋاشەكارى» يە.

ئېمە ھەرچىمان دەۋىت لەژىر پەردەي ئايندا بىخەينەپوو بۇ مىللەتانى مۇسلمان! (خوای گەورە خەجالەتى بىكات بۇ چ مرقىك بوو) (وەرگىر).

(۱) البراجماتىة، وليم جيمس، (ص ۹۶).

سه‌رچاوه‌کان

تجفیف منابع الإرهاب، محمد شحرور، معهد الدراسات الفكرية المعاصرة، لبنان - بیروت، توزیع الأهالي، دمشق - سوريا، الطبعة الأولى: ۲۰۰۸.

الدولة والمجتمع، محمد شحرور، الأهالي للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق، سوريا.

الدين والسلطة: قراءة معاصرة للحاكمية، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۴ م.

السنة الرسولية والسنة النبوية، رؤية جديدة، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۲ م.

الكتاب والقرآن، محمد شحرور، الأهالي للطباعة والنشر والتوزيع، دمشق - سوريا.

مجموع فتاوى لأحمد بن تیمیة، جمعها وترتيبها: عبد الرحمن بن قاسم، يساعده ابنه محمد، طبع بأمر: فهد بن عبد العزيز آل سعود، طبع في المدينة المنورة بمجمع الملك فهد لطباعة النبی. مصحف بإشراف وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف والدعوة والإرشاد ۱۴۲۵ هـ - ۲۰۰۴ م.

مختصر الصواعق المرسله على الجهمیة والمعطلة، ابن قیم الجوزیة، تحقیق: سید، عمران دار الحديث، القاهرة، ۲۰۰۵ م.

المغالطات المنطقية، عادل مصطفى، المجلس الأعلى للثقافة القاهرة، ۲۰۰۷ م.

نحو أصول جديدة للفقہ الإسلامی، محمد شحرور، الأهالی للطباعة والنشر، دمشق - سوریه، الطبعة الأولى ۲۰۰۰م.

الرسالة، محمد بن إدريس الشافعی، تحقیق: أحمد شاکر، مكتبة دار التراث القاهرة، الطبعة الثانية: ۱۹۷۹م.

قصة حياة تشارلس داروین: تحریر فرانسیس داروین، ترجمة ومراجعة مجدی محمود الملیجی المركز القومي للترجمة، القاهرة، ۲۰۱۱م.

القصص القرآنی قراءة معاصرة، محمد شحرور، دار الساقی بالاشتراك مؤسسة الدراسات الفكرية المعاصرة، بیروت - لبنان، الطبعة الأولى : ۲۰۱۰م، الجزء الأول.

القصص القرآنی قراءة معاصرة، محمد شحرور، دار الساقی، بیروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۱۲م، الجزء الثاني.

الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية - الكويت طباعة ذات السلاسل - الكويت، الطبعة الثانية: ۱۴۰۶ هـ - ۱۹۸۶م.

صحيح البخاری، محمد بن إسماعیل البخاری، دار ابن کثیر، دمشق - بیروت، الطبعة الأولى: ۱۴۲۳ هـ - ۲۰۰۲م.

الكتاب المقدس، نداء الرجاء - شتوتغارت - ألمانيا، ترجمة: فاندایاک والبستاني منقحة: ۱۹۹۱م.

شرح الإيمان المسيحي، أمبروسيوس أسقف ميلان) ترجمة نصحي عبد الشهيد المركز الأرثوذكسی للدراسات الآبائية القاهرة، ۲۰۰۵م.

سنن أبي داود سليمان بن الأشعث السجستاني، حققه: شعيب الأرناؤوط، محمد كامل قره بللي عبد اللطيف حرز الله، دار الرسالة العالمية، دمشق، الطبعة الأولى: ۱۴۳۰ هـ - ۲۰۰۹م.

الفتاوى والرسائل الصغرى، أحمد الغماري، جمع وترتيب عبدالله التليدي، الطبعة الأولى: ٢٠٠١م.

الحقيقة والمجاز في الكتاب والسنة وعلاقتها بالأحكام الشرعية، حسام الدين موسى عفانة، إشراف: ياسين الشاذلي، جامعة أم القرى / كلية الشريعة والدراسات الإسلامية (رسالة ماجستير : ١٩٨١ م - ١٩٨٢م).

الحقيقة والمجاز، أحمد بن تيمية تحقيق محمد بن حامد بن عبد الوهاب دار البصيرة، الإسكندرية.

إحياء علوم الدين محمد الغزالي (أبو حامد)، ويذيله المغني عن حمل الأسفار في الأسفار في تخريج ما في الإحياء من الأخبار، عبد الرحيم بن الحسين العراقي، دار إحياء الكتب العربية، فيصل عيسى البابي الحلبي.

الإشارة إلى الإيجاز في بعض أنواع المجاز، عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام، دار المعرفة، بيروت - لبنان.

دامغ الباطل وحتف المناضل علي بن الوليد، تقديم وتحقيق مصطفى غالب، مؤسسة عز الدين بيروت - لبنان، ١٩٨٢م.

بحثاً عن عالم أفضل كارل بوير، ترجمة: أحمد مستجير مهرجان القراءة للجميع، ١٩٩٩م.

الكافية الشافية في الانتصار للفرقة الناجية، محمد بن أبي بكر بن أيوب ابن قيم الجوزية، تحقيق: محمد بن عبد الرحمن العريفي - ناصر بن يحيى الحنيني - عبد الله بن عبد الرحمن الهذيل - فهد بن علي المساعد، دار عالم الفوائد، مكة، الطبعة الأولى: ١٤٢٨هـ.

الإسلام الأصل والصورة، محمد شحرور، طوى للنشر والثقافة والإعلام، لندن، الطبعة الأولى: ٢٠١٤م.

موقف ابن تیمیہ من المعرفة القبلية وشيء من آثاره الفلسفية يوسف سمرين،
إشراف سري نسيبة جامعة القدس فلسطين (رسالة ماجستير / ۲۰۱۷م).

حاشية البيجوري على جوهرة التوحيد، حققه وعلق عليه علي جمعة، دار
السلام للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲ هـ - ۲۰۰۲ م.

المغني في أبواب التوحيد والعدل، القاضي عبد الجبار، قوم نصه: إبراهيم
الأيباري، إشراف طه حسين، لجنة التأليف والترجمة والنشر، القاهرة - مصر.

شرح العقيدة الطحاوية، شجاع الدين هبة الله بن أحمد الحنفي الماتريدي،
تحقيق جاد الله بسام صالح دار النور المبين للنشر والتوزيع، عمان - الأردن،
۲۰۱۴م.

الخلاف محمد بن الحسن | مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين،
قم - إيران، الطبعة الأولى: ۱۴۱۷هـ.

الإصباح على المصباح في معرفة الملك الفتاح، إبراهيم بن أحمد المؤيدي،
تحقيق: عبد الرحمن بن حسين محمد بن شايم، مؤسسة الإمام زيد بن علي
الثقافية، صنعاء - الجمهورية اليمنية، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲ هـ - - - ۲۰۰۲ م.

الحق الدامغ، أحمد بن حمد الخليلي، سلطنة عمان - مسقط، ۱۴۰۹هـ.

طبقات الشافعية الكبرى، تاج الدين أبو نصر عبد الوهاب بن علي بن عبد
الكافي السبكي، تحقيق: محمود محمد الطناحي - عبد الفتاح الحلو، فيصل
عيسى البابي الحلبي، ۱۳۸۳ هـ - ۱۹۶۴ م.

مدارج السالكين ابن قيم الجوزية، تحقيق: ناصر بن سليمان السعوي - علي
بن عبد الرحمن القرعاوي - صالح بن عبدالعزيز التويجري . - خالد بن عبد العزيز
الغني - محمد بن عبد الله الخضيري، دار الصميعي للنشر والتوزيع، الرياض،
۱۴۳۲ هـ - ۲۰۱۱م.

العقيدة الواسطية، أحمد بن تيمية، تحقيق: أشرف بن عبدالمقصود أبو محمد أضواء السلف الرياض، الطبعة الثانية: ١٩٩٩م.

جامع العلوم والحكم في شرح خمسين حديثا من جوامع الكلم، ابن رجب الحنبلي، تعليق وتحقيق ماهر ياسين الفحل، دار ابن كثير دمشق - بيروت الطبعة الأولى: ١٤٢٩ هـ - ٢٠٠٨م.

أرسطو عند العرب، دراسة ونصوص غير منشورة، عبد الرحمن بدوي، وكالة المطبوعات، الكويت، الطبعة الثانية، ١٩٧٨م.

كتاب النفس، أرسطو طاليس، نقله إلى العربية أحمد فؤاد الأهواني، راجعه عن اليونانية جورج قنواني، دار إحياء الكتب العربية مصطفى البابي الحلبي وشركاؤه، الطبعة الأولى: ١٩٤٩م.

الإشارات والتنبيهات، ابن سينا، مع شرح: نصير الدين الطوسي، تحقيق: سليمان دنيا دار المعارف، القاهرة - مصر الطبعة الثالثة.

أرسطو طاليس المعلم الأول، ماجد فخري، المطبعة الكاثوليكية، بيروت - لبنان، ١٩٥٨م.

منطق أرسطو، تحقيق: عبد الرحمن بدوي، وكالة المطبوعات - الكويت، دار القلم بيروت - لبنان، الطبعة الأولى ١٩٨٠م.

تهافت الفلاسفة، أبو حامد الغزالي، دار المعارف بمصر، الطبعة الرابعة.

فك الشيفرة الماسونية، إيان جيتينز، ترجمة غادة حرب دار صفحات للنشر والتوزيع، دمشق - سورية، الإصدار الأول: ٢٠١٢م.

(٤٦) الإسلام والإنسان من نتائج القراءة المعاصرة، محمد شحرور، دار الساقى، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى: ٢٠١٦م.

الإحكام في أصول الأحكام علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي أبو محمد، دار الآفاق الجديدة، بيروت - لبنان ١٤٠٣ هـ - ١٩٨٣ م.

أم الكتاب وتفصيلها؛ قراءة معاصرة للحاكمية الإنسانية تهافت الفقهاء والمعصومين محمد شحرور، دار الساقى، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى: ٢٠١٥ م.

الجامع لسيرة شيخ الإسلام ابن تيمية خلال سبعة قرون، محمد عزيز شمس - علي بن محمد العمران دار عالم الفوائد مكة المكرمة، الطبعة الثانية: ١٤٢٢ هـ.

الرد على الجهمية والزنادقة فيما شكوا فيه من متشابه القرآن وتأولوه على غير تأويله، أحمد بن حنبل، تحقيق: صبري بن سلامة شاهين دار الثبات للنشر والتوزيع، الطبعة الأولى: ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٣ م.

الملل والنحل، محمد بن عبد الكريم الشهرستاني، صححه أحمد فهمي محمد، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان، الطبعة الثانية: ١٩٩٢ م.

مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين، أبو حسن الأشعري، تحقيق: محمد محي الدين عبد الحميد المكتبة العصرية صيدا - بيروت، ١٤١١ هـ - - ١٩٩٠ م.

الحلاج الأعمال الكاملة، جمع: قاسم محمد عباس، دار رياض الريس، الطبعة الأولى: ٢٠٠٢ م.

فتح المجيد شرح كتاب التوحيد عبد الرحمن بن حسن بن محمد بن عبد الوهاب حققه: عبد القادر الأرنبوط، مكتبة دار البيان، دمشق - بيروت، الطبعة الأولى: ١٩٨٢ م.

القاعدة المراكشية ابن تيمية تحقيق ناصر بن سعد الرشيد - رضا بن نعيان معطي، مطابع الصفا - مكة المكرمة، ١٤٠١ هـ.

تناقضات منهجية؛ نقد رسالة عدنان إبراهيم للدكتوراه، يوسف سميرين، مركز

، دلائل، الرياض، الطبعة الأولى: ۱۴۳۸هـ.

مختارات ماركس وإنجلز، دار التقدم موسكو - الاتحاد السوفيتي.

الإسلام والإيمان منظومة القيم، محمد شحرور، الأهالي للنشر والتوزيع، دمشق - سورية، الطبعة الأولى: ۱۹۹۸م.

نشأة الإنسان تشارلز داروين ترجمة وتقديم: مجدي محمود المليجي، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة، ۲۰۰۵م.

أصل الأنواع؛ نظرية النشوء والارتقاء تشارلز داروين، ترجمة: إسماعيل مظهر، دار التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت - لبنان، سنة الطبع: ۲۰۰۸م.

كتاب التوحيد، أبو منصور محمد بن محمد الماتريدي السمرقندي، تحقيق: بكر طوبال أو غلي، محمد آروشي، دار الصادر، بيروت - لبنان.

الإقناع في مسائل الإجماع علي بن محمد بن عبد الملك (أبو الحسن بن القطان)، تحقيق حسن بن فوزي الصعيدي الفاروق الحديثة للطباعة والنشر، الطبعة الأولى: ۱۴۲۴ هـ - ۲۰۰۴ م.

ديلكتيك الطبيعة فريدريك إنجلز، نقله إلى العربية وقدم له: توفيق سلوم، دار الفاربي، بيروت - لبنان، الطبعة الثانية: ۲۰۱۱م.

الرد على المنطقيين أحمد بن تيمية دار ترجمان السنة، لاهور باكستان، ۱۳۹۷ هـ - ۱۹۷۶م.

شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالك علق عليه: قاسم الشامي الرفاعي، دار القلم، بيروت - لبنان.

ذخائر الأعلام شرح ترجمان الأشواق، محيي الدين بن عربي، المطبعة الأنسية، بيروت، ۱۳۱۲هـ.

نقد الفكر الديني، صادق جلال العظم، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، لبنان الطبعة الثانية: ۱۹۷۰م.

علم اللاهوت، بحسب معتقد الكنيسة القبطية الأرثوذكسية ميخائيل مينا، تقديم يوساب الثاني، مطبعة الأمانة - مصر، الطبعة الرابعة ۱۹۴۸م.

الغيث المنسجم في شرح لامية العجم، واللامية للطغرائي والشارح هو صلاح الدين الصفدي، وبهامشه: شرح العيون في شرح رسالة ابن زيدون لمحمد بن نباتة المصري، المطبعة الأزهرية المصرية، الطبعة الأولى ۱۳۰۵ هـ..

الداروينية الجديدة: صانع الساعات الأعمى، ريتشارد دوكنز، ترجمة مصطفى إبراهيم فهمي، دار العين للنشر، الطبعة الثانية: ۲۰۰۲م.

لماذا أنا ملحد؟، إسماعيل أحمد أدهم، مطبعة التعاون - الإسكندرية، ۱۹۳۷م.

فلسفات عصرنا تياراتها، مذاهبها أعلامها، وقضاياها، جان فرانسوا دورتيي، ترجمة: إبراهيم صحراوي، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى: ۲۰۰۶م.

منطق البحث العلمي كارل بوبر ترجمة وتقديم: د. محمد البغدادي، المنظمة العربية للترجمة، بدعم من مؤسسة الفكر العربي، توزيع مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى: شباط (فبراير) ۲۰۰۶م.

أقول الأصنام، فريريك نيتشه ترجمة حسان بورية، محمد الناجي، أفريقيا الشرق، الطبعة الأولى: ۱۹۹۶م.

مراسلات ماركس إنجلز، ترجمة: فؤاد أيوب، دار دمشق للنشر والتوزيع، ط ۱، ۱۹۸۳م.

البراجماتية، وليم جيمس ترجمة محمد علي العريان، تقديم: زكي نجيب محمود المركز القومي للترجمة، القاهرة - مصر، ٢٠٠٨م.

الموسوعة الفلسفية، بإشراف روزنتال، يودين، ترجمة: سمير كرم مراجعة صادق جلال العظم، جورج طرابيشي، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت - لبنان.

منهاج السنة النبوية في نقض كلام الشيعة والقدرية، أحمد ابن تيمية، تحقيق: محمد رشاد سالم، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، الطبعة الأولى: ١٤٠٦ هـ - ١٩٨٦م.

تأسيس ميتافيزيقا الأخلاق، أمانويل كنت ترجمة عبد الغفار مكاوي، منشورات الجمل كولونيا - ألمانيا، الطبعة الأولى: ٢٠٠٢م.

تفسير القرآن العظيم إسماعيل بن عمر ابن كثير، حققه سامي بن محمد السلامة، دار طيبة للنشر والتوزيع، الرياض - المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية: ١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩م.

درس القرن العشرين كارل بوهر ترجمة: الزواوي بغفورة لخضر مذبوح الدار العربية ناشرون - لبنان، منشورات الاختلاف - الجزائر، الطبعة الأولى: ١٤٢٩ هـ - ٢٠٠٩م.

أصول الأصوليات والتعصبات السلفية، روجيه جارودي، مكتبة الشروق، يناير ١٩٦٦م.

البحث عن الزمن المفقود؛ جانب منازل السلوان، مارسيل بروس، ترجمة: إلياس بديوي، دار شرقيات للنشر والتوزيع القاهرة، الطبعة الثانية: ١٩٩٥م.

الرد على الجهمية، عثمان بن سعيد الدارمي، قد له وخرج أحاديثه بدر البدر، الدار السلفية، الكويت، الطبعة الأولى: ١٤٠٥ هـ - ١٩٨٥م.

رد الدارمی عثمان بن سعید علی بشر المریسی العنید، صححه وعلق علیه:
محمد حامد الفقی، دار الکتب العلمیة، بیروت - لبنان.

الاختلاف في اللفظ والرد على الجهمية والمشبهة، عبد الله بن مسلم بن
قتيبة، قدم له وعلق عليه عمر بن محمود، دار الایة الریاض، الطبعة الأولى:
۱۹۹۱م.

کفاحی، أدولف هتلر، ترجمة: لويس الحاج، بیسان، الطبعة الثانية: ۱۹۹۵م.
خرافات عن الأجناس جوان کوماس ترجمة: محمد ریاض، مؤسسة هنداوی
للتعلیم والثقافة، القاهرة.

الإسلام والنزعة الإنسانية العلمانية، صادق جلال العظم ترجمة: فالح عبد
الجبار، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق - بیروت، الطبعة الأولى: ۲۰۰۷م.

الفهرست، محمد بن إسحق النديم دار المعرفة، بیروت - لبنان.

أساس التقديس، محمد بن عمر الرازي، تحقيق: أحمد حجازي السقا، مكتبة
الكليات الأزهرية، القاهرة.

بيان تلبیس الجهمية في تأسيس بدعهم الكلامية، أحمد ابن تیمیة، مجمع
الملك فهد لطباعة المصحف الشريف ۱۴۲۶هـ.

البديل، روجیه جارودی، ترجمة طرايشي، دار الآداب، بیروت - لبنان.

الخلاصة اللاهوتية، توما الاكويني، ترجمه من اللاتينية إلى العربية بولس
عواد طبع بالطبعة الأدبية، بیروت - لبنان ۱۸۸۷م.

الأم، محمد بن إدريس الشافعي، تحقيق وتخریج: رفعت فوزي عبد المطلب،
دار الوفاء - المنصورة، الطبعة الأولى: ۱۴۲۲هـ - ۲۰۰۱م.

آداب الشافعي ومناقبه، عبد الرحمن بن أبي حاتم الرازي تحقيق: عبد الغني
عبد الخالق تقديم محمد زاهد الكوثري دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان،
الطبعة الأولى: ۲۰۰۳م.

الكنز المذفون والفلک المشحون، جلال الدين السيوطي ضبطه محيي الدين
الصغير، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان.

المواقع الإلكترونية:

<http://shahrour.org>

<http://www.aljazeera.net>

<http://www.un.org/ar>

يوتيوب:

عبقريه ،داروين، ريتشارد دوكنز

ناوەڕۆک

پێشه‌کی وه‌رگیر.....	0
پیش دەستپێک.....	۷
دەروازە.....	۹
پێشه‌کی.....	۱۳
دژی چەسپاوه‌کان!.....	۲۱
هه‌لۆیستی شه‌حرور له‌باره‌ی باوه‌ربوون به‌ خوای گه‌وره‌ و سیفه‌ته‌کانی.....	۴۳
هه‌لۆیستی شه‌حرور له‌مه‌ڕ بوونی (الله) سبحانه‌ و تعالی:.....	۴۵
هه‌لۆیستی له‌مه‌ڕ قورئانی پیرۆز:.....	۵۱
هه‌لۆیستی شه‌حرور له‌باره‌ی توانای خوای گه‌وره‌.....	۶۲
هه‌لۆیستی له‌باره‌ی زانستی خوای گه‌وره‌وه‌:.....	۶۹
هه‌لۆیستی شه‌حرور له‌مه‌ڕ ئاویته‌بوونی خوا له‌گه‌ڵ به‌دییه‌ئێراوه‌کانیدا (الحلول):.....	۷۷
بنهما په‌نه‌انه‌کان:.....	۸۶
داروینیزم، جه‌مبیزم و جگه‌ له‌وانه‌ش:.....	۹۰
چارنامه‌ی جیهانی - به‌هاکانی خۆرئاوایی:.....	۱۲۷
ئهرستۆگهریی.....	۱۴۲
هه‌ندیک بابته‌ی تر.....	۱۴۸
درۆ به‌ناوی شافیه‌یه‌وه‌ (خودا لێی رازی بێت):.....	۱۴۹
نکۆلی له‌ هه‌ندیک بابته‌ که‌ له‌ قورئانی پیرۆزدا هاتوه‌وه‌:.....	۱۵۲
پیاوانی مێینه‌!.....	۱۵۳
کو‌تایی.....	۱۵۶
سه‌رچاوه‌کان.....	۱۵۹

نەنگتەرىن چەۋاشەكارى

زۆر ھەۋلەدرا بۆ دەرھىنانى قورئانى پىرۆز لە دل و ژيانى
موسلماناندا، بەلام دواى ئەو ھەيوان دەرکەوت كە ئەستەمە وشەكانى
بگۆرڧن و يارى بە پىتەكانى بگەن، ناچار پەنايان برد بۆ گۆرپنى
ماناكانى لەژىر پەردەى "خويندەھەى سەردەمیانە بۆ قورئان"، جا لادان
و بىدەھى ۋەھيان كەردوۋە بۆ وشە و دەقەكانى لە راڧە و
مەبەستەكانىدا ھەرگىز خۋاى گەورە بەو پەھەندە پەيامەكەى
نەئاردوۋە، ھەرگىز موسلمانان لە ماوھى 1400 سالددا لادانى وايان
نەبىنيو، لەم ھەۋلەدا؛ رىچكەى كرۆكگەراكان (باتنىيەكان) يان
گرتوۋەتەبەر، بەلام بانگەشەى ماناكارى بۆ قورئان بە شىۋازىكى تر كە
بە جۆرىك بوو كەس نايزانىت جگە لە ئەوان!

نرخ: ۴۰۰۰ دىنار

9 782562 101760